

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНИ И ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ,
КНИГОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

БИБЛИОТЕКА

ТЕМАТИЧЕН БРОЙ
„УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА БИБЛИОТЕКИТЕ“
ЮБИЛЕЙНА КРЪГЛА МАСА, ПОСВЕТЕНА НА 145-ГОДИШНИНАТА
НА НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „СВ.СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“,
СОФИЯ, 7-8 ДЕКЕМВРИ 2023 г.

Съставител:
доц. д-р Красимира Александрова

ISSN 0861-847X (Print) • ISSN 2738-845X (Online)
година XXX (LXIX)

2•2024

РЕДАКТОР д-р ИВЕТА РАШЕВА
КОРИЦА ГЕОРГИ ИВАНОВ
ПРЕДПЕЧАТ БОРИСЛАВА ГЕОРГИЕВА
ПЕЧАТНИ КОЛИ 14.5 ФОРМАТ 70/100/16. ТИРАЖ 200
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,
БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88
ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент и продажби 9183 136
E-mail: sp.biblioteka@nationallibrary.bg; ivkira_2001@yahoo.fr
ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ, 2024
РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ

Превод и редакция на резюметата Деница Спасова

На корицата: Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Снимка – Стефан Рангелов

На 5 с.: Откриване на ЮКМ „Устойчиво развитие на библиотеките“ от доц. д-р Красимира Александрова. Снимка Стефан Рангелов

На 6 с.: Участниците от ЮКМ „Устойчиво развитие на библиотеките“ по време на работа. Снимка – Стефан Рангелов

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. д-р Анна Ангелова
Антоанета Лесенска
гл. ас. д-р Бояна Минчева
д-р Ваня Аврамова
доц. д-р Васил Загоров
проф. д.и.н., д.н.к. Вера Бонева
проф. Владимир Ключев
Десислава Иванова
д-р Елизабета Георгиев
д-р Иван Александров
гл. ас. д-р Ивета Рашиева
проф. д-р Красимира Александрова
Кристиана Димчева
д-р Мария Бранкова
проф. Роман Мотулски
Савина Цонева
д-р Силвия Найденова
д-р Силвия Филипова
доц. д-р Християн Атанасов
Юлия Карадачка-Симеонова
д-р Яница Радева

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Марката „Библиотека“ е регистрирана и има рег. № 99063 от 05.09.2017 г.

Съдържание

9–10	Красимира Александрова Приветствено слово
11–16	Красимира Александрова 145г. Храм на духа
17–21	Силвия Найденова, Мария Ефремова Библиографската дейност в Централна библиотека на БАН в нова дигитална среда
22–41	Александра Куманова Устойчивото развитие на библиотеките –когнитивен императив на променящата се цивилизация (Жалоните – модел на информатизацията, поставени от Българския библиографски институт, които следваме в Университета по библиотекознание и информационни технологии)
42–52	Димитър Минев, Иван Крачанов Дигитални масиви в услуга на иновациите в науката: сътрудничество между културни и научни институции в рамките на проект КЛаДА-БГ
53–59	Събина Анева Фондация НАБИС – устойчивост на традициите и надеждност в иновациите
60–70	Елизабета Георгиев Книги, информации, предизвикателства: Устойчиво развитие на библиотеките в Сърбия

71–78	<i>Таня Тодорова</i> Устойчивото развитие като образователно съдържание в академичното обучение по БИН: Опит на катедра „Библиотечни науки“ при УниБИТ
79–86	<i>Davor Bračko</i> COBISS system as an instrument in making libraries more accessible and attractive to users and more sustainable
87–93	<i>Rita Radó</i> EODOPEN, the users in the spotlight
94–99	<i>Радка Калчева</i> Модел на прилагане на изкуствен интелект (ИИ) в обществените библиотеки в България
100–108	<i>Евгения Русинова</i> Устойчиво развитие в условия на перманентни промени
109–115	<i>Искра Цветанска, Мариана Каравасилева, Теодоси Димов</i> Екологична и икономическа устойчивост на библиотеките в контекста на опазване на писменото наследство
116–122	<i>Поли Муканова, Ванеса Стефанова</i> Зелените библиотеки – развитие и перспектива в български контекст
123–127	<i>Анета Райкова</i> Библиотеките – партньори в образованието
128–140	<i>Емилия Николова</i> Театралните досиета от Художествено-творческия архив на АБА-НАТФИЗ като историческа и комуникационна памет

141–145	<i>Радослав Спасов</i> Представяне на библиотеките в медийното и интернет пространство. Формиране на библиотечна информационна среда.
146–155	<i>Бояна Минчева</i> Експозиционната дейност в библиотеките - аспекти на комуникацията
156–159	<i>Ивета Рашева</i> Пърформансът в модерната библиотека
160–164	<i>Валя Симеонова</i> Комуникация, култура, етика - фактори, за успешно функциониране на съвременната библиотека
165–181	<i>Силвия Филипова, Адриана Гайдарова</i> Националната библиография като част от международната система COBISS
182–193	<i>Цецка Янакиева-Иванова, Селима Груева-Кръстева</i> Нарастване и устойчиво развитие на библиотечния фонд на НБКМ 2018 – 2022 г.–състояние и тенденции
194–205	<i>Мария Бранкова</i> Картографската колекция на Националната библиотека като среща на минало, настояще и бъдеще
205–214	<i>Вяра Митева</i> Отвореният достъп до научна информация и ползването на безплатни електронни ресурси в обучението по време на криза
215–224	<i>Емилия Боянова</i> Проблеми при опазването на музикално културно наследство

225–229

Лора Петрова

Книгата като медия в съвременната библиотечно-информационна среда

Доц.д-р Красимира Александрова открива Юбилейната кръгла маса

**УСТОЙЧИВО
РАЗВИТИЕ
НА БИБЛИОТЕКИТЕ**
*ЮБИЛЕЙНА КРЪГЛА МАСА,
ПОСВЕТЕНА НА 145-ГОДИШНИНАТА
НА НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
СОФИЯ, 7-8 ДЕКЕМВРИ 2023 г.*

Работната атмосфера по време на Юбилейната кръгла маса

УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА БИБЛИОТЕКИТЕ

ЮБИЛЕЙНА КРЪГЛА МАСА,
ПОСВЕТЕНА НА 145-ГОДИШНИНАТА
НА НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
СОФИЯ, 7-8 ДЕКЕМВРИ 2023 г.

Слово при откриването на Кръгла маса „Устойчиво развитие на библиотеките“ на доц. д-р К. Александрова

Уважаеми гости и колеги,

Разрешете да ви приветствам с „добре дошли“ в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ като неин директор. Тази година ние отбелязваме 145 години от създаването ѝ и днешната Кръгла маса, която ви събира тук с интересни доклади, подчинени на темата „Устойчиво развитие на библиотеките“, е обмислена внимателно и съобразена с времето, в което живеем.

Какво означава „устойчив“? Този, който стои стабилно, здраво, издържливо, дори и при тежки условия. И защо именно библиотеките са устойчиви? Защото можем, познавайки световната им история, да твърдим, че те са затвърдени във времето, постоянни, резистентни, балансирани, неизменни, непоклатими институции.

В същото време темата „Устойчиво развитие на библиотеките“ е своеобразно предизвикателство за устойчивост в крайно неустойчиви времена. Но, въпреки това, библиотеките са именно остров, който дава някаква сигурност. Разбира се, онова, което се случва около нас, е в контекста на немалко трудности, в които се налага ние да работим и да осъществяваме устойчиви политики. Промените в климата, военните катаклизми, близо и далеч от нас, нестабилната политическа ситуация, честата смяна на правителствата, създават доста предпоставки за неустойчивост.

Независимо от това, ако трябва да обобща за българската Национална библиотека, ние се развиваме устойчиво и стабилно. Фактор за това са показателите и цифрите, с които боравим. Броят на читателите ни продължава устойчиво да нараства и през тази година. В сравнение с миналата година, през 2023 г. броят на студенти и ученици се е увеличил с 10 000. В началото на годината ни се наложи да увеличим броя на читателските места в читалните.

Ще споделя с вас, че взех участие в годишната среща CENL тази година в Париж, която бе посветена на устойчивото развитие и зеленото бъдеще на библиотеките. Там бяха поставени три акцента за ролята на науката, културата и древната философия, които са ключ към постигането на световните цели за устойчивост. Обсъдена бе и главната задача пред библиотеките днес: да се оцени въглеродният отпечатък от дейността им. Сега малките и големи компании, културните институти, сред които са и библиотеките, въвеждат нови решения за декарбонизация на собственото си производство. Опазването на ресурсите на планетата, спестяването на въглеродни емисии и намирането на нови решения за използване на зелена енергия, пречистване на водите и рециклиране са и днешните глобални задачи пред човечеството.

Като се има предвид, че глобалните цели за устойчиво развитие на ООН са по принцип универсални, то можем да кажем, че прилагането на национални стратегии за тяхното изпълнение е отговорност на всяка отделна държава. А библиотечната общност във всяка държава е длъжна да информира своето правителство за това как библиотеките могат да му служат като партньори. Ролята на библиотеки-те, като двигатели за местно развитие, са действително на национално равнище. Още през 1994 г. в Манифеста на ЮНЕСКО/ИФЛА за публичните библиотеки е подчертано, че благоденствието и развитието на обществото и на отделната личност са основните човешки ценности и само добре информирани хора ще играят активна роля в бъдещото общество. Конструктивното участие и развитието на обществото пък зависят от доброто образование, както и от свободния и неограничен достъп до знание, мисъл, култура и информация. Публичната библиотека осигурява условия за непрестанно учене, независимо вземане на решения и културно развитие на отделната личност и на социалните групи.

Например Лионската декларация от 2014 г., която се съсредоточава върху сходни цели, е подписана само от две нидерландски обществени библиотеки. А сега, десет години по-късно, стотици библиотеки се застъпват за целите на ИФЛА за устойчиво развитие чрез презентации и уебинари.

Нашите библиотеки са част от тях, част от неустойчивото време и устойчивото развитие. Затова още веднъж ви приветствам с добре дошли на този важен форум и пожелавам ползотворна работа и успех на всеки един от вас и общо на вас - като част от устойчиво цяло.

доц. д-р Красимира Александрова

145 години ХРАМ НА ДУХА

КРАСИМИРА АЛЕКСАНДРОВА

145 years TEMPLE OF THE SPIRIT

Krasimira Alexandrova

Summary

This article traces the history of the establishment of the „St. St. Cyril and Methodius” National Library. It examines its mission - past and present. It asks questions about its future in the years of new and modern technology-oriented solutions

Keywords: „St. St. Cyril and Methodius”, National Library, mission, past, present

В българската история словото, писмеността и духовността имат съдбовна роля. Историческото ни битие е наситено с много изпитания, възходи и падения. Българската държава е станала велика, когато, редом с крепостите си, е съградила и книжовните школи. Пророчески звучат думите на Васил Друмев: „Един народ, който има съзнание, култура, писменост, наука, непременно ще има светла и трайна бъднина!“

Наричаме Националната библиотека на България с много имена: „Храм на духа“, „Съкровищница“, „Пазителка на книжовното богатство“, но сякаш най-истинското и пълнокръвно име сред тях е „Св. св. Кирил и Методий“, заради делото на първоучителите, които през IX в. се противопоставят на догмата на триезицието. Те успяват да оборят тезата, че Бог може да се слави само на еврейски, гръцки и латински, и силата на словото им помага да се знае вовеки, че всички народи и езици са равни пред Бога.

В началото бе словото... Светите братя Кирил и Методий не само създават първата славянска азбука – глаголицата, превеждат от гръцки на славянски основни богослужебни книги, но така поставят и началото на първия писмен славянски език. А словото е в книгата... „Да оставим на земята добра памет!“ казва преди векове св. Климент Охридски.

Неслучайно приносът на българската култура за формирането на европейските ценности дава основание за определянето за България като „държава на духа“. Писмеността е знак на държавността също както герба, химна и знамето – реликва със суверенно значение. Опазването на светинята писменост е пряко свързано с храненето на националната идентичност. И тази оценка е в тясна взаимовръзка с ролята на НБКМ още с емблематичния акт на създаването ѝ, непосредствено след Освобождението. Историята на този духовен и просветен център показва, че тя е реализирана мечта на много български родолюбци. Жаждата за култура и просвета е генератор не просто за създаването, но и за нейното оцеляване и раз-

витие през трудните години на младата българска държава, а после и по време на световните войни.

Всяка годишнина е повод за равностетка и преглед на постигнатото през годините. За 145 години от създаването си НБКМ е духовно средище, което дава възможност за сближаване на хора и идеи, обединява каузи, които носят удовлетворение. Приемствеността е процес, основава се на направеното преди и включва сложните взаимоотношения на синергията между традиция, настояще и бъдеще. Националната библиотека е исторически пример за надграждане и забележителна приемственост между поколения специалисти и изследователи. Днес Библиотеката присъства с респект и авторитет в културния живот на България, има какво да покаже на Европа и света, а приносът ѝ за популяризиране на българската култура заслужава признание и адмирации. Вярвам, че професионалното съвместяване на традицията с модерността ще ни помогне да предадем любовта към словото и книгата на всеки, прекрачил прага на Библиотеката.

Хрониката на Народната библиотека ни отправя към пролетта на 1878 г., когато ликуващият свободата си народ все още живее с надеждите от Сан Стефано. На 4 април 1878 г., по време на празненство на градската управа, учителят и общественик Михаил Буботинов изтъква, че за да се развива София в културно и образователно отношение, е необходимо изграждането на публична библиотека. Първата стъпка за създаването ѝ е направена от губернатора на София граф Пьотър Алабин и вицегубернатора Марин Дринов. Подготвен е и проект за устав на Софийската обществена публична библиотека.

В устава на първата библиотека е указано, че тя ще се издържа от дарения, такси и собствени приходи, като ще бъде управлявана от обществен комитет и комисия. Там е записано, че „за изнамерване на средствата за устройството на публичната библиотека и читалня, за развитието и поддържането на съществуващите тези учреждения, а тъй също и за хозяйственото и административно управление, учреждава се от тях особен комитет от членове почетни, учредители и действителни. При това, членове могат да бъдат и дами (жени)“.

Още със създаването си Народната библиотека започва да оформя своя архивен фонд в отговор на публичния стремеж да се съберат и опазят документи, отразяващи периода на Възраждането. Поставено е и началото на фонд от славянски и чуждоезични ръкописи. Едни от първите постъпления в този фонд са подарената сбирка от ръкописи на софийския митрополит Мелетий Зографски, библиотеките на проф. Марин Дринов, Петко Р. Славейков, Найдено Геров, ръкописи от библиотеката на Българското книжовно дружество в Браила и др.

Векът се сменя с нов, образованите зад граница българи се завръщат – въдушевени патриоти с бляскава промисъл за Нова България, които отдадено работят за просветата и културата на младата българска държава.

От началото на XX в., с нарастването на колекциите, необходимостта от нова сграда за Библиотеката става все по-належаща. През 1933 г. е назначена комисия, която да определи мястото за постройка.

Четири години по-късно конкурсът за построяване на сградата на мястото на бившия Царски манеж е спечелен от архитектите Иван Васильов и Димитър Цо-

лов. Строителството започва през 1939 г. За жалост, през 1944 г., в трагичните дни на Втората световна война, бомбардировките над София разрушават двете сгради. Оцеляват около 200 000 тома.

Неокласическата сграда, построена със склучен през 1946 г. целеви държавен заем, е открита тържествено на 16 декември 1953 г. През 1963 г. Народната библиотека, носеща дотогава името „Васил Коларов“, е преименувана на Народна библиотека „Кирил и Методий“. След 10 ноември 1989 г. към имената на Кирил и Методий се добавят „Свети, свети“, поясняващи канонизацията им. На 11 август 1994 г. Библиотеката е обявена за културен институт с национално значение. От 2009 г., в съответствие със Закона за обществените библиотеки, тя носи името Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Правейки преход от Началото към Настоящото, първото, с което асоциираме НБКМ, е необозримостта на знанието, съхранявано зад величествените ѝ стени. Всички ние, които служим в храма на книгата, служим на знанието. То за нас е мисия, с която противостоим на невежеството.

Процесите на промяна, които се извършват през последните десетилетия са най- скоростните в историята на човечеството. Те настъпват с такава бързина и са толкова радикални, че е трудно изобщо да бъдат обхванати в една обща картина. Глобализацията се превръща в осезаема реалност. Затова в голяма степен спомогната третата индустриална революция или „компютърната революция“, която, като действие и обхват, е доста по-бърза, по-концентрирана и по-драстична в своето въздействие от първата и втората.

Още в началото на 80-те години Алвин Тофлър предвижда „шока на бъдещето“ - проблем, който се появява в следствие от третата вълна на промяна и е предизвикан от новите технологии. В голяма степен това, което Тофлър „предвижда“, като че ли се случва: изключително бързото развитие на техниката, масовото ѝ навлизане в ежедневието на човека, създаването/развитието на информационните технологии, подобряването на инфраструктурите, всичко това води до съществена промяна в живота на човека, в поведението му, както и в ценностната му система. С навлизането на информационните технологии се промени цялостният облик на действителността във всички области на социалната сфера. Техниката се превърна в социален феномен и фактор, обуславящ развитието на културата. Технологиите се оказаха в основна движеща сила и в библиотечния сектор.

Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ предоставя за ползване голям обем от информационни източници, поддържа архив на българската книга, създава и публикува национална библиография, извършва справочно-библиографски и информационни услуги. Тя е издателски, консултативен и научен център. В последните години екипът на Библиотеката, заедно със своите читатели, премина през различни предизвикателства. Световната пандемия, промените в климата и все по-голямата необходимост да се научим да живеем и работим като щадим планетата, като пестим ресурсите и градим по-зелено бъдеще за следващите поколения, сложиха отпечатък върху работата ни с потребителите, провеждането на събития, участията в конференции, симпозиуми и специалните чествания в културния календар на Библиотеката.

Предизвикателствата обаче ни дадоха нова перспектива за разширяване и допълване на услугите за читатели, за повече и по-разнообразно дигитално съдържание, за разкриване на нови виртуални рубрики и поредици и в крайна сметка това обогати комуникационните подходи в работата ни. Надградихме онлайн реалността в информационното осигуряване на потребителите, а мъдрите хора знаят, че китайският йероглиф за думата „криза“ се разчита двузначно – като „опасност“ или „възможност“, защото всичко зависи от призмата на възприятието.

Неслучайно блестящият културолог, писател и философ, Умберто Еко създава универсалната идея за библиотеката като „паметта на света“. Самият той отива по-далеч, рисувайки словесен мост между паметта, нейните възможности за адаптацията на човека в дигиталния свят и библиотеката като световна памет, която живее двойствен живот – в книгата и във виртуалното пространство.

Мисията на Националната библиотека е събирането, разкриването и предоставянето на целокупната национална книжнина. Задължение е опазването за поколенията на неприкосновения архив от националните ръкописни съкровища, възрожденската книжнина и съвременния печат на продукцията на държавата.

Настоящото ни се изразява със стабилно присъствие в международното и националното обществено пространство. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е желан партньор в редица значими събития и инициативи. Националната библиотека е устойчиво развиваща се институция, която с право се гордее със своите постижения. Разбира се, пред екипа ни стоят не малко предизвикателства, които мога да определя като преодолими, защото следваме максимата, че опитът на миналото ни сочи пътя към градивното бъдеще.

През настоящата 2023 г. ние продължихме да изпълняваме дейностите с национално значение и да създаваме добавена стойност към мисията ни да опазваме книжовното богатство на нацията.

Нашите читатели към края на м. ноември тази година са 19 173, а общият брой потребители – на място и онлайн – е 78 967 или, средно на ден, прагът на НБКМ е прекриван от 350-400 души. Заетите документи за посочения период са 730 925, т.е. може да се направи извод, че тенденцията от миналите години за завишен интерес към предоставяните услуги е трайна и продължава възходящото си развитие.

Понастоящем фондът на Националната библиотека обхваща над 8,5 милиона регистрирани единици, като всяка година той нараства с между 50 000 и 60 000 б.е.

Изключително ценните и разнообразни колекции от български, славянски, ориенталски и други чуждоезикови ръкописи, архивни документи, старопечатни, редки и ценни книги са достойната база на определянето ѝ като „европейско и световно книжовно хранилище“. Безценни за националната ни памет са съхраняваните в Библиотеката лични архиви на Левски, Ботев, Раковски; на Вазов, Захари Стоянов, Пенчо Славейков, Елисавета Багряна, Гео Милев, Яворов, Йовков...

За последните пет години само от дарения в библиотеката са постъпили 4898 екземпляра, депозираните книги са 276 000, постъпилите чрез книгообмен екземпляри са 10 900. Към други депозитни библиотеки са разпределени 725 000 библиотечни документа.

Няма посетител, гост или читател, който да не е изразил своето възхищение от величествената сграда на Националната библиотека, в която всяко кътче разказва история.

В общо 9-те читални зали, с 220 читателски места, на ден преминават около 300 читатели. От януари до ноември тази година посещенията са 87 500, като от тях 46 000 са на студенти и ученици (за сравнение – през 2022 г. цифрата е 35 700), т.е. с 10300 повече. Впечатляващ е и броят на заеманите документи от януари до ноември 2023 г. – почти 800 000 (онлайн и на място).

В XXI в., влизайки в библиотеката, дали реална или виртуална, читателят иска да получи информация тук и сега. Той няма време да чака, защото, извън стени-те на храма на познанието, средата е свръхконкурентна и предоставя всякаква информация. Националната библиотека устоява на предизвикателствата на времето и читателите ни знаят, че информацията, от и в библиотеката, е проверена, надеждна и достъпна, нещо повече - тя е съобразена с конкретните читателски търсения, а това е персонифициран подход към всеки от нашите потребители. Това е разковничето в последните години Националната библиотека да отчита траен ръст на посетителите.

Нашата институция е генератор на духовност, интелектуална свобода, предпочитан партньор за събития от национална и международна значимост. През изтичащата 2023 година цялостната ни разностранна дейност беше посветена на достойното и народолюбиво отбелязване на 145-та годишнина на Библиотеката.

Само преди два месеца, по време на 10-тата годишна Конференция на директорите на националните библиотеки от Югоизточна Европа, през темата „Тенденции в съвременното библиотечно дело“ бяха изведени актуалните приоритети в дейността на библиотеките от нашия регион: устойчивост, гъвкаво медийно присъствие, „умно“ бюджетиране и нови технологично-ориентирани решения в библиотечното обслужване в контекста на предизвикателствата на климатичните промени, войната в Украйна и инфлацията. Организацията на европейските национални библиотеки CENL тази година на Парижката си среща също формулира ясни приоритети: пред библиотеките на Европа днес стои една от най-важните задачи – да оценят въглеродния отпечатък от дейността си. Само така ще постигнем устойчиво развитие за библиотеките и зелено бъдеще за човечеството. Така е посочено и в доклада на комисията „Брунтланд“: „устойчивото развитие е развитие, което отговаря на потребностите на настоящето, без да излага на риск възможностите на бъдещите поколения да посрещат своите собствени нужди“. За постигане на устойчиво развитие е необходимо поведение, основано на принципите за устойчивост, отговорност и прозрачност. Принципът „устойчивост“ изисква да се формира отговорно мислене и поведение, което да се ръководи от разбирането, че взетите решения и предприетите действия днес оказват влияние на бъдещето на поколенията, околната среда и икономиката. Принципът „отговорност“ изисква отговорното поведение, което да се превърне в норма на индивидуално и организационно поведение. Друг принцип е принципът на прозрачността. Той изисква външните и вътрешните потребители на една организация да разполагат с една и

съща информация за предприетите от нея действия. Безспорно идеята за устойчиво развитие е „една от фундаменталните ценности на света днес“. Практическото приложение на концепцията за устойчиво развитие е възможно, когато принципите на тази идея станат модел на поведение в управлението на организациите и държавите. Разбира се, за отстояването на тези принципи се изисква решителност при вземането на решения, смелост и етичност в изпълнението им.

Да, бъдещето носи много неизвестни, но когато очакванията ни са конкретизирани, то и резултатите в голяма степен са предвидими. Необходимо е усилията да се насочат към създаване на силна връзка между визия и действия. Добрата адаптивност ще направи библиотеките по-пригодни за реакции в един несигурен свят. Приемането на промяната ще акцентира върху приноса на библиотеките за устойчиво развитие. Този подход би аргументирал ролята на библиотеките като фактор за положителната промяна, която те могат да внесат в живота на хората.

Стореното от предците ни и от нас в бъдеще ще бъде оценено от поколенията, защото то е направено с отдаденост и любов. Защото, както казва и апостол Павел в Първо послание до коринтяните: „Щом любов нямам, нищо не съм“.

Библиографската дейност в Централна библиотека на БАН в нова дигитална среда

СИЛВИЯ НАЙДЕНОВА, МАРИЯ ЕФРЕМОВА

The Bibliographic Activity of the Central Library of Bulgarian Academy of Sciences in a New Digital Environment

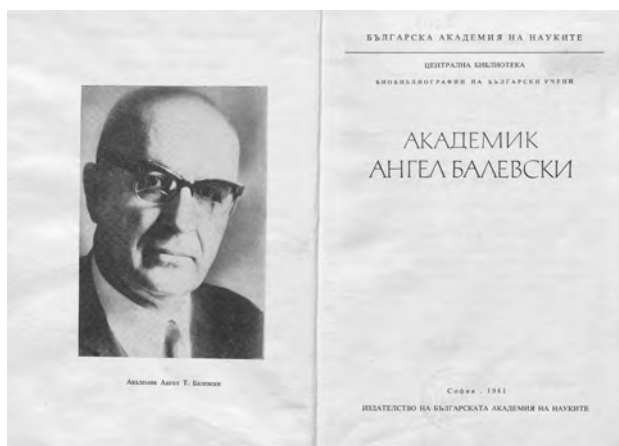
Silvia Naydenova, Maria Efremova

Summary

The Central Library of Bulgarian Academy of Sciences is the main compiler and editor of scientific bibliographies. In 1953 was published the first edition of its 40-volume series Bibiobibliographies of Bulgarian Scientists. Another emblematic reference book is 100 years of Bulgarian Academy of Sciences 1869–1969. The fundamental digital database is Members of the Bulgarian Academy of Sciences 1869–2019, as well as the unique bibliographic digital platforms at the Institute of Bulgarian Literature, the Council for Bulgarian Studies and Cyrillomethodiana.

Keywords: Central Library of Bulgarian Academy of Sciences, scientific bibliographies, bibiobibliographies, digital databases, bibliographic digital platforms

Днес развитието на библиографията е обусловено от навлизането на новите информационни технологии в библиографската дейност. По мнението на съвременните автори представянето ѝ под формата на електронни бази данни е огромен качествен скок. Входовете за търсене на информация по автор, предмет, географско понятие, издателство, местоиздаване и др. определят и изходите по тези критерии. Това прави библиографската информация по-пълна, увеличава и обогатява възможностите за нейното цялостно възприемане. Прави я достъпна за потребителите. Информацията в електронна среда позволява библиографските сведения на документите да съпътстват не само споменатите съкратени форми на съдържанието им, но и техните пълни текстове. По този начин някои от функциите на библиографията като идентифицираща, документираща, текстологична и др. значително увеличават своята тежест. Нещо повече, електронните носители на библиографска информация я превръщат от затворена в отворена система, при която до голяма степен изчезват различията между отделните видове библиографски указатели – специални, тематични, биобиблиографии. Това се постига, благодарение на факта, че могат да се извличат различни данни, систематизирани по определен начин, отговарящи на изискванията на търсенето.

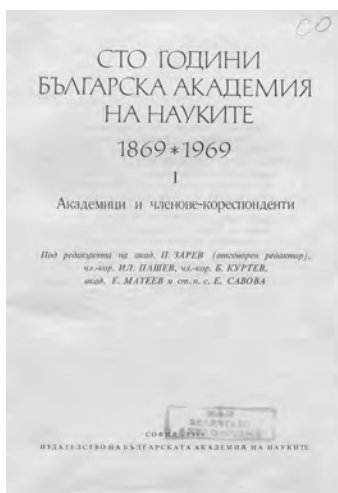

Централната библиотека на Българската академия на науките е инициатор и съставител на най-важните и обемни биобиблиографични и библиографски

справочници за българските учени. Така през 1953 г. излиза първата книга от поредицата „Биобиблиографии на български учени“, от която до днес са публикувани над 40 тома, като през годините са били с различно оформление.

През 1955 г. излиза първата групова персоналия „Лауреати на Димитровска награда в областта на науката“, а през 1969 г. е завършен капиталният тритомник „100 години Българска академия на науките 1869–1969“. Всяка научна дейност – в каквато и област, на каквото и

равнище да се провежда – почива върху резултатите от минала научна дейност и създава основа за бъдеща научна дейност.

Той е последван от биобиблиографията „Академици и член-кореспонденти на БАН 1988“ (1989, Н. Казански и др.) и от биографския справочник „Академици и член-кореспонденти 1869–1984“ (1989, Н. Казански и др.) в три версии на български, английски и руски език.

В последния за първи път се дават снимки на биографираните учени, а по инициатива на академиците Бл. Сендов и Ил. Димитров са включени и неправомерно изключените членове на Академията след 9 септември 1944 г. Същото издание излиза значително разширено и допълнено под заглавие „Българска академия на науките: членове и ръководство 1869–2004“¹.

По повод 150 години от създаването на БАН, ЦБ издаде „Българска академия на науките. Членове и ръководство 1869–2019 г. Справочник“. Изданието представя в исторически план членския състав на Академията от създаването ѝ до наши дни. Включени са български и чуждестранни учени, обществено-политически, просветни и културни дейци и държавници, дали своя принос за материалния, духовния и социалния просперитет на България.

Българските членове са представени с портретни снимки, с трите им имена и са подредени по името, с което са известни. Посочени са имената им на латиница, месторождението, датите на раждането и смъртта, научната област, в която работят, почетните звания и годините на избирането им за членове на БАН. Чуждестранните членове на Академията са обособени в самостоятелен раздел. Дадени са имената на кирилица и на латиница, портретни снимки, датите на раждането и смъртта, научната област,

¹ **Момчилова, Е., Хрусанова, С.** Българска академия на науките. Членове и ръководство 1869-2004. София: Център. библ. на БАН, 2005. 453 с.

в която работят, годините на избирането им за членове на БАН.

Тази информация ние използваме за постоянната рубрика „Годишници на членове на БАН“ в електронния бюлетин на Централната библиотека на БАН от 2007 г. Структурирането на информацията е както в последния справочник, като са отбелязани само кръгли годишници. Този списък се публикува и в календара на сайта на библиотеката.

Първата библиографска база, с която се захем, е Оторизираната база данни на Централната библиотека на БАН за авторска отговорност на почетни членове, академици (действителни членове) и член-кореспонденти (дописни членове) на БАН (1869–) в системата ALEPH500. Нейното изграждане започва през 2005 г., но е преустановено попълването и актуализирането на данните през 2012 г. След излизането от печат през 2019 г. на „Българска академия на науките. Членове и ръководство 1869–2019 г. Справочник.“² Взехме решение да актуализираме, редактираме и допълним базата с липсващата информация от последните 11 години.

Попълването на е-каталог с библиографска информация на трудовете на учениците беше много дълъг и труден процес и все още продължава, тъй като през годините голяма част от тях не са депозирали своите публикувани научни трудове в библиотеката и се оказва невъзможно да ги намерим по различни причини. Отправихме апел към всички членове да депозират своите трудове, като предварително подготвихме списъци на наличните им трудове в е-каталог. Идеята се оказва добра, в резултат на което във фонда постъпиха липсващите заглавия на много от тях. Те бяха обработени и по този начин всяка библиографска справка е значително по-пълна. Процесът обаче продължава, както казахме, информацията се събира трудно, но динамичната среда, в която е поставена тази база, позволява това.

Втората библиографска база, с която се захем, беше библиографската картотека на Института за литература.

Към библиотеката на института функционира библиографски отдел, който осигурява и подпомага научноизследователския процес и издателската дейност на Института за литература. Едно от ценните притежания на библиотеката е библиографската картотека – колосален труд, изработван прецизно, подреждан и съхраняван в продължение на десетилетия от сътрудниците библиографи. Уникалността ѝ произтича от това, че тя съдържа аналитична разработка на периодични издания от началото на XX в. (сборници, вестници, списания, юбилейни

² Хрусанова, С., Найденова, С., Казански, Н. Българска академия на науките. Членове и ръководство 1869-2019. Справочник. София: *Центр. библ. на БАН*, 2019. 423 с.

листовете, хрестоматии, антологии) и на практика разкрива как литературният живот на миналия век е отразен в периодичния печат. Записите са подредени азбучно-хронологично на персонален принцип. Освен произведения от авторите (също и техни преводи), има и богата информация за тях. Общият брой на библиографските записи (фиши) надхвърля 1 млн., което е не само огромен библиографски масив, но и безценен архив. От 2015 г. картотеката се въвежда в специализирана база в електронния каталог.

Целта е преди всичко да бъде опазена картотеката, както и да се улесни достъпът до този уникален библиографски фонд. До момента аналитичните библиографските описания наброяват над 45 000 записа, като първоначално достъпът до тях беше само от компютър в библиотеката, но след 2020 г. ограниченията бяха премахнати и достъпът до базата е свободен.

По Националната научна програма „Културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие“ работихме през 2019–2022 г. и една от задачите беше създаване на библиография по Кирилometодиевистика в библиотечно-информационната система ALEPH500.

Достъпът до библиографските данни е свободен. Аналитично са разработени сборници, монографии, периодични издания, които съдържат литература, посветена на кирилometодиевистиката – 12 771 броя библиографски записа. Информацията, която читателят получава, е за наличността на тези издания в библиотека на БАН, а чрез сводния каталог НАБИС стават достояние на още по-голям кръг читатели както у нас, така и в чужбина.

По Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“ (ННП Българистика), която се осъществява в периода 2022–2025 г., през първата година 2022–2023 г. аналитично обработихме Първия, Втория и Третия конгрес по българистика – в момента записите са 1894. Тези международни конгреси по българистика събират учени – изследователи на езика, литературата и историята ни от Европа, Азия и Америка. Стотици изследователи от десетки държави представят на тези форуми антропологични, езиковедски, исторически и археологически изследвания. Идеята е да се създаде през годините световна общност по българистика, която да обедини усилията на институти, научни центрове, библиотеки и колеги, които да развият българистиката както у нас, така и по света.

За общността е особено важно да има свободен достъп до всички изследвания, така че да се засили интересът към българистиката в чужбина като научно-изследователска област, акцентираща върху българския език и литература, българската история, изкуство и култура (вкл. етнография и фолклор) на студенти, докторанти и млади учени. През последните години информационните процеси и тенденции са коренно различни и поради тази причина трябва да търсим нови подходи за реализиране на нашите цели и задачи.

Устойчивото развитие на библиотеките – когнитивен императив на променящата се цивилизация

(Жалоните – модел на информатизацията, поставени
от Българския библиографски институт, които следваме в Уни-
верситета по библиотекознание и информационни технологии)

АЛЕКСАНДРА КУМАНОВА

**Sustainable development of the libraries – a cognitive imperative of the
modifying civilization: (Milestones – a model of the informatization, set
by Bulgarian Bibliographical Institute and followed in the University of
Library Studies and Information Technologies)**

Alexandra Kumanova

Summary

The cognitive cluster of the informatization is revealed as an outset of the road of the sustainable development of the libraries, set by Prof. Todor Borov as an ontological *gestalt* of this development. It is described the comparative vitality of the Bulgarian Bibliographical Institute (BBI) in its infinity on the road of the informatization – *modus vivendi* of the sustainable development of the libraries. It is shown the continuum of the library-educational and information space. It is emphasized on the futuristic approach of T. Borov which abides by the views of the most prominent modern scholars in the humanitaristics as an integral rationalization through the bibliography, documentation, archivistics, informatics, information technologies and most modern platforms of UNESCO.

The conception of the library – cataloging – bibliography of BBI is defined on the basis of the cognitive hyper-textual *Bulgarica* (Acad. N. Mihov) and *encyclopedica* (Prof. T. Borov – Dr. N. N. Nikolaev – Prof. M. Kumanov).

The last 221st reference-encyclopedia edition by M. Kumanov *Orthodoxy in Bulgaria: Concise Historical Encyclopedia* (Sofia, 2023) is treated as a model for the structuring of an encyclopedic hypertext – an emanation of the aspirations of the bibliographers.

The cognitive reference-encyclopedia resources of the universities, libraries, archives, museums and galleries, created in the University of Library Studies and Information Technologies (31 e-libraries; 19 volumes of

Proceed. of SSS at ULSIT; 34 volumes of series *Torchbearers*) are rationalized as bibliographic – historiographic – encyclopedic hypertext model of the informatization – a language and fathomability of the sustainable development of the libraries.

Keywords: Bulgarian Bibliographical Institute: *Bulgarica, encyclopedica* (discourse of the cognitology of the sustainable development of the libraries; Acad. N. Mihov, Prof. T. Borov, Dr. N. N. Nikolaev, Prof. M. Kumanov)

Посвещава се на проф. Милен Куманов,
свързал времената на Българския библиографски институт
с постмодерната реалност

*„Weh! Weh!
Du hast sie zerstört,
Die schöne Welt,
Mit mächtiger Faust,
Sie stürzt, sie zerfällt.“ –
J. W. von Goethe*

„Историята е изключително важно знание
за неизвървените пътища.“
Ю. М. Лотман

I. Знаниевият клъстер на информатизацията: началото на пътя на устойчивото развитие на библиотеките – проф. Тодор Боров: Онтологичен гещалт

Честваният днес, на 7 декември 2023 г., 145-годишен юбилей на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ ни обръща към проф. Тодор Боров (1901–1993) и неговия безсмъртен Български библиографски институт, посочвайки четири възела от въпроси на устойчивото развитие на библиотеките и обществото, към чието осмисляне пристъпва това изложение.

Първо: Личността на проф. Тодор Боров и делото на Българския библиографски институт в културно-информационното пространство – планетарната информатизация на XX-XXI в. са едновременно и водораздел, и свързващ феномен между две синтагми на познание, фокусирани от постнекласическата когнитологична парадигма на свързаност между явленията:

- на диференциация – линейното мислене, в което се фокусират части на нещата, присъщо на наваксването на историческото ни изоставане ¹;

¹ **Боров, Тодор.** Библиотечна наука.-В: *Годишник* на Българския библиографски институт, т. 1 (1945-1946), 1948, с. 307.

- на интердисциплинарност – конвергентната (вж: по-долу: разд. V. на наст. излож.) менталност, пробиваща си път от 40-те години на XX в. без географски, административни и институционални демаркационни линии, триумфираща по земното кълбо чрез разпространяващия се повсеместно и особено активно днес информационен бум².

Второ: разглеждани в пределите на категорията „дълго време“ (по М. Бахтин), личността и делото на проф. Т. Боров в качеството му на демиург на модерната информатизация, разбираана като ноосферичен – планетарен феномен, развиват библиографската и историографската традиция на познанието в руслото на универсалната хуманитаристика на акад. Никола Михов (1877–1962)³: отечествената библиографска екстериорика (появяващата се в чужбина литература, за която и да е държава –булгарика) – образец за научното движение, което поражда знаниевите кардинали:

- акад. Иван Дуйчев (1907–1986): историографията на хуманитаристиката; палеографията и архивистиката; византийската средновековна история;

- проф. Велчо Велчев (1907–1991): литературоведската и историографската българистика и русистиката;

- проф. Куйо Куев (1909–1991): литературоведската историография по медиевистика, старобългаристика и славянските литератури; полско-българските литературни отношения;

- проф. Боньо Ангелов (1915–1989): литературоведското изворознание по палеославистика, средновековна българска, руска литература и литературата на Възраждането;

- акад. Петър Динеков (1910–1992): литературната история, критиката и фолклористиката...

Трето: Библиографско-историографската в основата си ориентация на познание на библио-инфо-ноосферата, емблематизирана обобщено като линия на акад. Н. Михов – проф. Т. Боров, се осмисля днес като отечествена и с широк международен резонанс **научна школа побиблио(книга) – инфо** (информация) – **ноо** (разум) сфера – планетарната инфраструктура, в която българската следа е не само част от културния ареал на земното кълбо, но е и негов авангард– каквито са:

- делото на св. равноапостол Константин-Кирил Философ (827–869) – създател на глаголицата и първостроител на българския книжовен език и славянската литература;

- Златният век на българската култура при цар Симеон I Велики (864–927);

- творчеството на св. Патриарх Евтимий Търновски (ок. 1325 –ок. 1403) – предтеча и връх на световния Предренесанс;

² **Боров**, Тодор. От библиотекаря на *Шницвег* до съвременния библиотекар (12.04.1943): Наука и изкуство (1946). - В: *Боров*, Тодор. Живот с книги. 1942-1972. София, 1973, с. 105–118.

³ **Куманова**, Александра, Казански, Н. Булгарика: Академик Никола Михов – духът на булгарика: Диптих по информационно моделиране на хипертекст: Кн. 2. Учебник по структуриране на булгарика. София: За буквите – О писменехъ, 2023. 256 с.

- първият граждански кодекс на българите „История славяноболгарская...”(1762) на св. о. Паисий Хилендарски (1722–1773);

- Българският библиографски институт „Елин Пелин”(ББИ, 1941–1963), създаден от Т. Боров, който диктува на света моделите на информатизация, изграждани чрез инструментариума на световната универсална ретроспективна библиография – труда Т. Боров „Пътя към книгите”(С., 1942; фототип. изд. 2021)⁴ – приемник и продължител на библиографската линия на генериране на пътеводител по световните интелектуални ресурси, отворена от *екстериориката* на всяка страна, чиито основи за България полага и разработва за вечни времена неговият учител – акад. Н. Михов⁵.

Четвърто: Погледнато в ретроспекция, концепцията на Т. Боров за методологията и контента на библиотечно-информационното образование е не само съотносима със съвременния постмодерен статус на библио-инфо-ноосферата, но тя следва да бъде определена и като авангардна за началото на информационния бум от 40-те години на XX в. Тя е част от венеца от безсмъртни дела на Т. Боров и е тяхна квинтесенция: създаденият ББИ и неговия „Годишник...” (т. 1–9/ ред. Т. Боров. С., 1948–1963)⁶ – до откриването на института в 1941 г. българските библиотекари могат в общи линии само едва да догонват развитите в информационно отношение страни.

Именно ББИ издига българското библиотекознание и библиография на европейско, международно и дори на световно ниво, а точно благодарение на това неговите кадри и техните ученици преминават бързо и безпроблемно в ерата на глобалната информатизация, която поражда по същество проблема за устойчивото развитие на библиотеките – когнитивно измерение, обезпечаващо постъпателното процъфтяване на библиотечната институция, въпреки превратностите на времевата.

Към тази концепция, вкоренена в когнитивната линия в библиотекознанието на акад. Н. Михов – проф. Т. Боров, се отнасят и такива върхове като:

- разкритата от Т. Боров следа на България към световната (международната) универсална ретроспективна библиография („Пътя на книгите”)⁷;
- възстановеният след Втората световна война „Български книгопис“;
- изградената специализирана катедра по библиотекознание и архивистика в Софийския университет „Св. Климент Охридски”(СУ);
- построяването на сградата на Националната библиотека;
- структурирането на знаниевия клъстер: *библиотекознание – библиография*

⁴ **Боров, Тодор.** Пътя към книгите: Увод в библиографията. София: Бълг. библиогр. институт, 1942. VIII, 156 с.

⁵ **Куманова, Александра, Казански, Н. Булгарика:** Академик Никола Михов - духът на булгарика...

⁶ **Годишник на Българския библиографски институт Елин Пелин.** Т. 1-9: (1945-1962). София: Бълг. библиогр. институт „Елин Пелин“, 1948-1963.

⁷ **Боров, Тодор.** Пътя към книгите...

– библиографознание – книгознание – полиграфия – архивистика – палеография – документалистика – информатика – информационни технологии.

II. Компаративистична виталност на Българския библиографски институт: Безкрайност на пътя на информатизацията като *modus vivendi* на устойчивото развитие на библиотеките

Концепцията на Т. Боров за библиотечно-информационното образование издържа на превратностите на времената.

Съвременната реалност поднася букет от универсални подходи на хуманитаристиката за библиотечно-информационно образование от най-висока проба – интегрално осмисляне и интерпретиране на информатизацията чрез библиографията, документалистиката, архивистиката, информатиката, информационните технологии...

И тези подходи са в унисон с мисленето на българския архитект на планетарната библио-инфо-ноосфера.

Достатъчно е да се позовем на най-значимите научни трудове на постмодерната неklasическа парадигма на библио-инфо-ноосферата от последните години:

- „Въведение в информационната нука“ (2013) на професора по информационни и библиотечни науки в Сити унивърсити в Лондон (City University London) Дейвид Баудън (D. Bawden, 1952-) и неговия съавтор Лин Робинсън (L. Robinson)⁸;

- „Справочно-информационни служби: Въведение“ (2011) на почетния доцент по библиотекознание в Университета на Илинойс – Чикаго (University of Illinois at Chicago) Ричард Боп (R. E. Bopp, 1944-2011) и на професора по библиотекознание от същия университет Линда Смит (Linda Smith, 1949-)⁹;

- „Хуманитарното информационно търсене“ (2010) на професора по информационни науки в Университета Куинс – Белфаст, Англия (The Queen's University of Belfast) Джулиан Уорнър (J. Warner, 1955-)¹⁰;

- „Ново въведение в библиографията“ (2009) на библиографа и библиотекар в Кеймбриджския университет (University of Cambridge) Филип Гескъл (Ph. Gaskell, 1926-2001)[15];

- „За търсенето: хуманитарното формиране на знанието посредством библиотечната и информационната наука“ (2007) на доктора на информационните и библиотечните науки от Калифорнийския университет в Бъркли (University of California at Berkeley) Алън Конрад (All. Konrad)¹¹;

⁸ Bawden, David, Lyn, Robinson. Introduction to information science. Chicago: Neal-Schuman Publish., 2013. с. 384.

⁹ Bopp, Richard E., Smith, Linda C. Reference and Information Services. An Introduction. Englewood, Colo: Libraries Unlimited, 2011. с.743.

¹⁰ Warner, Julian. Human information retrieval. Cambridge (Mass.): The MIT Press, 2010. с.200.

¹¹ Konrad, Allan. On inquiry [Онлайн pecyrc]. Human concept formation and construction of

- „Теория на документа“ (2009) на професора по документология в Университета на Тромсø, Норвегия (University of Tromsø, Norway) Нилс Лунд (N. W. Lund)¹²;

- „Най-старата архивна наука: първите учебници по архивистика на Якоб фон Раминген (1571) и Балдасаре Бонифачо (1632)“ (2013) на учения – библиограф и архивист от Националния архив на Норвегия (National Archives of Norway) Тор Вайдлинг (T. Weidling, 1957-) ¹³.

III. Континуумът на библиотечно-образователното и информационното планетарно пространство – библио-инфо-ноосферата

Забележителното футуристично когнитивно в основата си гледище на Т. Боров за библиотечно-образователното и информационното планетарно пространство¹⁴, което е в унисон с вижданията на *цит. по-горе* изследователи¹⁵, е съзвучно и с най-модерните съвременни платформи на ЮНЕСКО¹⁶.

meaning through library and information science intermediation. Ph.D. dissertation. [Berkeley]: Univ. of California, Berkeley, 2007. с.853. [Прегледан 23.01.2022]. Достъпен на: <<http://escholarship.org/uc/item/1s76b6hp>>.

¹² **Lund**, Niels Windfeld. Document Theory.– B: *Annual Review of Information Science and Technology* (in USA). 2009, N 43, с. 399–432.

¹³ **Weidling**, Tor. Den äldsta arkivläran: *Jacob von Rammingens* båda läroböcker i registraturoch arkivskötsel från 1571, samt en monografi om arkiv från 1632 av *Baldassare Bonifacio* [The oldest archival science: *Jacob von Rammingen's* two manuals of registry and archival management from 1571, and a monography on archives from 1632 by *Baldassare Bonifacio*]. –B: *Scandinavian Journal of History* (in Swedish), 38, 2013, N 2, с. 270–271.

¹⁴ **Боров**, Тодор. Библиотечна наука...

¹⁵ **Bawden**, David, Lyn, Robinson. Introduction to information science. –Chicago: Neal-Schuman Publish., 2013. с.384.; **Bopp**, Richard E., Smith, Linda C. Reference and Information Services An Introduction. Englewood, Colo: Libraries Unlimited, 2011. с. 743; **Gaskell**, Philip. A New Introduction to Bibliography. New Castle, Delaware & Winchester: Oak Knoll Press & St. Paul's Bibliographies, 2009. с. 462; **Konrad**, Allan. On inquiry [Онлайн ресурс]. Human concept formation and construction of meaning through library and information science intermediation. Ph.D. dissertation. [Berkeley]: Univ. of California, Berkeley, 2007. с. 853. [Прегледан 23.01.2022]. Достъпен на: <<http://escholarship.org/uc/item/1s76b6hp>>; **Lund**, Niels Windfeld. Document Theory.– B: *Annual Review of Information Science and Technology* (in USA). – 2009, N 43, с. 399–432.; **Warner**, Julian. Human information retrieval. Cambridge (Mass.): The MIT Press, 2010. с. 200.; **Weidling**, Tor. Den äldsta arkivläran: *Jacob von Rammingens* båda läroböcker i registraturoch arkivskötsel från 1571, samt en monografi om arkiv från 1632 av *Baldassare Bonifacio* с. 270–271.

¹⁶ **Miao**, Fengchun, Mishra, Sanjaya , Orr, Dominic, Janssen, Ben. Guidelines on the development of open educational resources policies [Онлайн ресурс]. 102 с. [Прегледан 24.01.2020]. Достъпен на: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371129>>

Сто години след германския художник – реалист, създал през 1850 г. своята творба „Библиотекаря“ К. Шпицвег (С. Spitzweg, 1808-1885), през 1943 г. Т. Боров издига глас за *самостоятелност* на професията на библиотекаря – „нов библиотекар“, чиято особеност е „да се раздава, да работи по-скоро *за другите*, отколкото за себе си“, защото същността на библиотечно-информационното дело е *да отдава, да разпръсква* – като ноосферата (а не да е за „себе си“) (*Подчерт. тук и по-долу – мое. – А. К.*):

„Какъв е образът на днешния библиотекар, какво е характерно за неговата външност или за неговата обстановка? – *риторично пита Т. Боров и продължава с усилващ се от технологичната мембрана на ХХІ в. глас, формулирайки отговора:*– Не знам дали може да се каже. Затова пък толкова повече е ясно какво трябва да представлява той като *психологически* тип: човек, който е в състояние да внася ред в *хаотичното многообразие* на днешния научен живот <...>. В Западна Европа и в Америка тия нови библиотекари вече доказаха, че са в състояние да задоволят изискванията, които животът слага пред съвременната библиотека, да я направи *жив организъм и деен институт за изследване и културен възход*“¹⁷.

Познавач на библиотеките по света, и особено на тези от Западна Европа и по специално в Германия, както и на изискванията, които стоят пред „новия библиотекар“, свързан с произтичащите задачи за библиотеката – като център на устойчивото обществено развитие – в началото на *информационния бум*, – който е *нов по отношение* на библиотекаря на К. Шпицвег, – Т. Боров няма илюзии за реалното състояние на библиотекаря:

„Трябва да признаем обаче, че въпреки отдавнашното вече преодоляване на библиотекаря à la Шпицвег, понятията за задачата на съвременната библиотека и значи – за работата на библиотекаря в нея – все още не са изяснени за мнозина – и в Западна Европа. Библиотеките често са страдали от това непознаване на тяхната работа, още по-често от подценяването на тяхното значение“¹⁸.

Т. Боров надхвърля обхвата и отражението на своето настояще – *класическото* време на „новия библиотекар“, и дори хвърля мост към днешното *некласическо* време на постнекласическия библиотекар – с обобщението:

„Във всеки случай *тук* проблемите излизат извън рамките на библиотекарската професия – отраженията на *нашите днешни* гледища по тоя въпрос ще се почувстват едва в *бъдещата наука*“¹⁹.

С усет за „бъдещата наука“ Т. Боров хвърля мост към постмодерната *некласическа* парадигма на познание (на „постмодерния библиотекар“).

В нея живеем днес ние – неговите приемници и последователи.

И вникваме в осмислянето ѝ като *ретикуларна (мрежеста) многообразна и многостепенна плуралистична свързаност* между нещата на всички равнища –

¹⁷ **Боров**, Тодор. От библиотекаря на *Шпицвег* до съвременния библиотекар (12.04.1943) (1946). В: ... с. 115–116.

¹⁸ Пак там, с. 116–117.

¹⁹ Пак там, с. 117.

национални, регионални, международни, където всеки отива *там*, където *иска* и *може* – в съответствие с разбиранията си, знанията си, способностите си за *целенополагане* – *когнитивна менталност*, която е провъзгласена от Т. Боров.

И в тази връзка – както се вглеждаме в един или друг значим юбилей – каквито са и отбелязваният днес, и отминалите наскоро (120-год. от рождението на проф. Т. Боров (30 януари 1901); 80год. от основаването на ББИ – 22 март 1941; 70год. от придобиването на статута „държавна“ на НБКМ – 23 януари 1950; 70год. от създаването на ДБИ – *днес*: УниБИТ– 1 ноември 1950/и проектоплана на проф. Т. Б. за създаването на катедра „Библиография“ в него/...); 70год. от създаването на самостоятелната катедра по библиотекознание и архивистика през 1952 г. в СУ и т.н.), – в духа на *холистичното* мислене на проф. Т. Боров, *консолидиращо частите на всяко разделяне в семиологично цяло: навсякъде*, където е възможно, да бъде приложена *идеята за библиотечно-информационното образование на България*, осъзнаваме *аксиологията на когнитологичния проблем*.

Време е да преодолеем съсредоточаването върху частности, локуси и демаркационни линии.

На *интердисциплинарността* – *конвергентната* – *менталност* следва да акцентираме като на език – измерение на устойчивото развитие на библиотеките.

Настъпил е моментът да проумеем отживялостта на разделянето и да пристъпим към интелектуалното когнитивно обединение – и между платформите на библиотеките у нас, и между отечественото и световното *плуралистично* библиотекознание, защото то, погледнато *ретикуларно*, по същество е *онтологична* проекция на обединението и компаративистичното когнитологично сближаване.

Подобно мислене ни посочва близката на Т. Боров менталност на Л. ван Бетовен / L. vanBeethoven: „Ода на радостта“ (текст: Й. Фр. Шилер / J. Chr. Fr. von Schiller), която ни приканва да си подадем ръце, да станем братя, щом „радостта, това дете на рая, повече с крилото си“ (прев. Асен Разцветников): „*Alle Menschen werden Brüder*“...

IV. Библиотечната – каталожната – библиография (Картотеката на ББИкато трансформираща се когнитивна хипертекстова *българика* и *енциклопедика*)

... Прелисвайки архива на създателя и ръководителя на безсмъртния и с вечна слава **Български библиографски институт** (ББИ, 1941-1963) – **проф. Т. Боров**²⁰, наблюдаваме **личния план за дейността в ББИ през 1951 г. на библиографа – историк на библиографията, полиглот и преводача д-р Николай Н. Николаев (1912 – 1975)** (а.е. 2539, л. 36).

²⁰ **Божилова**, Камелия, Бошнакова, Милкана, Георгиев, Любомир, Иванов, Руслан и др. Опис N 1 на ф. 849, Фондообразувател *Тодор Боров* (Тодор Цветанов Тодоров) [Онлайн ресурс]. София : Нац. библ. „Св. Св. Кирил и Методий“, 2019. 457 с. [Прегледан 01.11.2023]. Достъпен на: <http://nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2019/01/T.Боров-23.01.pdf>

От документа разбираме за подготовката в ББИ на **БЪЛГАРСКИ БИОБИБЛИОГРАФСКИ РЕЧНИК**.

Фундиран от знаменитата Картотека на ББИ, Българският биобиблиографски – биографичен – биографски речник следвало да включва и митрополитите на Българската православна църква (!!!)...

От а.е. 2561, л. 1-4 „Тренков, Хр., Вместо програмна статия / *На библиографска вахта*: Месечен бюлетин – писмо до Н. В. Михов, год. I, бр. 1 от 29 ян. 1955 (София)“ узнаваме, че – като резултат от „размразяването“ на десталинизацията се появява нещо нечувано дотогава, а именно – по думите на д-р Христо Тренков (1912 – 1971):

„Уважаеми и скъпи мой д-р Михов, Този бюлетин ще се издава в тираж три екземпляра. Единият ще ви гони и намира, гдето и да сте, вторият ще давам на нашия директор проф. Т. Боров, на който нищо библиографско не му е чуждо, а третият ще остава в архива на ББИ“...

Научаваме също, че акад. Н. В. Михов е постоянен член на Научния съвет на ББИ, но не присъства на заседанията...

Разбираме също, че проф. Т. Боров работи върху *теоретичната основа* на бъдещия **БЪЛГАРСКИ БИОГРАФСКИ РЕЧНИК** – *основата на основите* за развитието на ЕНЦИКЛОПЕДИЗМА – когнитивна систематика на ресурсите на каталожната – библиотечната – библиография.

Но самото това начинание НИКОГА не се осъществява поради закриването на ББИ...

Такъв базов енциклопедичен справочник не се е появил и до ден днешен...

Но необходимостта от него е като тази на крайъгълния камък за построяването на духовно-интелектуалния храм на културното настояще и културната вечност на България, чиято проекция и синтезиран израз е устойчивото развитие на библиотеките.

Единствено в създадената служба „Българска енциклопедия“ на Българската академия на науките под грифа *редактор-библиограф*, срещу който виждаме името на сътрудника на ББИ д-р Николай Н. Николаев, ще се появят „*Кратка българска енциклопедия*“ (В 5 т. – София, 1963-1959)²¹, „*Българска енциклопедия А-Я*“ (В 1 т. – София, 1974)²².

Кратката историческа енциклопедия на проф. Милен Куманов (1942 –2021) „*Православието в България*“²³ подема и свързва *енциклопедичните библиографски и биографски речникови архитектури*, възникващи като крещяща когнитивна потребност и за възпитаването на нравствено-етичен климат в обществото, и за

²¹ **Кратка българска енциклопедия** : В 5 т., София: БАН, 1963-1969. 636 с., 656 с., 668 с., 660 с., 588 с.

²² **Българска енциклопедия А-Я**. Ред.-библиогр. Николай Николаев. – София: БАН, 1974. 976 с.

²³ **Куманов, Милен**. Православието в България. Кратка историческа енциклопедия. - В. Куманова, Александра. Енциклопедика. София: За буквите - О писменехъ, 2023, с. 1-1491.

съотнасянето на познанието в менталните представи *от времето на ББИ с тези на нашето съвремие на глобалната планетарна информатизация.*

Ставайки първата и единствената възплътена в информационната реалност справочна – *хипертекстова* – енциклопедична биографска и библиографска информационно-търсеща система по широкия спектър на свързаните с Православието процесни явления на обществения и духовния живот – като феномен и на БУЛГАРИКА (: Н. Михов)²⁴, и на ЕНЦИКЛОПЕДИЗМА (: Т. Боров)²⁵ едновременно, „Православието в България (Кратка историческа енциклопедия)“ на М. Куманов²⁶ е еманация на възжеланията на няколко поколения библиографи – ерудити и филантропи от най-висока класа: акад. Никола Михов (Ил. 1) – проф. Тодор Боров (Ил. 2) – д-р Николай Н. Николаев (Ил. 3) – проф. Милен Куманов (Ил. 4).

Ил. 1

Ил. 2

Ил. 3

Ил. 4

В строго азбучната подредба на материала в *Енциклопедията*, владеейки в съвършенство принципите на световната универсална *библиотечна – каталожната – библиография*, структурирани от III в. пр. н.е. (Калимах Александрийски – Калимах от Кирена /Callimachus, 310–240 г. пр. н.е./), М. Куманов възприема гъвкава методология – допълнително по *конотации* и *контаминации* семантично структурира отделни части от статийния корпус на хипертекста на труда, с което обозначава *чрез* прецизна система от препратки *метода*: НЕ Е ДОСТАТЪЧНО ДА СЕ СЪБЛЮДАВА ЕДИНСТВЕНО БУКВАТА НА ПОДРЕДБАТА НА МАТЕРИАЛА; НЕОБХОДИМО Е ДА СЕ СЛЕДВА Д У Х Ъ Т ПРИ СПРАВОЧНО-ИНФОРМАЦИОННОТО КОГНИТИВНО МОДЕЛИРАНЕ...

Така, *например*:

- съобразно базовия материал и историографската традиция, битуваша в отразението ѝ в научната литература, на места се срещат: Аврам / Авраам ; Йоан / Иоан...; *равноапостолна* (Св. Мария Магдалина) / *равноапостол* (Св. княгиня Олга);

²⁴ **Куманова**, Александра, Казански, Н. Булгарика: Академик Никола Михов – духът на булгарика...

²⁵ **Боров**, Тодор. Пътя към книгите...

²⁶ **Куманова**, Александра. Енциклопедика. Диптих по информационно моделиране на хипертекст. Кн. 1. Учебник по структуриране на енциклопедия. София: За буквите – О писменехъ, 2023. с. 1-10, 1491-1800.

- традициите на влезлите в българската научно-информационна практика понятия и термини през езиковите модели на различни национални култури са интегрирани в пълна степен – отчетени са в частност компаративистично едновременно и проникналите например от гръцки (апсида), и влезлите в езика ни от латински през френски (абсида);

- в различни сегменти на труда са представени контекстово и максимално уважително – равнопоставено: или с големи, или с малки букви – не само Православието като лик на Християнството – редом с другите конфесионални негови детерминанти, но и с останалите монотеистични универсални религии (Зороастризм, Будизъм и Ислям) (вж: VII. III. Синоптична таблица със схема на философско-религиозните картини, фиксирани в *Енциклопедията* ²⁷;

- фокусирано е по един неповторим начин в творческата лаборатория на историка – хуманист преплитането на Авраамовите религии – Юдаизъм, Християнство, Ислям (чрез съотнасяне на факти, образи, интелектуални интерпретации, текстове – по всеки *конкретен повод*...) – вж: *цит.* VII. III. Синоптична таблица ... ²⁸;

- важно е да се знае, че авторът на „Православието в България: Кратка историческа енциклопедия“ – М. Куманов, оставя в ръкопис –паралелно с наст. Енциклопедия и също в незавършен вид – още две справочно-енциклопедични книги: „Юдаизъм“ и „Ислям“²⁹ ...

Последното 221 по ред справочно-енциклопедично издание на М. Куманов – „Православието в България: Кратка историческа енциклопедия“ (С., 2023)³⁰ се явява модел по структуриране на енциклопедичен хипертекст, което съдейства да се изложат и развият теоретично основите на енциклопедиката като когнитивна справочно-информационна картина на универсалното енциклопедично движение на планетата, разгледано като семиологична цялост и представено в качеството на културологичен библиографски когнитивен планетарен атлас, вкоренен в лоното на световната универсална библиография – когнитивна компаративистична плуралистична метабиблиографска панорама на знанието ³¹.

И *екстериориката* ³², и *енциклопедиката* ³³ на всяка страна е когнитивното интердисциплинарно библиографско и историографско изкуството на формиране на *хипертекст* (от гр.:hyper – свръх; лат.: hypertext) за нея.

Главна особеност на *такъв* текст са неговите *хиперпрепратки*, по които от

²⁷ Пак там, с. 1127-1131.

²⁸ Пак там, с. 1127-1131.

²⁹ Пак там, с. 1491-1800.

³⁰ Пак там, с. 1491-1800.

³¹ **Куманова**, Александра. Енциклопедика. Диптих по информационно моделиране на хипертекст. Кн. 1. Учебник по структуриране на енциклопедия... с. 1-10; 1491-1800.

³² **Куманова**, Александра, Казански, Н. Булгарика: Академик Никола Михов – духът на булгарика...

³³ Пак там, с. 1-10, 1491-1800.

един аспект, една тема, един проблем е възможно безпрепятствено преминаване към друг аспект, друга тема, друг проблем...

Класически – традиционни образци на хипертекстове са книгите на книгите: *Св. Писания* – *Св. Авеста*, *Св. Упанишади*, *Св. Библия*, *Св. Коран*.

В самите св. текстове хиперпрепратките са *скрити* – необходимо е интелектуално усилие и време, за да се открие *къде още е казано за едно или друго*, и богословието посочва тези връзки в *различни ризомно-ретикуларни построения* (информационно-търсещи системи – форми на когнитивен справочен апарат).

В научните трудове по *енциклопедика* и *екстериорика* хиперпрепратките на познанието са направени – като компас – за *справочно-информационни цели* от виртуозни учени – енциклопедисти – първопроходци, по които поколенията изследователи разкриват страните на познанието в качеството му на *кълъстер* – *букв.*: грозд (от англ.: cluster) – хиперструктура, на която се посочват не само частите, но и **цялостния ѝ план – гещалтплана – на построение**.

При това именно по двете справочно-информационни кардинали – *енциклопедика* и *екстериорика* – най-уплътнената в когнитивно отношение *справочно-библиографска* и *историографска* информация – се наблюдават проявите на *библиографския* и *историографския системологичен дух* на културата на съответната страна, генерирала подобни хипертекстове – когнитивен изразител и измерител на устойчивото развитие на библиотеките – когнитивен фактор за устойчивото развитие на обществата.

Съвременен – електронен образец на хипертекст – е *интернет*, в който е възможно с едно кликуване – по *правилно* формулиран въпрос – да се установи по *ключови думи* ветрилото от разработените в информационно-търсещата му система *препратки* във вид на линкове...

Енциклопедията е вид справочник, съдържащ обобщение на цялата системна информация от всички области на знанието или от дадена негова област.

Енциклопедиите включват набор от тематични статии, които обикновено са подредени по азбучен ред на заглавията.

Най-общо казано, за разлика от **речниковите дефиниции**, които се концентрират върху **лингвистичната информация за съответния термин**, енциклопедичните статии наблягат на **фактологичната информация за обекта**, обозначаващ от **термина**, **понятието** или **името**...

Енциклопедии съществуват от около две хилядолетия, като най-старата запазена е от I в. – „**Естествена история**“ („*Naturalis Historia*“) на **Плиний Стари** (Gaius Plinius Secundus, 23–79)³⁴.

Съвременните енциклопедии водят началото си от XVIII в.

Терминът „енциклопедия“ (*лат.*: encyclopedia, encyclopaedia) идва от *гръц.*

³⁴ **Pliny's encyclopedia: the reception of the *Natural history***. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2010. 204 с.

ките думи: *enkyklios* + *paideia*, означаващи „общо образование“ или „цялостно (пълно) знание“.

Думата „енциклопедия“ се използва за пръв път на старогръцки във формата (*старогр.*: ἐγκυκλοπαιδεία), която от своя страна произлиза от **класическия елински** – ἐγκύκλιος παιδεία. Тази фраза се превежда като „образование в пълен кръг“ или „общо познание“ – „ἐγκύκλιος“ – букв. означава: „кръгъл“, а „παιδεία“ – „образование, отглеждане на дете“.

Енциклопедизъм е цялостна системна осведоменост в различни области на знанието.

С понятието „енциклопедика“ се обозначава **образователният научен когнитивен комплекс** от:

- 1) предназначения за **справочно-информационни цели енциклопедии**;
- 2) разкриването на феномена на **енциклопедичното мислене** – **фундираност от световната универсална библиография** (А. Куманова³⁵);
- 3) когнитивната платформа на **човечеството по целия му културен платенарен ареал**.

По този начин под **енциклопедика** – **трасето, в което работят акад. Н. Михов (българика) – проф. Т. Боров – д-р Н. Н. Николаев – проф. М. Куманов (енциклопедика)** – се разбира третираните като **образователна справочно-информационна цялост**:

- **енциклопедични издания (I);**
- **енциклопедична информация (II);**
- **енциклопедични данни (III).**

Това обобщено понятие (**енциклопедика**) е сбита и съкратена форма, обозначаваща изброените компоненти като системно диалектическо трансформиращо се многомерно хипертекстово единство (енциклопедични издания – енциклопедична информация – енциклопедични данни: I-III).

В основата на енциклопедиката и енциклопедизма, каквито ги различаваме и познаваме днес, е **Обществото на Исус (Societas Iesu, 1534-)**.

По-голямата част от първите енциклопедисти и съставители на енциклопедията във Франция по времето на **класицизма** и **Просвещението** (**Д. Дидро / Denis Diderot, 1713–1784/, Ф.-М. А. Волтер /F. M. A Voltaire, 1694–1778/ и Ш. Л. дьо Монтескьо /Ch.-L. de Montesquieu, 1689–1755/**) са получили образованието си именно от **йезуитите**.

Особен тласък на енциклопедията и енциклопедизма дава основаването на **Френската академия на науките (1666)**, както и **френските държавници – кардинал Ришельо (Richelieu, 1585–1642), кардинал Мазарини (Mazarin, 1602–1661) и Жан-Батист Колбер (Jean-Baptiste Colbert, 1619–1683)** ³⁶.

³⁵ **Куманова**, Александра. Енциклопедика. Диптих по информационно моделиране на хипертекст. Кн. 1. Учебник по структуриране на енциклопедия... с. 18, 1491-1800.

³⁶ **Куманова**, Александра. Енциклопедика. Диптих по информационно моделиране на хипертекст. Кн. 1. Учебник по структуриране на енциклопедия... с. 1491-1800.

V. Когнитивни справочно-енциклопедични ресурси за университетите, библиотеките, архивите, музеите и галериите, създавани в Университета по библиотекознание и информационни технологии

Библиографският – историографският – енциклопедичният хипертекстов модел на информатизацията като език и измерител на устойчивото развитие на библиотеките – когнитивната линия акад. Н. Михов – проф. Т. Боров – д-р Н. Н. Николаев – проф. М. Куманов – продължаваме в конвергентния (*convergencia* – лат.: сходство) по същество характер на информационните ресурси на Студентското научно общество (СНО) при УниБИТ днес, разработвани като семиологично цяло от 2005 г.

Тези ресурси са предназначени за университетите, библиотеките, архивите, музеите и галериите в страната и по света.

Най-точно, лаконично и изчерпателно те могат да бъдат представени в 3 взаимно препокриващи се и отразяващи се един в друг разреза на информационно моделиране:

- 31 е-библиотеки³⁷;

³⁷ **Е-библиотеки на Студентското научно общество при УниБИТ** : 1. *ANTHOLOGICA* (: Е-библиотека по българската изящна словесност) ; 2. *ARYANICA* (: Е-библиотека по култа към светлината) ; 3. *AUTOBIOBIBLIOGRAPHICA* (: Е-библиотека по вторично-документалните персоналии : проф. А. Куманова) ; 4. *BALANICA* (: Е-библиотека по личността и делото на акад. Александър Теодоров-Балан) ; 5. *BULGARICA* (: Е-библиотека по личността и делото на акад. Никола Михов) ; 6. *CIVILIANA* (: Е-библиотека по гражданското кредо на твореца : проф. М. Куманов) ; 7. *CLIO* (: Е-библиотека по Съединението на Източна Румелия с Княжество България и Сръбско-българската война 1885 г.) ; 8. *COMMENTATORICA* (: Е-библиотека по анотациите, рецензиите, рефератите, отзивите, коментарите на библиографираната от студентите на УниБИТ научна продукция) ; 9. *CHEKHOVIANA* (: Е-библиотека по личността и делото на Антон Павлович Чехов) ; 10. *DECAMERONICA* (: Е-библиотека по личността и делото на Джовани Бокачо – проблеми на пандемииите) ; 11. *ECOVIANA* (: Е-библиотека по биобиблиографията на У. Еко) ; 12. *ENCYCLOPAEDICA* (: Е-библиотека по енциклопедиите на планетата) ; 13. *ERUDITICA* (: Е-библиотека по е-ресурсите на Студентското научно общество при УниБИТ – гешалтплан) ; 14. *ETYMOLOGICA* (: Е-библиотека по терминологията по библиотечноинформационна дейност) ; 15. *EVRISTIANA* (: Е-библиотека по откритията на човечеството) ; 16. *GLORICA* (: Е-библиотека по апологията на знанието) ; 17. *GRATULATORICA* (: Е-библиотека по апологията на знанието и на Университета по библиотекознание и информационни технологии) ; 18. *HOFFMANNIANA* (: Е-библиотека по Ернст Теодор Амадей Хофман) ; 19. *HUMANITARIANA* (: Е-библиотека по концепциите за човека) ; 20. *LEVSKI* (: Е-библиотека по личността и делото на Васил Левски) ; 21. *NESTINARIANA* (: Е-библиотека по култа към светлината, пресемантизиран в нестинарския реликт) ; 22. *ORTHODOXY* (: Е-библиотека по Православието) ; 23. *PAISIADA* (: Е-библиотека по декодиране на „История славяноболгарская ...“ на Св. о. Паисий Хилендарски) ; 24. *PATRIARCHICA* (: Е-библиотека по декодиране на житията

- 19 тома „Трудове на СНО при УниБИТ“³⁸;

- 34 тома на серия „Факлоносци“³⁹.

Перспективният (31 е-библиотеки), текущият (19 тома „Трудове на СНО при УниБИТ“) и ретроспективният (34 тома на серия „Факлоносци“ на Академичното издателство „За буквите – О писменехъ“) канали за библиографското и историографското справочно-енциклопедично моделиране на когнитивно-структурирани документални потоци на писмените комуникации, създавани през 2005-2023 г. с участието на студентите на Университета в помощ на университетите, библиотеките, архивите, музеите и галериите, е нашият отговор на разбирането ни за *устойчивото*, трактувано като *когнитивно*, развитие и на библиотеките, и на обществото...

В „Трудовете на СНО при УниБИТ“ са представени основите на **31 е-библиотеки** на СНО при УниБИТ с научен консултант М. Куманов, структурирани към 2023 г., в които е включена литература на **50 ез.**: **Азербайджански** 5, 6, 12 ; **Английски** 2, 3, 6, 10-19, 21, 22, 26, 29 ; **Арабски** 3, 6, 7, 12, 13, 21, 29 ; **Арменски** 6, 12, 21 ; **Асирийски** 12, 21 ; **Беларуски** 12, 21 ; **Български** 1-31 ; **Вьетнамски** 6, 12 ; **Глаголица** 6, 12 ; **Гръцки** 3, 5, 6, 12, 13, 21, 22, 29 ; **Датски** 3, 5, 6, 12, 13, 29 ; **Иврит** 6, 12 ; **Идиш** 6, 12 ; **Испански** 3, 6, 12, 13, 21, 29 ; **Италиански** 3, 5, 6, 10, 11, 12, 13, 21, 22, 29 ; **Казахски** 6, 12 ; **Кирилица** 6, 12 ; **Китайски** 6, 12 ; **Корейски** 3, 12 ; **Латински** 3, 5, 6, 12, 13, 21, 29 ; **Лужишки** 6, 12 ; **Македонски** 12 ; **Немски** 3, 5, 6, 7, 10, 12, 13, 16, 18, 21, 22, 29 ; **Норвежки** 6, 12 ; **Пехлеви** 12, 21 ; **Полски** 3, 5, 6, 12, 13, 16, 21, 22, 29 ; **Португалски** 3, 5, 6, 12, 13, 29 ; **Румънски** 3, 5, 6, 12, 13, 21, 29 ; **Руски** 2, 3, 5, 6, 9-17, 19, 21, 22, 26, 27, 29 ; **Санскритски** 3, 6, 12, 13, 21, 29 ; **Словашки** 6, 12 ; **Словенски** 3, 6, 12, 13, 29 ; **Сръбски** 6, 12, 21, 22 ; **Старобългарски (църковнославянски)** 12 ; **Старогръцки (елински)** 5, 12, 21 ; **Старославянски** 6, 12 ; **Сърбохърватски**

на **Св. Патриарх Евтимий Търновски**) ; 25. **PEDAGOGIA** (: Е-библиотека по педагогическата работа с глухонемите деца) ; 26. **PSYCHOLOGICA** (: Е-библиотека по концепциите за психологията на човека) ; 27. **PUSHKINIANA** (: Е-библиотека по личността и делото на **Александър Сергеевич Пушкин**) ; 28. **RAKOVSKI** (: Е-библиотека по личността и делото на **Георги С. Раковски**) ; 29. **UNIVERSALICA** (: Е-библиотека по световна универсална библиография) ; 30. **VISUALICA** (: Е-библиотека по емблематизацията на томове I-XVIII на „Тр. на СНО при УниБИТ“) и поредни кн. I-XXXII на сер. „Факлоносци“) ; 31. **ZLATARICA** (: Е-библиотека по личността и делото на **проф. Васил Златарски** – библиографиране и историографиране на ез. на ориг. на публ. в неговото творчество и в литературата за него по: дипл. тр. на М. Куманов: **Професор Васил Златарски като историк на Първата българска държава**. – София, 1965) / Състав. и публ. А. Куманова и Н. Василев ; Науч. и библиогр. ред. А. Куманова и Н. Казански ; Ез. ред. Н. Василев ; Техн. ред. В. Велев ; Науч. конс.: М. Куманов ; Рец. И. Гарванов. // <<https://sno.unibit.bg/e-lib.html>>. – 23.11.2023.

³⁸ **Трудове на Студентското научно общество при Университета по библиотекознание и информационни технологии** Т. 1 (2008)-. София: За буквите – О писменехъ, 2008-.

³⁹ **Факлоносци**. Монографична серия. 1(2010)-. София: За буквите – О писменехъ, 2010-.

12 ; Тайски (тайландски) 6, 12 ; Тохарски 6, 12 ; Турски 3, 6, 7, 12, 13, 16, 29 ; Удмуртски 6, 12 ; Украински 3, 6, 12, 13, 16, 21, 22, 29 ; Унгарски 5, 12 ; Фарси 3, 6, 12, 13, 21, 29 ; Френски 3, 5, 6, 7, 12, 13, 16, 18, 21, 22, 29 ; Хинди 12 ; Хърватски 6, 12, 22 ; Чешки 3, 5, 6, 12, 13, 22, 29 ; Шведски 3, 6, 12, 13, 29 ; Японски 3, 6, 12, 13, 29⁴⁰.

⁴⁰ *Е-библиотекина Студентското научно общество при УниБИТ* : 1. *ANTHOLOGICA* (: Е-библиотека по българската изящна словесност) ; 2. *ARYANICA* (: Е-библиотека по култа към светлината) ; 3. *AUTOBIOBIBLIOGRAPHICA* (: Е-библиотека по вторично-документалните персоналии : проф. А. Куманова) ; 4. *BALANICA* (: Е-библиотека по личността и делото на *акад. Александър Теодоров-Балан*) ; 5. *BULGARICA* (: Е-библиотека по *личността и делото на акад. Никола Михов*) ; 6. *CIVILIANA* (: Е-библиотека по гражданското кредо на твореца : *проф. М. Куманов*) ; 7. *CLIO* (: Е-библиотека по Съединението на Източна Румелия с Княжество България и Сръбско-българската война 1885 г.) ; 8. *COMMENTATORICA* (: Е-библиотека по анотациите, рецензиите, рефератите, отзывите, коментарите на библиографираната от студентите на УниБИТ научна продукция) ; 9. *CHEKHOVIANA* (: Е-библиотека по личността и делото на *Антон Павлович Чехов*) ; 10. *DECAMERONICA* (: Е-библиотека по личността и делото на *Джовани Бокачо* – проблеми на пандемиите) ; 11. *ECOVIANA* (: Е-библиотека по биобиблиографията на *У. Еко*) ; 12. *ENCYCLOPAEDICA* (: Е-библиотека по *енциклопедиите на планетата*) ; 13. *ERUDITICA* (: Е-библиотека по е-ресурсите на Студентското научно общество при УниБИТ – гешалтплан) ; 14. *ETYMOLOGICA* (: Е-библиотека по терминологията по библиотечноинформационна дейност) ; 15. *EVRISTIANA* (: Е-библиотека по откритията на човечеството) ; 16. *GLORICA* (: Е-библиотека по апологията на знанието) ; 17. *GRATULATORICA* (: Е-библиотека по апологията на знанието и на Университета по библиотекознание и информационни технологии) ; 18. *HOFFMANNIANA* (: Е-библиотека по *Ернст Теодор Амадей Хофман*) ; 19. *HUMANITARIANA* (: Е-библиотека по концепциите за човека) ; 20. *LEVSKI* (: Е-библиотека по личността и делото на *Васил Левски*) ; 21. *NESTINARIANA* (: Е-библиотека по култа към светлината, пресемантизиран в нестинарския реликт) ; 22. *ORTHODOXY* (: Е-библиотека по Православието) ; 23. *PAISIADA* (: Е-библиотека по декодиране на „*История славяноболгарская ...*“ на *Св. о. Паисий Хилендарски*) ; 24. *PATRIARCHICA* (: Е-библиотека по декодиране на *житията на Св. Патриарх Евтимий Търновски*) ; 25. *PEDAGOGIA* (: Е-библиотека по педагогическата работа с глухонемите деца) ; 26. *PSYCHOLOGICA* (: Е-библиотека по концепциите за психологията на човека) ; 27. *PUSHKINIANA* (: Е-библиотека по личността и делото на *Александър Сергеевич Пушкин*) ; 28. *RAKOVSKI* (: Е-библиотека по личността и делото на *Георги С. Раковски*) ; 29. *UNIVERSALICA* (: Е-библиотека по световна универсална библиография) ; 30. *VISUALICA* (: Е-библиотека по емблематизацията на томове I-XVIII на „*Тр. на CHO при УниБИТ*“ и поредни кн. I-XXXII на сер. „*Факлоносци*“) ; 31. *ZLATARICA* (: Е-библиотека по личността и делото на *проф. Васил Златарски* – библиографиране и историографиране на ез. на ориг. на публ. в неговото творчество и в литературата за него по: дипл. тр. на М. Куманов: *Професор Васил Златарски като историк на Първата българска държава.* – София, 1965) / Състав. и публ. А. Куманова и Н. Василев ; Науч. и библиогр. ред. А. Куманова и Н. Казански ; Ез. ред. Н. Василев ; Техн. ред. В. Велев ; Науч. конс.: М. Куманов ; Рец. И. Гарванов. // <<https://sno.unibit.bg/e-lib.html>>. – 23.11.2023. ; *Енциклопедика (1491-1800)* /

... „По плодовете им ще ги познаете...“ (Мат. 7:16) отеква също с усилващ се от технологичната мембрана на XXI в. глас това библиографско – историографско – енциклопедично дело.

То е озвучено и от поименното обаждане – отговор на начертания от класиците на устойчивото когнитивно развитие на библиотеките в библио-инфо-ноосферата планетарното движение по *българика – енциклопедика*...

Направените за периода 2005-2023 г. 4252 публикации на студенти на УниБИТ, които са наблюдаеми в научния универсален и специализирания периодичен печат, систематично тракуват рудименти, сегменти и фрагменти на перспективния – текущия – ретроспективния естествен изоморфизъм на създаваните в Университета библиографски, историографски и енциклопедични справочно-информационни ресурси...

Завещаният ни от класиците *модел на хиперметабиблиографската форма на познанието* за общите универсални енциклопедии като коренище на световната универсална библиография следваме:

- **Петокнижието по българика на акад. Н. Михов** (1. „Библиографски източници за историята на Турция и България = Sources bibliographiques sur l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie: [Т. 1]-4 (С., 1914-1934); 2. Населението на Турция и България през XVIII и XIX в. : Библиогр.-статист. изследвания = La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII-e et XIX-e s.: recherches bibliographico-statistiques: [Т. 1]-4 (С., 1915-1935); 3. La Bulgarie et son peuple d'après les témoignages étrangers (Extraits des publications françaises): 1- (Lausanne: Librairie centrale des Nationalités, 1918-); Bulgarien und die Bulgaren im Urteil des Auslandes (Werke in Deutscher Sprache): [2: Pt] 1-2 (Lausanne; Sofia, 1929)]; 4. Bibliographie des articles de périodiques allemands, anglais, français et italiens sur la Turquie et la Bulgarie (Sofia, 1938)]; 5. Contribution à l'histoire du commerce

авт. Александра Куманова: „**Православието в България: Кратка историческа енциклопедия**“ – ПБ (КИЕ) (с. 1-10; 11-1112; 1113-1416; 1417-1490) / авт. и науч. ред. Милен Куманов ; библиогр.ред. и публ./ Александра Куманова : Диптих по информ. моделиране на хипертекст : Кн. I. Учебник по структуриране на енциклопедия / Николай Василев – дейксис, граф. и библиогр. ред. на изд. ; Никола Казански – дейксис и библиогр. ред. на изд.; о. Стефан Пашов – обща ред. на публ. на ПБ (КИЕ); Рец.: Стоян Денчев, Ирина Линден. – София : За буквите – О писменехъ, 2023. – 1800 с. : със 778 ил. с разр. паг. – Библиогр.: 7 662 назв. в три систематиз. списъка на лит. (1. *Енциклопедика* : 1098 /1054 ном. и 44 неном./; 2. *ПБ (КИЕ)* : 6275 ном. ; 3. М. К. *Биобиблиогр.*: 289) библиогр. записа общо на 50 ез. – (Факлоносци ; XXXIII)

Други библиогр. ред. на ПБ (КИЕ): Венцислав Велев, Десислава Костадинова, Марияна Максимова, Диана Ралева.

Изд. е в чест на 70-год. от възстановяването на Българската патриаршия ; Посв. на М. Куманов.

ISBN 978-619-185-596-4

E ISBN 978-619-185-597-1

bulgare: documents officiels et rapports consulaires: Vol. 5⁴¹ 1-5 [+ 1] (Svichtov, 1941-1953; [Vol.] 6, Auteurs français, allemands et anglais, 1664-1911 (C., 1971) [9] и

- пътеводителят по световната универсална ретроспективна библиография на проф. Т. Боров („Пътя към книгите“ /C., 1942; фототип. изд.

⁴¹ *Е-библиотекина Студентското научно общество при УниБИТ* : 1. *ANTHOLOGICA* (: *Е-библиотека по българската изящна словесност*) ; 2. *ARYANICA* (: *Е-библиотека по култа към светлината*) ; 3. *AUTOBIOBIBLIOGRAPHICA* (: *Е-библиотека по вторично-документалните персоналии* : проф. А. Куманова) ; 4. *BALANICA* (: *Е-библиотека по личността и делото на акад. Александър Теодоров-Балан*) ; 5. *BULGARICA* (: *Е-библиотека по личността и делото на акад. Никола Михов*) ; 6. *CIVILIANA* (: *Е-библиотека по гражданското кредо на твореца* : проф. М. Куманов) ; 7. *CLIO* (: *Е-библиотека по Съединението на Източна Румелия с Княжество България и Сръбско-българската война 1885 г.*) ; 8. *COMMENTATORICA* (: *Е-библиотека по анотациите, рецензиите, рефератите, отзывите, коментарите на библиографираната от студентите на УниБИТ научна продукция*) ; 9. *CHEKHOVIANA* (: *Е-библиотека по личността и делото на Антон Павлович Чехов*) ; 10. *DECAMERONICA* (: *Е-библиотека по личността и делото на Джовани Бокачо – проблеми на пандемии*) ; 11. *ECOVIANA* (: *Е-библиотека по биобиблиографията на У. Еко*) ; 12. *ENCYCLOPAEDICA* (: *Е-библиотека по енциклопедиите на планетата*) ; 13. *ERUDITICA* (: *Е-библиотека по е-ресурсите на Студентското научно общество при УниБИТ – гецалтплан*) ; 14. *ETYMOLOGICA* (: *Е-библиотека по терминологията по библиотечноинформационна дейност*) ; 15. *EVRISTIANA* (: *Е-библиотека по откритията на човечеството*) ; 16. *GLORICA* (: *Е-библиотека по апологията на знанието*) ; 17. *GRATULATORICA* (: *Е-библиотека по апологията на знанието и на Университета по библиотекознание и информационни технологии*) ; 18. *HOFFMANNIANA* (: *Е-библиотека по Ернст Теодор Амадей Хофман*) ; 19. *HUMANITARIANA* (: *Е-библиотека по концепциите за човека*) ; 20. *LEVSKI* (: *Е-библиотека по личността и делото на Васил Левски*) ; 21. *NESTINARIANA* (: *Е-библиотека по култа към светлината, пресемантизиран в нестинарския реликт*) ; 22. *ORTHODOXY* (: *Е-библиотека по Православието*) ; 23. *PAISIADA* (: *Е-библиотека по декодиране на „История славяноболгарская ...“ на Св. о. Паисий Хилендарски*) ; 24. *PATRIARCHICA* (: *Е-библиотека по декодиране на житията на Св. Патриарх Евтимий Търновски*) ; 25. *PEDAGOGIA* (: *Е-библиотека по педагогическата работа с глухонемите деца*) ; 26. *PSYCHOLOGICA* (: *Е-библиотека по концепциите за психологията на човека*) ; 27. *PUSHKINIANA* (: *Е-библиотека по личността и делото на Александър Сергеевич Пушкин*) ; 28. *RAKOVSKI* (: *Е-библиотека по личността и делото на Георги С. Раковски*) ; 29. *UNIVERSALICA* (: *Е-библиотека по световна универсална библиография*) ; 30. *VISUALICA* (: *Е-библиотека по емблематизацията на томове I-XVIII на „Тр. на CHO при УниБИТ“ и поредни кн. I-XXXII на сер. „Факлоносци“*) ; 31. *ZLATARICA* (: *Е-библиотека по личността и делото на проф. Васил Златарски – библиографиране и историографиране на ез. на ориг. на публ. в неговото творчество и в литературата за него по: дипл. тр. на М. Куманов: Професор Васил Златарски като историк на Първата българска държава. – София, 1965) / Състав. и публ. А. Куманова и Н. Василев ; Науч. и библиогр. ред. А. Куманова и Н. Казански ; Ез. ред. Н. Василев ; Техн. ред. В. Велев ; Науч. конс.: М. Куманов ; Ред. И. Гарванов. // <<https://sno.unibit.bg/e-lib.html>>. – 23.11.2023.*

2021/)⁴², който продължихме – А. Куманова („*Generatio spontanea*“/C., 2018/)⁴³.

Този път ни е завещан да следваме, за да е устойчиво развитието на библиотеките!

Този завет имаме директно от идеолога и създателя – родоначалник на ретроспективната библиографска *българика* – акад. Н. Михов, който отваря чрез *Петокнижието* си пътя:

- и на *универсалната ретроспективна международна библиография на България* – „*Пътя към книгите*“ (София: Бълг. библиогр. инст., 1942) на своя ученик – последният български енциклопедист, създателят на Български библиографски институт (1941-1963) проф. Т. Боров⁴⁴;

- и на *текущата библиографска българика* (1964-) (трагично спряла да излиза през 2005 г. и видяла своето възраждане буквално преди дни)⁴⁵;

- и на *библиографознанието* – научно-спомогателната библиографоведска сфера, изучаваща в единство историята, теорията, практиката и организацията на библиографската дейност⁴⁶...

И *ретроспективната*, и *текущата* библиографска *българика*, както и *универсалната ретроспективна международна библиография на България*, и *библиографознанието* са *крусиалният когнитивен modus vivendi* на осмислената, осъзнатата, разбраната и библиографски, и историографски наблюдаемата философска справочно-информационна научна картина на България не само като съпоставима и съотносима с аналогични картини на други страни от просветения цивилизационен свят, но и като неразделен онтологичен компонент на този свят – ипостас не само на науката, но и на обществения живот без граници.

Пътят на устойчивото развитие на библиотеките е път на неподдаващите се на формализация когнитивни ценности!

Той е вечно нов и неизвървим, достижим за всички нас в тази степен, в която е неуловим за битовистичното съзнание, макар че е самодостатъчен и безграничен във всяко мигновение на своето онтологично когнитивно битие...

... Даже в класическия китайски език *път* означава *пребиваване в път* и *словесно съобщение* едновременно...

Пътят на устойчивото развитие и на библиотеките, и на обществото не следва да свеждаме до отвлечени идеи... Нужно е да го извървим – продължим... И резултатът от извървяния – продължения път е в това: нищо да не

⁴² Боров, Тодор. Пътя към книгите...

⁴³ Kumanova, Aleksandra. *Generatio spontanea: Synoptic table of the World Universal Bibliography from 3rd BC to 21st C.* Sofia, 2018. 232 c.

⁴⁴ Боров, Тодор. Библиотечна наука... с. 307.

⁴⁵ Боров, Тодор. От библиотекаря на *Шпицвег* до съвременния библиотекар (12.04.1943) (1946). В: Боров, Т. Живот с книги..., с. 105–118.

⁴⁶ Боров, Тодор. Пътя към книгите...

пренебрегнем от *изминалото*... Защото – за разлика от естествознанието – в културата това, което е било, е *живо*...

Над коя *българика* и *енциклопедика* се трудим днес в холистичния път на българската културна *вечност* – *идеалното*, което подрежда материалните прояви на нашия свят?

Дигитални масиви в услуга на иновациите в науката: сътрудничество между културни и научни институции в рамките на проект КЛаДА-БГ

ДИМИТЪР МИНЕВ, ИВАН КРАЧАНОВ

Digital collections at the service of innovations in science: cooperation between cultural and scientific institutions within the framework of the CLaDA-BG project

Dimitar Minev, Ivan Kratchanov

Summary

The report analyzes the current initiatives in the field of digitization in the Regional Library “Ivan Vazov” – Plovdiv, aimed at enriching the digital collections and improving their accessibility in accordance with the modern standards and established practices. The goal is to facilitate access to information resources by both humans and machines for the purposes of automated processing. The participation of the library in the CLaDA–BG project is an opportunity for cooperation with research centers with a diverse profile, some of them specialized in the field of information technologies, and this partnership is mutually beneficial. The library can offer a large volume of content to be used by technological partners for the generation of text corpora and for computerized natural language processing (NLP), which is a prerequisite for the development of technologies related to artificial intelligence.

Keywords: cultural heritage, semantic web, digital library, digitization, optical character recognition (OCR).

Докладът ще представи преглед на текущите приоритети на Народната библиотека „Иван Вазов“ (НБИВ) в полето на дигитализацията в двугодишна перспектива, като акцентира на това как трансформира своите дигитални колекции, отговаряйки на настоящите стандарти за достъпност на съвременните информационни ресурси. През 2019 г. в цикъла на дигитализация в НБИВ беше въведено разпознаване на сканираните текстове чрез метода на оптичното разпознаване на символи (OCR) и последващо създаване на PDF файлове. В дигиталната библиотека на НБИВ беше въведена възможност за добавяне на PDF файлове и индексирание на съдържанието им, като по този начин стана възможно търсенето в разпознавия текст, с което на потребителите беше предоставена изключително ползвателната

възможност за по-ефективно разкриване и използване на съдържанието. OCR технологията е мощен инструмент, но трябва да се има предвид, че разпознаването много рядко е безупречно и успеваемостта му зависи от редица характеристики на оригиналния документ – състояние, език, шрифт и др. НБИБ работи със софтуерен продукт ABBYY FineReader, който според направените сравнителни тестове се справя най-добре. Това становище се потвърждава и от други проучвания¹. Използването на FineReader с мастър файлове, получени от добре запазени оригинали на съвременен български език, дава много висок процент успеваемост на разпознаването, най-често над 99%. По-голямата част от материалите обаче, обект на дигитализация, тези с висока културна и историческа стойност и с изтекъл срок на авторско право, са предимно от периода преди Правописната реформа от 1945 г., което поставя редица проблеми пред точността на OCR.

Възприетият модел на процеса на дигитализация в НБИБ (Фиг. 1) включва добавяне в Дигиталната библиотека на PDF файлове с разпознатия чрез OCR текст, който не е коригиран до перфектно състояние. Разпознаването на текста от такъв тип източници, използването на старите буквени символи (Ѣ, Ѧ, Ѩ, Ѭ, Ѯ и др.) и отпаднали от съвременния книжовен език словоформи е проблематично. Съществува възможност да се правят ръчни корекции след OCR, преди добавянето в Дигиталната библиотека. За тази дейност обаче се изискват значителни усилия и много време, което прави този метод нецелесъобразен за нуждите на библиотеката, защото води до забавяне на темповете за добавяне на ново съдържание, което да бъде достъпно за потребителите.

Библиотеката понастоящем участва в проекта КЛаДА-БГ, който е интегриран в рамките на европейските инфраструктури CLARIN и DARIAH. Мисията на проекта е да създаде национална технологична инфраструктура от ресурси за езиковото, културно-историческото наследство и технологии, които да осигурят публичен достъп до тези ресурси, инструменти за обработка на българския език и инструменти за достъп и управление на масивите от данни на културно-историческото наследство за различни обществени задачи, насочени към широката аудитория². Едно от направленията по проекта, в което библиотеката участва в ролята си на доставчик на съдържание, е разработването на ефективна методология за OCR, подобряване на качеството на получения машинно четим текст и на инструментите за търсене в него. Необходимостта от коригиране на текста, получен чрез OCR, е от първостепенно значение. От една страна, това ще подобри възможността потребителите да откриват точната информация, която ги интересува, а от друга, библиотеката ще предостави качествени текстови корпуси, които технологичните партньори и науката ще могат да използват за контекстуализация на знания и за

¹ Jain, P., Taneja, K., Taneja, H. Which OCR toolset is good and why [Онлайн ресурс]. A comparative study. – В: *Kuwait Journal of Science*, 2021, № 2, с. 1–12. [Прегледан 6.03.2024]. Достъпен на: <https://journalskuwait.org/kjs/index.php/KJS/article/view/9589/443>

² КЛаДА-БГ – Мисия [Онлайн ресурс]. [Прегледан 4.12.2023]. Достъпен на: <https://clada-bg.eu/bg/mission.html>

разработване на инструменти в областта на обработката на естествен език (NLP). Впоследствие тези разработки могат да се приложат обратно в дигиталната библиотека, с цел подобряване на начините за откриване на информация, семантична организация на съдържанието и др. По този начин се оформя взаимноизгодна, циклична връзка между партниращите си в проекта КЛаДА-БГ технологични и културни институции.

Библиотеките и семантичният уеб

Съществен проблем, пред който се изправят културните институции, е, че с увеличаването на количеството дигитализирани данни в техните онлайн колекции, ориентирането в тях и намирането на нужната информация става все по-трудно. Традиционното търсене по ключови думи често връща като резултат големи количества несвързани документи, докато релевантните на търсенето източници могат да останат неоткрити. Проблемът се влошава, когато текстът в документите е получен чрез OCR, тъй като грешките при разпознаването могат да доведат до погрешно идентифициране на думи, които след това са или погрешно включени, или пропуснати от резултатите от търсенето³. Семантичната организация на знанието е полезна и перспективна алтернатива, която възплачва идеалите на парадигмата Уеб 3.0⁴.

Целта е обаче не само хората, но и компютърните системи да могат да „разбират“ съдържанието на текста, включително контекстните нюанси. След това технологично могат да се извличат информация и идеи от документите, както и тя да бъде категоризирана и организирана. Много подходи, свързани със задачите по извличане на информация, се фокусират върху определянето на именуваните същности и връзките между двойка обекти. Липсата на семантични връзки в текстовите корпуси затруднява извличането на информация за културното наследство⁵. Следователно тази задача не може да бъде прилагана ефективно и нейните приложения не достигат пълния си потенциал.

Анотацията е важна и необходима дейност, която се извършва след корекцията

³ **Hinze**, A., Bainbridge, D., Cunningham, S. J., Downie, J. S. Low-cost Semantic Enhancement to Digital Library Metadata and Indexing: Simple Yet Effective Strategies. – В: *Proceedings of the 16th ACM/IEEE-CS on Joint Conference on Digital Libraries*. Newark, New Jersey, USA: Assoc. for Computing Machinery, 2016, с. 93–102.

⁴ **Wensheng**, G., Zhenqiang, Y., Shicheng, W., Yu, P. S. Web 3.0 [Онлайн ресурс] New York: The Future of Internet. – В: *Companion Proceedings of the ACM Web Conference 2023 (WWW '23 Companion)*. Assoc. for Computing Machinery, 2023, с. 1266–1275. [Прегледан 4.12.2023]. Достъпен на: <https://arxiv.org/pdf/2304.06032.pdf>

⁵ **Stoikov**, J. Using Conditional Probability for Discovering Semantic Relationships between Named Entities in Cultural Heritage Data [Онлайн ресурс]. – В: *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage, 2021, № 11* [Прегледан 4.12.2023]. Достъпен на: <https://dipp.math.bas.bg/dipp/article/view/dipp.2021.11.7/pdf>

на текста, добит чрез OCR. С прилагането ѝ се създават структурирани данни, които позволяват на машините да разбират човешкия език, да се извършва машинно обучение, за да могат впоследствие да се изпълняват задачи като извличане на знание, автоматизирано отговаряне на въпроси, обобщение на информация и др. Анотацията е процес на подобряване и допълване на текстовия корпус с информация от по-високо ниво. Чрез „препратки“ към допълнителна информация се установяват синтактични и семантични връзки между ресурси. Целта на добавянето на анотирани метаданни към корпуса позволява на машините да бъдат обучени и да разпознават нови, неанотирани данни.

За да може анотацията на естествения език да осигури статистически полезни резултати, корпусът трябва да е с голям обем, за да предостави достатъчно данни на алгоритмите за извличане на специфичното значение на текста. Освен това, за да могат алгоритмите да се прилагат ефективно, анотацията трябва да бъде точна и подходяща за задачата, която се очаква да бъде изпълнена. Следователно надеждната анотация е от решаващо значение.

Анализът на текстова информация от семантичния уеб се използва широко за извличане на знания в областта на NLP. Чрез машинно обучение могат да се създадат алгоритми, които обработват неструктурирани, полуструктурирани данни и/или структурирани данни с цел определяне на именувани същности (ИС), контекст и взаимоотношения между тях и събития, а след това за преобразуване на данните в структурирано представена информация. ИС представляват хора, организации, местоположения и други обекти означени с име. Те изискват особено отношение поради тяхната различна природа и семантика за разлика от думите (термини, фрази и т.н.). Докато ИС са конкретни (определени индивиди, събития и др.), думите обозначават универсални концепции (понятия, класове, отношения, атрибути и др.). Поради тази тяхна особеност, контекстуализацията и управлението на ИС, изисква повече конкретно знание за света⁶. Освен това, ИС са много важни, защото те са приоритетни за потребителите при използването на система за търсене⁷. Изчислено е, че четири от пет потребителски заявки към френската дигитална библиотека Gallica съдържат поне една ИС⁸. По този начин правилното разпознаване на ИС може да се счита за по-важно от правилно разпознаване на други думи и, за да се подобри качеството на потребителските търсения в дадена система, то следователно е необходимо, за да се наблегне на ИС.

⁶ **Kiryakov, A., Popov, B., Ognyanoff, D., Manov, D., Kirilov, A., Goranov, M.** Semantic Annotation, Indexing, and Retrieval [Онлайн ресурс]. – В: *The Semantic Web – ISWC 2003*. Lecture Notes in Computer Science, 2003, № 2870. [Прегледан 4.06.2024]. Достъпен на: https://www.researchgate.net/publication/221467130_Semantic_Annotation_Indexing_and_Retrieval

⁷ **Hamdi, A., Linhares Pontes, E., Sidère, N., Coustaty, M., Doucet, A.** In-Depth Analysis of the impact of OCR errors on named entity recognition and linking. – В: *Natural Language Engineering*, 2022, № 2, с. 425–448.

⁸ **Chiron, G., Doucet, A., Coustaty, M., Visani, M., Moreux, J.-P.** Impact of OCR errors on the use of digital libraries: towards a better access to information. – В: *Proceedings of the 17th ACM/IEEE Joint Conference on Digital Libraries*, Toronto, Ontario, Canada, IEEE Press, 2017, с. 249–252.

Проект КЛаДА-БГ

В контекста на тези предизвикателства, породени от преминаването към семантичен уеб, се корени и възникването на проекта КЛаДА-БГ, целта, на който е да подпомогне изследванията в социалните и хуманитарните науки чрез създаване на връзки между данните. По този начин информацията ще стане по-открита и използваема. Основното схващане сред участниците е, че всичко в нашия свят е свързано и се появява в определен контекст. Едно от основните приложения ще бъде създаването и управлението на ориентирана към България графа на знанието. Идеята е да се обработят лингвистични данни на всички нива на езика, като се започне от текст, граматична анотация и лематизация, до семантична и концептуална анотация. Подходът за семантичното свързване на данните е наречен контекстуализация. Характеристиките на контекстуализацията се разделят в две основни категории:

Основните характеристики на контекстуализацията са времето и пространството – кои събития са се случили по едно и също време или в едно и също пространство; допълнителните характеристики включват участниците в конкретните събития; сходните качества на физически обекти като форма, размер, материал; стилистично представяне на изображения, текст и звуци и т.н.

Като се изключат метаданните, които могат да се разглеждат като частично описание на контекста, по-голямата част от информацията в рамките на индивидуален набор от данни на ресурси не съдържа достатъчно контекстуална информация за интегриране с други подобни набори от данни. Ето защо е нужно да бъде изграден нов слой информация, необходима за установяване на контекстуализация⁹.

Свързаните отворени данни и представената информация ще формира графа на знанието. (Фиг. 2) Тъй като основната част от знанията, представени в нея, ще бъдат свързани с България, в рамките на КЛаДА-БГ тя е наречена Българоцентрична графа на знанието¹⁰.

Свързаните данни прилагат общата архитектура на World Wide Web към задачата за споделяне на структурирани данни в глобален мащаб. Технически свързаните данни са възможни с прилагането на унифицирани идентификатори на ресурси (URI), система за описание на мрежовите ресурси (RDF) и протокол за прехвърляне на хипертекст (HTTP), които са разпределени в множество източници на данни. Подобно на хипервръзките в Web of Documents, създаващи единно глобално информационно пространство, свързаните данни осигуряват предоставяне на въведени връзки между елементи в различни източници на данни, като по този начин свързва тези източници в глобално пространство – семантичен уеб¹¹.

⁹ Simov, K. Integrated language and knowledge resources for a Bulgarian-Centric knowledge graph. – В: *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage*, 2019, № 9, с. 65–74.

¹⁰ Пак там...

¹¹ Hausenblas, M. Utilising linked open data in applications. – В: *Proceedings of the International*

Краудсорсинг – възможност за по-ефективно коригиране на грешките от OCR

Има редица начини за подобряване на точността на разпознаване на текстове, т.е. за подготовката им за етапа на анотацията. Както беше вече споменато, решението да се правят ръчни корекции веднага след OCR, преди добавянето в дигиталната библиотека, е нецелесъобразно, защото изключително много натоварва и забавя процеса на натрупване на ново съдържание, в следствие на което потребителите ще бъдат ошетени. Поради това, за предпочитане е съдържащият грешки от OCR текст да се коригира впоследствие, след като файловете са добавени в дигиталната библиотека. По този начин съдържанието ще бъде достъпно за потребителите, макар и в несъвършена форма, докато се търсят начини за неговото по-ефективно усъвършенстване. Важно е да се отбележи обаче, че текстът с грешки не е безполезен и би следвало при коригирането му да не бъде заличен, а да се отдели и запази, за да може на негова база да се извърши анализ на грешките (чрез съпоставянето на коригиран/некоригиран текст), като в последствие се използва за разработване на NLP алгоритми за корекция¹². Установяването на най-добри практики за работа с OCR, основани на конкретни и измерими доказателства, е област, в която библиотеките и другите организации за наследство играят важна роля¹³.

Въвличането на потребителите като помощници, чрез разнообразни форми на краудсорсинга, все повече се възприема от библиотеките като полезна стратегия за ангажиране на доброволци за работа с онлайн колекции. Поради инициативите на библиотеките в полето на дигитализацията, в интернет са достъпни огромно количество данни, които обаче са проблемни, много често от полу- или неструктурирани. Превръщането на тези колекции в по-лесно откриваемо и полезно съдържание е времеемка задача и институциите не са в състояние да се справят с темпото на натрупване на дигитални ресурси¹⁴. Една възможност за справяне с тази ситуация и за получаване на помощ от обществото е отворената онлайн ангажираност – т. нар. краудсорсинг, при който хората даряват времето и уменията си,

Conference on Web Intelligence, Mining and Semantics, Sogndal, Norway: Association for Computing Machinery, 2011, № 7, с. 1–4.

¹² **Bazzo**, G. T., Lorentz, G. A., Suarez Vargas, D., Moreira, V. P. Assessing the impact of OCR errors in information retrieval. – В: *Advances in Information Retrieval: 42nd European Conference on IR Research, ECIR*. Lisbon 2020, с. 102–109.

¹³ **Van Strien**, D. A., Beelen, K., Ardanuy, M. C., Hosseini, K., McGillivray, B., Colavizza, G. Assessing the impact of OCR quality on downstream NLP tasks. – В: *International Conference on Agents and Artificial Intelligence*. SCITEPRESS, 2020, с. 484–496.

¹⁴ **Severson**, S., Sauve, J.-S. Crowding the library. [Онлайн ресурс] How and why libraries are using crowdsourcing to engage the public partnership. – В: *The Canadian Journal of Library and Information Practice and Research*, 2019, № 1.[Прегледан 6.03.2024] Достъпен на: <https://journal.lib.uoguelph.ca/index.php/perj/article/view/4632/4954>

за да подпомогнат дейността на своите партньори, често обществени институции. Приложенията на краудсорсинга варират от по-сложни и предизвикателни дейности, като транскрибиране на ръкописи, до по-леки задачи, като определяне (тагване) на обекти в дигитализирани фотографии. Има разнообразни по своя обхват инициативи за краудсорсинг, които включват дейности като маркиране, коригиране, транскрипция, превод и др. Някои от най-значимите краудсорсинг практики включват инициативата Distributed Proofreaders¹⁵ на Project Gutenberg, която разчита на потребителите да коригират грешки в машинночетим текст, получен чрез OCR. Подобен проект, инициран от Нюйоркската обществена библиотека, наречен What's on the Menu?¹⁶, използва доброволци за транскрибирането на стари менюта на ресторанти. Galaxy Zoo¹⁷ е международен краудсорсинг проект, в който потребителите помагат за морфологично класифициране на космически галактики. В България краудсорсингът е слабо засегнат и се прилага спорадично. През 2021 г. е проведена кампанията "History in pictures from Bulgaria" в рамките на проекта Citizen Heritage, за добавяне на тагове към снимки от дигиталната библиотека НАБИС. Повече от 5000 тага са били добавени към приблизително 700 исторически фотографии¹⁸.

За да се увеличи ангажираността с дигитализираното книжовно-документално наследство, има предложени и внедрени редица проекти, които включват коригиране на OCR грешки под формата на краудсорсинг проекти. Платформата Trove¹⁹, инициатива на Националната библиотека на Австралия, предоставя възможност на потребителите, без ограничение дали са регистрирани такива или гости, да коригират разпознатите текстове на колекцията от периодични издания и да добавят тагове към статии. (Фиг. 3)

В Trove системата за краудсорсинг е игровизирана, като въвежда класация на потребителите-коректори с най-голям принос и ги награждава. Доброволците получават възможност да решат дали техните профили да са публични или затворени, което се отразява на тяхната видимост в класациите. Физическите награди за най-добрите постижения включват сертификати, промоционални подаръци и пътуване за среща с екипа на проекта. Според Р. Холи²⁰ проектът е успешен и по-

¹⁵ **Distributed Proofreaders** [Онлайн ресурс]. [Прегледан 27.11.2023]. Достъпен на: <https://www.pgdp.net/c/>

¹⁶ **What's on the menu?** [Онлайн ресурс]. [Прегледан 1.12.2023]. Достъпен на: <https://menus.nysl.org/>

¹⁷ **Galaxy Zoo**. [Онлайн ресурс]. [Прегледан 1.12.2023]. Достъпен на: <https://www.zooniverse.org/projects/zookeeper/galaxy-zoo/>

¹⁸ **History in pictures from Bulgaria** [Онлайн ресурс]. Enriching photographic heritage through citizen science. [Прегледан 4.12.2023]. Достъпен на <https://crowdheritage.eu/en/bulgarian-history>

¹⁹ **TROVE**. [Онлайн ресурс]. [Прегледан 4.12.2023]. Достъпен на: <https://trove.nla.gov.au/newspaper>

²⁰ **Holley, R.** Crowdsourcing: How and Why Should Libraries Do It? [Онлайн ресурс]. – В: *D-Lib Magazine*, 2010, 3–4. [Прегледан 5.12.2023] Достъпен на: <https://dea.digarr.ee/?l=en>

тенциалът за краудсорсинга в помощ на библиотеките е огромен.

Подобни платформи за корекция на OCR чрез отворена ангажираност са въведени в редица други дигитални библиотеки, като например в колекцията DIGAR на Националната библиотека на Естония²¹, в архива на Националните библиотеки на Швейцария²² и Израел²³ и др.

Прави впечатление, че в някои платформи, като в Trove например, достъпът до възможностите за коригиране е изцяло отворен, докато в други е заложено ограничение коректорите да са само регистрирани потребители, а в други достъпът е само за читатели на библиотеката, които имат издадена читателска карта. Тези ограничения касаят притеснения относно качеството на извършваните корекции и до каква степен краудсорсинг дейността би допринесла положителен резултат, при положение че съществува вероятност от зловредни намеси. Именно това е и основна пречка за възприемане на краудсорсинга като удачна алтернатива, и в България обикновено идеята се приема с голяма доза скептицизъм. Възможността да се ограничава достъпът до коригиращите функции, като се насочва към определени групи потребители (например студенти от университетите), заедно с възможността за проверяване на потребителските действия, може да ограничи зловредните действия до минимум. Според Р. Холи в повечето краудсорсинг проекти обемът и качеството на работата, която доброволците успяват да свършат, надхвърля очакванията на институциите, управляващи процеса²⁴.

Към днешна дата интернет се развива най-вече като среда за документи предназначени за хората, а не за данни и информация, които могат да бъдат обработвани автоматично. Семантичният уеб има за цел да компенсира това изоставане²⁵.

Съществено качество и предимство на библиотеките е това, че те притежават огромно количество текст, което ги прави важни участници в изграждането на семантични мрежи и в процесите на трансформация в парадигмата Web 3.0. Корпусите, които могат да бъдат предложени от библиотеките, обикновено съдържат остарели текстове с отпаднали авторски права – важно тяхно предимство, защото предоставените данни могат да се използват от потребителите и машините без ограничения. Основна ценност на IFLA е предоставянето на висококачествени библиотечни и информационни услуги чрез универсален и справедлив достъп на

²¹ **DIGAR:** Estonian Articles. [Онлайн ресурс]. [Прегледан 5.12.2023]. Достъпен на: <https://dea.digar.ee/?l=en>

²² **E-newspaperarchives.ch.** [Онлайн ресурс]. [Прегледан 5.12.2023]. Достъпен на: <https://www.e-newspaperarchives.ch/?l=en>

²³ **The National Library of Israel newspaper collection.** [Онлайн ресурс]. [Прегледан 5.12.2023]. Достъпен на: <https://www.nli.org.il/en/discover/newspapers>

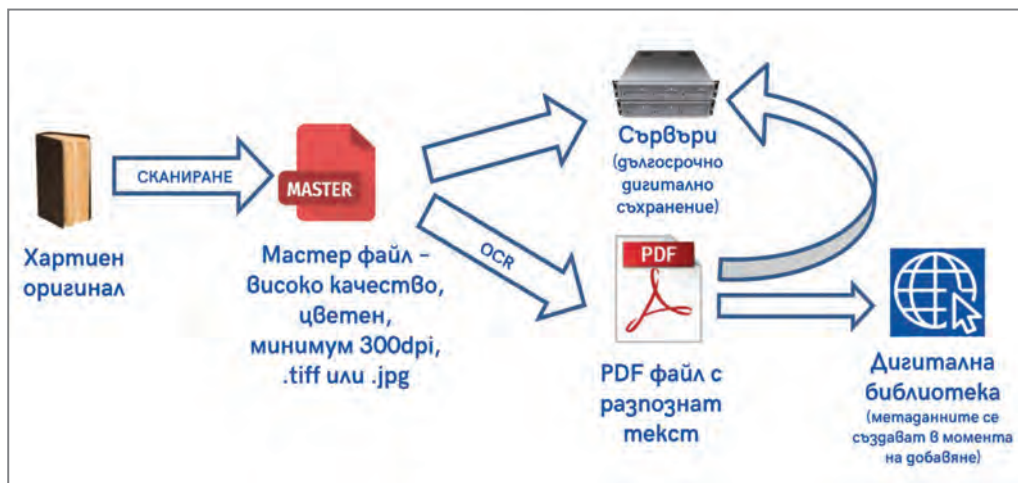
²⁴ **Holley, R.** Crowdsourcing...

²⁵ **Berners-Lee, T., Hendler, J., Lassila, O.** The Semantic Web: A new form of web content that is meaningful to computers will unleash a revolution of New Possibilities. [Онлайн ресурс]. [Прегледан 5.12.2023]. Достъпен на: <https://www.scientificamerican.com/article/the-semantic-web/>

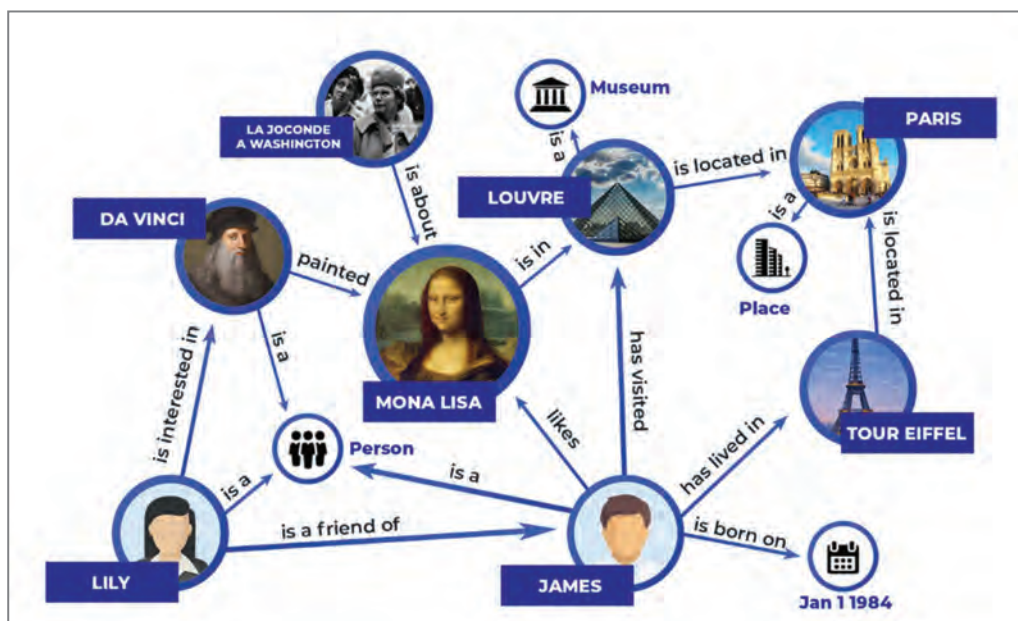
хора, общности и организации²⁶.

Библиотеките са естествено предразположени да използват методи за краудсорсинг. Скромните бюджети, както и малкият брой служители са често срещана пречка при изпълнението на проекти, особено тези, свързани с дигитализацията. От друга страна, библиотеките се ползват с широко доверие и обществена подкрепа, имат опит в ангажирането на доброволци и са създали връзки с редица образователни институции. Тези специфични особености предоставят възможности за успешни краудсорсинг инициативи.

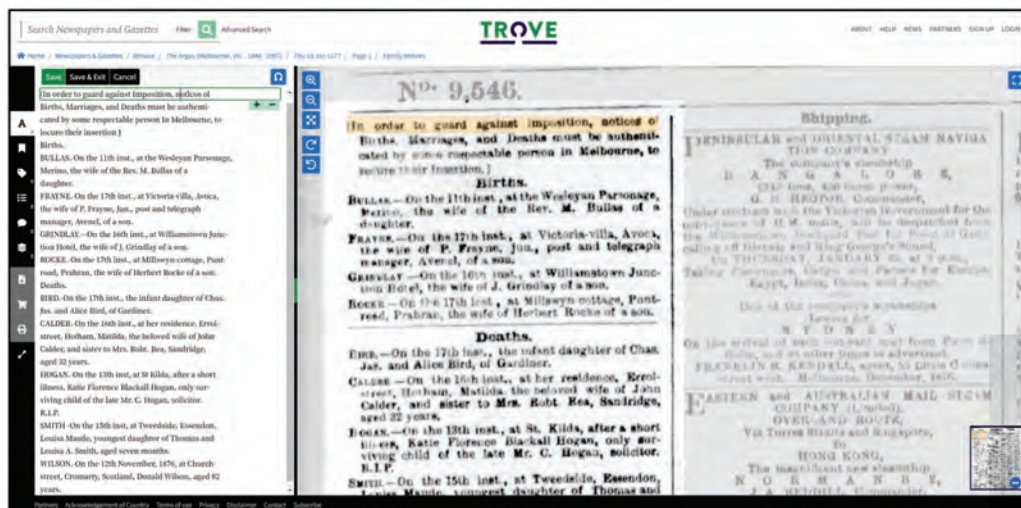
²⁶ **International** Federation of Library Associations and Institutions [Онлайн ресурс] Our vision and mission [Прегледан 5.12.2023]. Достъпен на: <https://www.ifla.org/vision-mission/>

Фиг. 1. Процес на дигитализация в НБИВ

Фиг. 2. Пример за графа на знанието – картината „Мона Лиза“ е в центъра на контекстуална мрежа от свързани личности, събития, концепции, географски обекти и др.

Фиг. 3. Платформата Trove – вдясно се вижда част от сканирана страница, а вляво – полето за редактиране на разпознатия текст

Фондация НАБИС – устойчивост на традициите и надеждност в иновациите

СЪБИНА АНЕВА

NABIS Foundation - Sustainability in Tradition and Reliability in Innovation

Sabina Aneva

Summary

The NALIS Foundation is an active contributor to the creation of a high-quality information environment in Bulgaria, facilitating fast and easy access, via Internet, to both the desired resource and relevant supplementary information. The good practices in implementing the Koha library system and the experience with DSpace are shared. An overview of the Foundation's primary projects is provided, including the NALIS project (2009–2018), Europeana Photography (2012–2015), Art Nouveau (2017–2019), REvivEU (2019–2020) and Citizen Heritage (2020–2023). The development goals for 3D digitalisation are also identified, with the Eureka3D project (2023–2024) leading the way.

Keywords: NALIS, Europeana Photography, Koha library system

Безспорен факт е, че количеството данни, генерирани в световен мащаб, расте с изключително бързи темпове, особено след 2010 г. Според последните оценки всеки ден се създават 328,77 милиона терабайта данни. В зетабайти това се равнява на 120 зетабайта на година, 10 зетабайта на месец, 2,31 зетабайта на седмица, или 0,33 зетабайта всеки ден. Експертите твърдят, че се очаква увеличаване на данните с над 150% през 2025 г., до 181 зетабайта¹. Основна причина за използването на интернет (по данни в края на 2022 г.) е намирането на информация (61%), следвани от поддържане на връзки с приятели и семейство (55,2%), информиране за новини и събития (53,1%).² Средно статистически, към края на октомври 2023 г. времето, отделено ежедневно за ползване на интернет в света, възлиза на 6:41 ч., а в България то 07:37 ч.; интересът е насочен към новините – в света (48%), а в България 39%; най-ползваните търсачки са: Google (91,58%), Bing (3,01%), Yandex (1,81%), Yahoo (1,24%) и т.н.; най-ползваните социални мрежи са: Facebook (65,24%), Instagram (13,31%), X (Twitter) (8,75%) и т.н.; устройствата, използвани за

¹ **Duarte**, F. Amount of data created daily [Онлайн ресурс]. [Прегледан 7.03.2024]. Достъпен на: <https://explodingtopics.com/blog/data-generated-per-day>

² **Digital 2022** [Онлайн ресурс] Another year of bumper growth. – В: We are social . [Прегледан 7.03.2024]. Достъпен на: <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/>

достъп до интернет, са: мобилни (всякакви видове – 95,8%), лаптопи или персонални компютри (всякакви видове – 62,9%)³.

В условията на този информационен натиск и след пандемичната криза „библиотеките са изправени пред спешна необходимост от предлагане на все по-ефективни услуги за своите потребители и постигане на оперативна ефективност в отговор на намалените бюджети за персонал“⁴, подчертава Маршал Брийдинг (консултант по библиотечни технологии, Нешвил, Тенеси).

Какво е състоянието на библиотеките в България? Как те отговарят на изискванията на съвременната информационна среда?

Последен анализ (ноември 2023 г.) на положението на библиотеките с регионален характер беше направен от Министерството на финансите на база 2022 г.⁵. От него разбираме, че: „За над 90% от регионалните библиотеки процентното съотношение на компютъризирани работни места към брой регистрирани потребители на библиотеката е под 1%“⁶; „... записите в електронните библиографски бази (е-каталози и картотеки) общо в страната за 2022 г. са в размер на 6 994 164 бр.“⁷; „... дигиталните документи общо за 2022 г. са в размер на 32 697 бр. заглавия...“⁸; „Наблюдава се приблизително еднакво процентно съотношение (под 1%) на дигитални документи към определен бюджет за регионална библиотека“⁹; „... наличие на компютърна зала за потребители (вкл. и за обучения) общо за 2022 г. са 52 броя, като средно са по 2 бр. за регионална библиотека, повечето регионални библиотеки посочват по 1 или 2 компютърни зали за библиотека.“⁸; „Наличие на дигитален център – посочват почти всички регионални библиотеки, общо 2022 г. 28 бр. центрове.“⁹.

Подобен род комплексни изследвания и анализи за научните, университетските и специалните библиотеки липсва. Това се обяснява с академичната независимост на техните ръководства и невъзможността държавата в лицето на Министер-

³ **Kemp**, S. Digital 2023 October global statshot report [Онлайн ресурс]. – В: *Datareportal*, 12 окт. 2023. [Прегледан 21.11.2023]. Достъпен на: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-october-global-statshot>

⁴ **Breeding**, M. Smarter libraries through technology [Онлайн ресурс] The challenges ahead. – В: *Smart Libraries Newsletter*, 2020, № 10, с. 1–2. [Прегледан 11.11.2023]. Достъпен на: <https://librarytechnology.org/document/25606>

⁵ **Необходима** е промяна в модела за финансиране на регионалните културни институции за по-добри резултати, показва анализ на МФ [Онлайн ресурс]. – В: *Министерство на финансите* [Република България] [Онлайн ресурс] 06. ноем. 2023. [Прегледан 23.11.2023]. Достъпен на: <https://www.minfin.bg/bg/news/12401>

⁶ **Библиотеки** с регионален характер [Онлайн ресурс]. Анализ за 2022 г., с. 10. [Прегледан 23.11.2023]. Достъпен на: <https://www.minfin.bg/upload/56528/Regionalni%2Bbiblioteki%2B-%2Banaliz.pdf>

⁷ Пак там, с. 12

⁸ Пак там, с. 13.

⁹ Пак там, с. 14.

ството на образованието да въздейства върху управлението на дейностите в тях. В резултат, развитието на този тип библиотеки е в пряка зависимост от конкретното виждане на всяко ректорско ръководство. Това води до липса на защита при покриването на минимални изисквания на библиотеката, системност в мрежата от научни библиотеки, устойчивост във финансирането, условия за коопериране.

В този контекст една от положителните насоки за решаване на наболелите проблеми е **кооперирането**. В статията си „По-интелигентни библиотеки чрез технологии: предстоящите предизвикателства“ Маршал Брийдинг отбелязва: „Преходът от отделни библиотеки към споделени консорциумни системи може да доведе до по-ниски технологични разходи на институция и разрастване на колекциите. Отделните внедрявания на институционална система представляват най-скъпият модел на автоматизация и може да се окажат лукс, който много библиотеки няма да могат да оправдаят във времена на екстреман бюджетен натиск“¹⁰.

Долавяйки тази тенденция още през 2008 г. двама ентусиасти¹¹ и визионери г-н Карл Форцхаймър III (понастоящем почетен съпредседател на Борда на директорите на Фондация „Америка за България“)¹² и ст. н. с. II ст. Динчо Кръстев (по това време директор на Централната библиотека на Българската академия на науките)¹³ набелязаха пътя за реализирането на проекта „Национална академична библиотечно-информационна система“, финансиран от Фондация „Америка за България“¹⁴. Той бе реализиран от създадената през 2009 г. Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“ (ФНАБИС). Тя обедини усилията на учредителите: Централната библиотека на Българската академия на науките, Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и Американския университет в България за постигането на следните основни цели: **технологично усъвършенстване** на българските библиотеки; създаване на **национален своден каталог**, който да гарантира достъп до ресурсите на академичните и регионалните библиотеки от един портал; изграждане на **национална дигитална платфор-**

¹⁰ **Breeding**, M. Smarter libraries through technology [Онлайн ресурс] The challenges ahead. – В: *Smart Libraries Newsletter*, 2020, № 10, с. 1–2. [Прегледан 23.11.2023]. Достъпен на: <https://librarytechnology.org/document/25606>

¹¹ **Цанкова**, И. Изграждане на Национална академична библиотечно-информационна система [Онлайн ресурс] Проект на Фондация „Америка за България“. – В: *Библиосфера*, 2010, № 12. [Прегледан 20.09.2023] Достъпен на: <https://bibliosfera.eu/?p=511>

¹² **Екип** [Онлайн ресурс]. – В: Фондация „Америка за България“. [Прегледан 1.12.2023]. Достъпен на: <https://us4bg.org/bg/%D0%B7%D0%B0-%D0%B0%D0%B1%D1%84/%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%B8%D1%8F%D1%82-%D0%B5%D0%BA%D0%B8%D0%BF/>

¹³ Динчо Кръстев: Изпълнителен директор на НАБИС (до смъртта си на 5 януари 2015г.), Директор на ЦБ-БАН (до 29 август 2013 г.) [Онлайн ресурс]. – В: Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“. [Прегледан 1.12.2023]. Достъпен на: http://www.nalis.bg/cvs-bg/Dincho_Krastev

¹⁴ **НАБИС**. – В: Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“ [Онлайн ресурс]. [Прегледан 1.12.2023]. Достъпен на: <http://www.nalis.bg/projects/41d410411418421>

ма, която да съхранява българското културно наследство и последните достижения на българските учени.

Софтуерната платформа (Primo, MetaLib, SFX, ALEPH500, DigiTool на фирма Ex Libris), с която започна реализирането на тази цел, е водеща в света и се ползва от институции като Библиотеката на Американския конгрес, Британската библиотека, Оксфордската библиотека и др. По-късно (през 2016 г.) с идеята за съкращаване на разходите по проекта целият натрупан опит бе пренесен в платформи с отворен код VuFind, Koha и DSpace, които бяха максимално адаптирани от ФНАБИС към българската среда.

Понастоящем ФНАБИС поддържа:

Своден каталог НАБИС (безплатна услуга)

Той е единна платформа за едновременно търсене сред метаданните, извлечени от електронните каталози на 50 библиотеки (над 3,5 милиона записа). Предлаганата информация включва сведения за документи: на хартиен носител (книги и периодични издания, специални видове издания – ноти, карти, графики, дисертации); на микрофилми (към 400); дигитални копия (над 25 хил. заглавия) на колекции от редки и ценни издания (възрожденски книги и периодичен печат), български фотографии от първите 100 години на фотографията (към 16 хил.). Данните се актуализират всяка седмица за библиотеките, които ползват модерни софтуери, и всяка година – за останалите, като се прибавят и записи от новоприсъединили се членове.

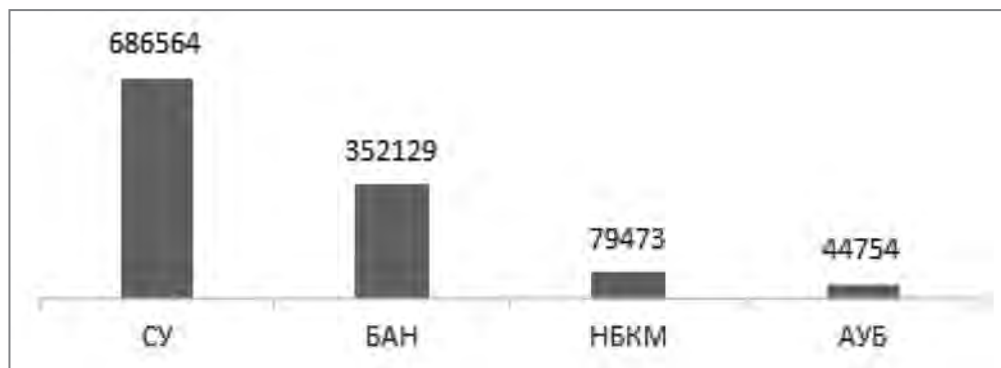
С цел пълнота на данните от 1 юни 2010 г. започна проект „Ретроконверсия на каталозите“, в който се включиха Централната библиотека на Българската академия на науките, Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“ и Библиотека „Паница“ на АУБ. През 2015 г. към него се присъедини и Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, като бяха въведени данни от сбирката „Френски старопечатни и редки книги“ и от колекцията „Български дисертации и хабилитационни трудове“ за периода 1970–1995 г.

Проектът завърши на 31 декември 2015 г. В резултат на неговата дейност: онлайн каталога на Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“ достигна над един милион библиографски записа, като тя „се превърна в единствената българска библиотека, осъществила успешно ретроконверсия на каталозите“¹⁵; Централната библиотека на БАН въведе целия фонд от Централното си книгохранилище¹⁶; Библиотека „Паница“ на АУБ актуализира онлайн каталога си; попълнена с нови данни бе колекцията „Българ-

¹⁵ Ангелова, А. Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“ отбелязва своята 130-годишнина – В: *Софийски университет „Св. Климент Охридски“*. [Онлайн ресурс]. [Прегледан 4.12.2023]. Достъпен на: https://www.uni-sofia.bg/index.php/novini/novini_i_s_bitiya/universitetskata_biblioteka_sv_kliment_ohridski_otbelyazva_svoyata_130_godishnina

¹⁶ Найденова, С. Библиотечната система на Българската академия на науките като единен академичен център. – В: *Посветени на библиотеките*. Сборник в чест на доц. д-р Анета Дончева. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2022, с. 188.

ски дисертации и реабилитационни трудове“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. В каталозите на големите библиотеки на България бяха въведени над 1 160 000 библиографски записа, като разпределението по институции е, както следва:

Уникалното качество на каталога е, че в него се интегрират данни, създадени от различни софтуерни системи и стандарти: ALEPH500 на фирма ExLibris, EOS. Web на фирма Sirsi Corporation, Koha, софтуер с отворен код, DSpace, софтуер с отворен код, EPrints, софтуер с отворен код, „Автоматизирана библиотека“ на фирма PC-TM ООД, i-Lib на фирма СофтЛиб ООД. Данните от различните бази данни се унифицират и се представят в удобен за потребителите вид: двуезичен интерфейс (на български и на английски); подобно на Гугъл търсене; ползват се филтри по тема, институция (библиотека), форма (книга, периодично издание, онлайн документи и т.н.), автор, език, жанр, година на издаване и др. В резултатния лист е представена цялата налична информация за библиотечния документ, както и връзка с него, ако е достъпен онлайн. За улесняване на потребителите са подготвени инструменти за цитиране и експортиране на библиографските записи в едни от най-разпространените стандарти (APA, Чикагската система за цитиране, MLA формата за цитиране, RefWorks, EndNoteWeb, EndNote). Статистиката на търсенията в каталога може да бъде база за допълнителни наукометрични анализи.

Сводният каталог НАБИС е сигурно средство за бързо намиране на надеждна информация в различни области на човешката дейност. Качествата му се доказват с неговата популярност (над 2700 търсения дневно), а над половината от ползвателите му са на възраст между 18 и 44 години.

Софтуер и хардуер за споделено ползване (платена услуга)

Представява библиотечно информационна система и софтуер за изграждане на дигитални библиотеки, адаптирани и доразработени на базата на софтуер с отворен код (инсталирани на хардуер на ФНАБИС). Инсталацията на софтуера за дигитална библиотека позволи изграждането на дигиталните колекции на Централната библиотека на Българската академия на науките, която „...предос-

тави първата си дигитална колекция в НАБИС Репозиториум в края на 2011 г.¹⁷; в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, в който „се поставя същинското начало на процеса на дигитализация в Университетска библиотека“¹⁸; в Американския университет в България, който положи основите на дигиталната си звукова колекция¹⁹; в Народната библиотека „Иван Вазов“ в Пловдив, която публикува славянските си ръкописи²⁰; в Нов български университет, Техническият университет – София, Тракийския университет – Стара Загора.

Софтуер върху хардуер на ползвателя (платена услуга)

Това е библиотечно информационна система и софтуер за изграждане на дигитални библиотеки, адаптирани и доразработени на базата на софтуер с отворен код (инсталирани на хардуер на ползвателя). От тази възможност са се възползвали Медицинският университет – Варна, Софийската духовна семинария „Св. Йоан Рилски“, Рилската света обител.

От 1 януари 2022 г., с активната помощ на ФНАБИС, Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Централната библиотека на БАН и Библиотека „Паница“ на АУБ мигрираха данните си от НАБИС Репозиториум на свои сървъри и продължават развитието на дигиталните си библиотеки самостоятелно. Това не пречи на редовното автоматизирано и централизирано събиране на информацията за Сводния каталог НАБИС, откъдето може да се черпи актуална информация.

Паралелно с основната си работа ФНАБИС се включи в поредица от европейски проекти, чрез които натрупа ценен професионален и административен опит. Най-големият от проектите е Europeana Photography (2012–2015), чрез който бяха интегрирани в Европейската дигитална библиотека Europeana уникални и качествени дигитални изображения от първите сто години на фотографията (1839–1939)²¹, следван от Art Nouveau (2017–2019). Ролята на ФНАБИС беше да ко-

¹⁷ **Найденова, С.** Книжовното наследство на Марин Дринов в Централната библиотека на БАН. – В: *Българското книжовно наследство* – част от европейското културно пространство. Доклади от XXVIII Национална конференция на ББИА, Пловдив, 7–8 юни 2018 г. София: Бълг. библио-информ асоц., 2018, с. 14.

¹⁸ **Яврукова, Б.** Онлайн и офлайн дигитални колекции на Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“. – В: *Библиотеките* – ключ към миналото – портал към бъдещето. Доклади от XXIX Национална конференция на ББИА, София, 6–7 юни 2019 г. София: Бълг. библио-информ асоц., 2019, с. 52.

¹⁹ **Аргирова, Дея.** Дигиталната звукова колекция на библиотека „Паница“. – В: *Библиотеките в дигиталната епоха*. Доклади от XXX Национална конференция на ББИА, София, 15–16 октомври 2020 г. София: Бълг. библио-информ асоц., 2021, с. 71–73.

²⁰ **Лесенска, Антоанета.** Славянски ръкописи онлайн (От колекциите на Пловдивската народна библиотека) [Онлайн ресурс]. – В: *ББИА онлайн*, 2014, № 6, с. 10–11.

²¹ **Europeana photography** [Онлайн ресурс]. – В: *Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“*. [Прегледан 4.12.2023]. Достъпен на: <http://www.nalis.bg/projects/europeana-photography-bg>

ординира изготвянето на списък с движимите и недвижими обекти на културно-историческото наследство в стил ар нуво в България, тяхната дигитализация и предоставянето им за единното дигитално хранилище, интерактивната карта и мобилното приложение на проекта²². Проектът REvivEU (2019–2020) финансира изложба „Кирилицата“ в рамките на Европейската година на културното наследство 2018. Тя представляваше виртуална интерактивна инсталация (представена във фоайето на Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“, посветена на историята на честването на празника на буквите през различни периоди от историята на България. В нея намериха място снимки на рисунки и кукли, посветени на българската азбука, създадени от деца с увреден слух²³. Проектът Citizen Heritage (2020–2023) предостави възможност студенти от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Катедра БИНКП, със съдействието на ФНАБИС, да участват в семинар на тема „История в снимки от България“. Те работиха с ентузиазъм за обогатяване на метаданните на дигиталната колекция от ранна българска фотография, публикувана от Фондация НАБИС в Europeana. Най-новият проект, по който предстои работа, е свързан с подготовката на координирана 3D дигитализация (Eureka3D (2023–2024).

Постигнатото от ФНАБИС е пример за добра практика и икономически ефективен модел за: намаляване разходите на държавно ниво за хардуер, софтуер и работни заплати на компютърни специалисти, тъй като се работи от едно място при оптимална организация на труда; централизиране и стандартизиране, което от своя страна позволява лесно управление на информационните ресурси; възможност за по-ясно планиране и отчитане на разходите въз основа на предварителни ориентировъчни параметри за развитието на хардуера и софтуера; икономия на ресурсите (време, персонал, средства) за информационното осигуряване на наука и бизнеса в България.

В тази насока ФНАБИС е първопроходец в България. Нещо повече, използването на софтуер с отворен код снижава драстично разходите при обединяване на ресурсите между институциите, собственици на информация.

²² **Art nouveau** [Онлайн ресурс]. – В: Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“. [Прегледан 4.12.2023]. Достъпен на: <http://www.nalis.bg/projects/410440-41d44343243e>

²³ **REvivEU** [Онлайн ресурс]. – В: Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“. [Прегледан 4.12.2023]. Достъпен на: <http://www.nalis.bg/projects/reviveu>

Книги, информации, предизвикателства: Устойчиво развитие на библиотеките в Сърбия

ЕЛИЗАБЕТА ГЕОРГИЕВ

Books, information, challenges: Sustainable Development of Libraries in Serbia *Elisabeta Georgiev*

Summary

Libraries have long since become highly adaptive institutions that not only reflect change, but also create it. Public access to information provided by libraries enables the realization of one of the basic human rights that breaks the cycle of poverty and supports sustainable development. This is possible thanks to the fact that libraries provide information that people need to make better decisions and improve the quality of their lives by providing assistance during their education, developing new skills, work. This unique role of libraries makes them important partners in providing needed data, services and programs in a changing and complex society. The report will present the role of libraries in Serbia, the challenges they face, the tasks they perform at the local and national level, with a view to the Advocacy Program of the UN Sustainable Development Goals by 2030, especially in multicultural environments.

Keywords: libraries, Serbia, sustainable development, advocacy

През 2016 г. Международната федерация на библиотечните асоциации и институции (The International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA) стартира международна програма за застъпничество на целите за устойчиво развитие. Програмата за устойчиво развитие до 2030 г., приета в края на 2015 г. под егидата на ООН, се състои от 17 цели и 169 конкретни дейности и резултати, които трябва да бъдат изпълнени¹. Програмата се основава на предположението, че синергичното действие на държавния сектор, гражданското общество и частният сектор може да иницираат структурни промени в икономиката и обществото, които ще доведат до по-справедливо разпределение на ресурсите и намаляване на разликата между развитите и изостаналите държави. Библиотечната асоциация на Сърбия и повечето библиотеки в страната се присъединиха към тази дългосрочна работа за повишаване на осведомеността на всички граждани (и особено на лицата, вземащи решения) относно целите на устойчивото развитие на национално, регионално и глобално ниво.

¹ **Transforming** our world [Онлайн ресурс]. the 2030 Agenda for sustainable development. – В: *United Nation*. [Прегледан 7.03.2024]. Достъпен на: <https://sdgs.un.org/2030agenda>

Самата Програма не разглежда изрично въпросите на културата в устойчивото развитие. В определени цели се апострофира приносът ѝ в областта на образованието и икономическото овластяване чрез културен туризъм. Във въведението на този документ културата се споменава само в един абзац, чрез декларативно потвърждение на важноста на природното и културното разнообразие и техния принос и ключова роля за устойчиво развитие. В целите културата се разглежда като компонент на образованието, който насърчава устойчивото развитие (цел 4), ресурс за развитие на устойчив туризъм (цел 8), градовете и устойчивост на общностите (цел 11). Тя се третира по-скоро като междусекторна област в глобалните цели за устойчиво развитие. Чрез оперативните насоки за изпълнение на Програмата, може да се прочете, че културата и творческото предприемачество се разглеждат като хоризонтален въпрос на публичните политики, който не се ограничава до определени цели, а представлява едно от измеренията на процесите на глобално развитие. Целите за устойчиво развитие са предназначени да създадат приобщаващо демократично общество в устойчив свят.

Като се има предвид, че една от предпоставките за постигане на желаните резултати е свободният и нецензуриран достъп до подходяща информация и знания, т.е. надеждни, проверими, добре организирани и търсещи източници на информация и знания, е ясно, че ролята на всички видове библиотеки е да насърчават и постигат целите на устойчивото развитие (потенциално), докато самото съществуване на (публични) библиотеки е ключов фактор за постигането на резултати, очертани в рамките на целите № 4 (качествено образование), № 10 (намаляване на неравенството) и № 16 (мир, справедливост и силни институции).

Библиотеките притежават или дават възможност за намиране, достъп и/или изтегляне на данни, информация и знания, които помагат на всеки, особено на маргинализирани, дискриминирани и бедни хора и общности да реализират своите граждански, икономически, социални, политически и културни права, да предоставят информирани, съзнателни и мотивирани решения относно своето образование, заетост и работа, здраве, финанси, потребление, използване на природни и други ресурси, начин на живот, политически избори, да учат и прилагат нови умения и знания, да бъдат проактивни и продуктивни.

Един от важните фактори за устойчиво развитие през XXI в. е застъпничество-то като начин за подобряване на условията на работа и насърчаване на библиотечните дейности.

Застъпничество и устойчиво развитие – предизвикателства на мултикултурните библиотеки

Библиотеките, като центрове на местната общност, се стремят да защитават общата цел пред тези, към които се обръщат: своите потребители. Ситуацията е специална в мултикултурните библиотеки, където целевите групи са различни в етнически, културен или езиков план, така че библиотеката трябва да положи допълнителни усилия, за да анимира потребителите от всички групи да станат застъпници, защото и потребителите, и библиотеката имат една и съща цел – институцията да е полезна и по-добра за всички.

Библиотеките в Сърбия не могат да се похвалят с добри пространствени и човешки ресурси. През последните десетина години някои от тях (като Градската библиотека в Белград, библиотеките в Чачак, Кралево, Шабац, Суботица, Пирот и др.) успяха да подобрят пространствените си условия, което е от голямо значение не само за тяхната работа, но и за сръбското библиотечно дело изобщо. Въпреки това, в повечето по-малки общности, но и в значителен брой по-големи градове, библиотеките се сблъскват с липса на пространство, на техническо оборудване или недостатъчен ентусиазъм за организация и разнообразие. Местните органи на самоуправление често остават глухи за намеренията на библиотечния мениджмънт, оправдавайки се с малки бюджети, така че за решаване на съществуващите проблеми библиотеките се обръщат към други източници на финансиране. В този процес важна роля играят застъпничеството, подкрепата на потребителите, местните и по-широки социални общности.

В процеса на застъпничество библиотеката трябва да намери отговори на следните въпроси:

- Какво иска? (какви са целите);
- Кой може да ѝ помогне? (кои са ключовите играчи);
- Какво трябва да се чуе? (какво е съобщението);
- От кого трябва да се чуе посланието?;
- По какъв начин ключовите играчи могат да бъдат убедени да чуят посланието?².

Застъпничеството е средство за създаване на обществена подкрепа за библиотечната институция и преди всичко възможност за осигуряване на допълнителни средства за по-добра и по-качествена работа на институцията. Това е своеобразен инструмент, който позволява на библиотеките да променят своя институционален профил и да станат агенти на промяната в живота на местната общност, осигурявайки равен достъп до информация за всички.

Застъпничеството или публичното застъпничество се дефинират по различен начин:

„Публичното застъпничество е акт или процес на подкрепа на конкретна тема или решение на проблем. Кампанията за публично застъпничество е набор от фокусирани дейности в подкрепа на тема или решение на проблем. Ние се застъпваме за избрани теми, защото искаме да:

- изграждаме подкрепа за тази тема или решение на проблема;
- влияем на другите да го подкрепят;
- опитваме се да повлияем или променим законите, които го засягат.

Публичното застъпничество е изказване, привличане на вниманието на общността към важен проблем и насочване на вземащите решения към решение. Обществено застъпничество работи с други хора и организации за постигане на промяна.“³.

² **Ključni koraci u javnom zagovaranju** [Онлайн ресурс]. – В: *Centar modernih veština*. [Прегледан 7.03.2024]. Достъпен на: <http://www.cmv.org.rs/javno-zagovaranje/kljucni-koraci-u-javnom-zagovaranju/?y2121=79925>

³ **Javno zastupanje u lokalnoj zajednici za poboljšanje položaja nevladinih organizacija** [Онлайн

Застъпничеството, като средство за преминаване от традиционното представяне на библиотеката към нейното приемане като институция, която може да промени живота на хората в местните общности, позволява по-голяма видимост на библиотеката и я доближава до всички слоеве на обществото, позволявайки ѝ да стане по-изложено и „желано“ място за всички потребители.

Библиотеката трябва да предлага нови услуги, адаптирани към нуждите на различни групи потребители и общности. „Влизайки в обувките“ на всеки от тези колективни персонажи, участниците трябва да предложат идеи за съвместни инициативи с тези групи, които да привлекат интереса им към библиотеката.

Застъпническите кампании са ефективни и успешни, особено ако се организират и реализират в партньорство със съмишленици, почитатели на библиотеката като желана и обичана институция.

Сърбия е страна, в която живеят над двадесет национални малцинства, които развиват своята култура, разчитайки на националните закони, които регулират правата им. Мултикултурализмът като характеристика на дадена държава е положителна среда за развитие и пространство, което изисква непрекъсната работа, така че всички дейности, свързани с развитието на културата, националната малцинствена идентичност, езиковото развитие и други подобни, да бъдат устойчиви. Библиотеката в мултикултурна среда има задача да насърчава многообразието, да обединява всички членове на общността и по този начин да създава условия за межкултурен диалог. За по-качествено изпълнение на тази задача в чувствителна мултикултурна среда е важно библиотеката да осигури добри пространствени условия за работа, да организира програми, които насърчават мултикултурализма, многоезичието, да осигури експерти, които познават културите и езиците на малцинствените общности, живеещи в дадения район, да осигури медийно популяризиране на институцията. В този смисъл действията на застъпничеството и начините за представяне на желаните идеи пред тези, които вземат решения, са от голямо значение за качествена работа на дадена мултикултурна библиотека и за нейното бъдеще като културен лидер на съответната среда.

Пред всяка мултикултурна библиотека, която се стреми към развитие, стоят въпросите към кого и към какво да се обърне за помощ, на кого може да разчита, но и кой взема решения и кой има интерес от библиотеката. Дейностите, които влияят върху процеса на създаване на политика за развитие на общността чрез такава библиотека, се свеждат до разнообразие и мултикултурализъм. Подчертавайки тези две качества, библиотечният мениджмънт и самите библиотекари, насърчавайки всички дейности, стават защитници на стойността на мултикултурализма и многообразието, като положителни неща за насърчаване на културното развитие и уникалността на средата⁴.

ресурс] Beograd: Građanske inicijative, 2006, с. 5. [Прегледан 7.03.2024]. Достъпен на: <https://www.gradjanske.org/wp-content/uploads/2014/12/019-Javno-zastupanje-u-lokalnoj-zajednici-zapobolj-anje-polo-aja-nevladinih-organizacijaec28.pdf>

⁴ Георгиев, Е. Пепелуга меѓу књигама или Библиотеке и библиотекари на услузи његовом величанству кориснику. – В: *Библиотечке услуге: Дани матичних библиотека*. Београд:

В процеса на застъпничество мултикултурната библиотека организира застъпнически кампании. Самият процес на организиране на кампанията трябва да се сведе до създаване на партньорски отношения с други институции в мултикултурната общност. Подкрепата е по-вероятна, когато институциите съвместно защитават определена идея:

„За да може едно съобщение да има „действия“, да задоволи „потребности“ или да бъде „използвано“, то трябва първо да бъде присвоено като смислен дискурс и трябва да бъде смислено декодирано. Именно този набор от декодирани значения „действия“, влияе, забавлява, насочва или убеждава и има много сложни перцептивни, когнитивни, емоционални и идеологически последствия върху поведението“⁵.

В процеса на застъпничество мултикултурната библиотека трябва да е наясно със своите ресурси и своя статус в средата. С качествено изграждане на своя имидж и умело управление на работата, както и видимост в общността, тя може да се развива добре във всички посоки – пространствено, технически, програмно.

Библиотеките в мултикултурните среди в Сърбия разчитат преди всичко на държавата, т. е. правителството, което, със своите закони, регулира тяхната работа. Те разчитат и на местната власт като финансист и най-вече основен проводник на всички дейности. На местно и по-широко ниво библиотеките могат да разчитат и на неправителствени организации, посолства или консулства на родните страни, а от петнадесет години насам и на националните съвети на националните малцинства. Медиите и лидерите на общественото мнение също са важен сегмент от застъпничеството. Инвестирането в мултикултурни библиотеки е инвестиране в повече култури и създаване на добър межкултурен и междуетнически диалог като важен елемент на демокрацията.

Застъпничеството е инструмент за промяна, „обръщач“ гледната точка към библиотеката като културна институция и радетел на мултикултурализма в мултикултурна среда, който има за цел да създаде обществена подкрепа при предоставянето на средства. Застъпничеството е важен фактор в процеса на получаване на средства за проекти, но и при изпълнението на проекти, когато е необходимо да се работи в екип и ефективно. За изготвянето на добър проект, както и за неговата поддръжка и реализация, са необходими:

- **добра идея като основа на проекта** – добрата идея се ражда от контакта с потребителите и вслушването в техните нужди, от опита на библиотечните служители, от сътрудничеството с други библиотеки, други образователни и културни институции и най-вече от нуждите на местната общност, която ще има полза от реализирането на дадения проект:

- **екип или индивид** – създателят на идеята, който проектира и реализира планирания проект;

Заједница матичних библиотека Србије, 2008, с. 75.

⁵ Strjuart, Hol. Mediji i moć. Loznica: Karpos, 2013, с. 11.

- подкрепа на лица и институции като застъпници.

Мултикултурните библиотеки работят в етнически, културно, социално и често политически чувствителна среда. Културата, като важна характеристика на етническата общност в мултикултурна среда, представлява интерес както за страната майка, към която принадлежи дадена етническа общност, така и за страната, в която живеят членовете на тази етническа общност. Само това обстоятелство може да бъде положително и предимство пред други среди, тъй като чрез умело застъпничество и подобни дейности на отделни лица и групи могат да се използват ресурси – както на родината, така и на страната, в която етническата общност живее и развива своята култура. Но за качеството, важността и размера на програмата е от значение участниците в процеса на застъпничество да знаят как да балансират както потенциалните източници и средства, така и решаването на всякакви други проблеми.

Книги, информации, предизвикателства – застъпничество за успех и устойчиво развитие (примери на добра практика)

Народна библиотека „Детко Петров“ в Димитровград е пример на малка библиотека в мултикултурна среда, в която предимно живеят българите, българското национално малцинство в Сърбия. По данни на Републиканския статистически институт, базирани на преброяването от 2021 г., в Сърбия живеят общо 12 918 представители на българското национално малцинство.⁶

От 1996 г., когато става самостоятелна независима институция, до днес Библиотеката е реализирала множество проекти, които са резултат от качествени инициативи, ангажираност на потребители, учредители, неправителствени организации, Министерството на културата на Република Сърбия, Националния съвет на българите в Сърбия, но и Генералното консулство на Република България в Ниш, Посолството на Република България в Белград, Министерството на външните работи на Република България.

Горепосочените институции и организации са партньори, които благодарение на застъпничеството и доброто управление на Библиотеката допринесоха за подобряване на пространствените условия и програмното съдържание на институцията.

От 2000 г. до днес, благодарение на доброто популяризиране на своята дейност, постигнатите резултати в областта на насърчаването на мултикултурализма, работата с деца и младежи и др., Димитровградската библиотека спечели многобройни приятели, личности и институции, които станаха нейни защитници и които се включиха в нейната застъпническа кампания. Резултатът е реализирането на над тридесет проекта, с чиито дейности се подобри работата на институцията и се организираха нови услуги, полезни за различни категории потребители. Партньори

⁶ **Konačni rezultati – nacionalna pripadnost** [Онлайн ресурс]. [Прегледан 7.03.2024]. Достъпен на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234001.pdf>

бяха неправителствени организации (Група 484 от Белград, местни граждански сдружения „Зелена алтернатива“, „Мултикултурен център“, „Независим женски център“ и др.), Министерството на културата на Република Сърбия, Държавния омбудсман, но и читалището от Сепарева баня, Република България, в реализация на трансграничния проект „Под една черга сме“, реализиран през 2008 г., читалището в Момин проход в реализация на трансграничния проект „Youthpartnet/partner Network for Youth Initiatives, Creativity, Development“⁷ през 2023 г., Министерството на външните работи на Република България чрез Генералното консулство в Ниш и Посолството в Белград.

Най-значимият резултат от застъпничеството, където активен застъпник беше и местното самоуправление, е реализацията на двата големи проекта в периода март 2016 г. – септември 2017 г., с които Библиотеката реши пространствено-техническите си условия. И двата проекта са осъществени в сътрудничество с Министерството на външните работи на Република България, Посолството на Република България в Белград и Консулството в Ниш, които подкрепиха идеята за разширяване и адаптиране на библиотечната площ, където се помещават книгите на чужди езици на стойност 50 000 лв. (25 000 евро) и обособяване на двора на Библиотеката – изграждане на лятна сцена и на специална сграда на местната музейна сбирка и адаптиране на Детския отдел – проект на стойност 135 000 лв. (72 000 евро)⁸.

Все повече библиотеки в Сърбия изпълняват някои от целите за устойчиво развитие на международната програма за застъпничество. Много са примерите на добра практика, които потвърждават успеха на тези библиотеки. Застъпничеството, като начин за осигуряване на материална база за работа, помогна на Градската библиотека „Владислав Петкович Дис“ в Чачак да осигури сградата, в която тя се помещава от 2019 г. и отговаря на най-високите стандарти за обществени библиотеки, а като културна институция е една от най-модерните в Сърбия. С 3500 м² площ тя е най-голямата обществена библиотека под един покрив в Сърбия. Книжният фонд включва повече от 250 000 издания в печатна и дигитална форма, като професионални публикации, художествена литература, стари и редки книги, списания и др.⁹ До този резултат се стигна благодарение на местната власт, Министерството на културата и Министерството на финансите на Република Сърбия, на няколко посолства на различни страни (Япония, Норвегия, Германия), неправителствени организации и др.

⁷ Проект № CB007.2.22.162, YOUTHPartNET, програма за ТГС Interreg-IPA CBC България – Сърбия. [[Онлайн ресурс]. [Прегледан 28.12.2023]. Достъпен на: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100087106767452>

⁸ U dimitrovgradskoj biblioteci svečano otvorena letnja scena sa amfiteatrom i novi objekat Zavičajne muzejske zbirke [Онлайн ресурс]. [Прегледан 28.12.2023]. Достъпен на: <http://far.rs/index.php/sr/2017/09/21/u-dimitrovgradskoj-biblioteci-svecano-otvorena-letnja-scena-sa-amfiteatrom-novi-objekat-zavicajne-muzejske-zbirke/>

⁹ Историјат библиотеке. [Онлайн ресурс]. [Прегледан 28.12.2023]. Достъпен на: <https://cacak-dis.rs/o-nama/istorijat-biblioteke/>

Изкореняването на глада и устойчивото селско стопанство като цел изискват увеличени инвестиции в селските райони, развитие на инфраструктурата и земеделието. Нематериалното наследство в селските райони включва предимно традиционни знания, практики и работни процеси. Неговото опазване осигурява условията за икономически прогрес на много селски райони. Дори когато селският характер на мястото не е изразен, културните организации, като библиотеките, могат да изиграят своята роля в разпространението на принципите на устойчивото селскостопанско производство и косвено да допринесат за изкореняването на глада. Проектът AgroLib, изпълняван от Народната библиотека „Радислав Никчевич“ в Ягодина, също е пример за добра практика как библиотеките могат да допринесат за устойчивото земеделие. В селските райони на Сърбия електронна информация често не достига до фермерите, защото нямат компютри или достъп до интернет. Подобен проблем има и при разпространението на информация относно помощите и субсидиите за земеделските стопани – тя се публикува на сайтовете на държавните органи, но стопаните трудно достигат до тях. В много села интернет е труднодостъпен и до днес никой системно не се е занимавал с информационните технологии и техните предимства, за да модернизира живота на село. Селскостопанската библиотека е предназначена за потребители в 52 села на община Ягодина чрез четири обновени библиотеки – Багрдан, Глоговац, Бунар и Главинци. Освен набавянето на професионална литература за фермерите, обновените библиотеки, въвеждането на интернет и създаването на електронен пазар за фермери и други жители на ягодинските села, занимаващи се с ръчна изработка на предмети и дрехи, занаяти и други видове селско предприемачество, бяха организирани обучения за използването на информационни технологии в областта на селското стопанство, а предприемачеството и селските библиотеки се превърнаха в ново място за среща и развитие на местната общност¹⁰.

Качественото образование има дълга традиция като цел за развитие. По-добър достъп до образование, повишаване на грамотността, подобряване на образователното ниво на момичетата и др. са предпоставки за по-добра заетост, повече възможности за работа и развитие на предприемачески инициативи. За постигането на тази цел е необходимо да се осигурят достъпност и условия на образование за всички лица. Съвременните технологии предлагат много възможности за преодоляване на физическите ограничения на достъпността на образованието. Ролята на библиотеките за повишаване на качеството на образованието е особено видима в работата на училищните библиотеки и тяхното участие в учебните процеси. Експериментален урок, проведен в начално училище в Бачка паланка, показва, че включването на училищната библиотека в обучението и нейното разчитане на информационната мрежа допринася за по-добро усвояване на знания от

¹⁰ Црнковић, Весна. Сеоске библиотеке у функцији подизања предузетничких капацитета – пример пројекта „Пољопривредне библиотеке“. Излагање на 2. школи креативне економије Ниш: Група за креативну економију, 2016, с. 13.

учениците, тяхната независимост в търсенето на информация и общата удовлетвореност сред ученици¹¹.

Насърчаването на равенството между половете и овластяването на жените трябва да позволи достойна работа, премахване на всички форми на дискриминация и равно представителство на нежния пол в процесите на политическо и икономическо развитие. Културата предоставя достатъчно възможности за овластяване на жените. На първо място, в определени области те представляват основната работна сила (напр. занаяти, дизайн и др.), работните места в културата им предлагат възможност за по-добър баланс между задълженията на работа и в домакинството, а чрез гъвкави форми на работа те могат да подобрят икономическата си независимост, като работят от вкъщи. Ролята на библиотеките за постигането на тази цел е да насърчават равенството между половете и да го подобряват чрез образование, овластяване и включване на жените във всички аспекти на социалния, културния, икономическия и политическия живот. През последните години много библиотеки в Сърбия, предимно в сътрудничество с различни неправителствени организации, реализират проекти, които имат за цел безработни жени или жени в трудно социално положение да се запознават с различни занаяти, нови умения и др.

Развитието на индустрията, иновациите и инфраструктурата предполага приемане на дейности в областта на научноизследователската и развойната дейност, информационните и комуникационните технологии и достъпа до интернет. Обучението за цифрово предприемачество и по-добрата връзка между цифровата икономика и традиционните сектори могат да допринесат за трансфера на технологии, знания и бизнес модели и да има дългосрочно въздействие върху икономическия растеж (и развитие). Така библиотеките стават нови места за развитие на общността, предлагайки по-голям брой културни програми и създавайки нови навици на местното население. Освен място за работа, те предлагат модерна IT-инфраструктура и достъп до лицензиран софтуер за проектиране, архитектура, моделиране, анимация и др., както и информация за пазара на ценни книжа и търговията на него, финансови анализи и икономически прогнози. С такива дейности могат да се похвалят градската библиотека в Белград, библиотеките в Зренянин, Нови Сад, Кикинда, но и по-малките библиотеки като тези в Княжевац и Осечина.

Намаляването на неравенство означава създаване на условия, при които има равни икономически, социални и политически възможности за всички индивиди, независимо от тяхната възраст, пол, здравословни способности, етническа принадлежност, икономическо положение и др. Културата има двойна роля за постигането на тази цел. Елементите на културата, разнообразието от културни изрази, специфичните културни кодове могат да бъдат основа за развитието на творче-

¹¹ Кузмановић, Ј. Нова улога библиотеке у основним школама и комуникациона стратегија за њено промовисање. – В: *Култура полиса*, 2012, бр. 17, с. 123–146.

ското предприемачество на маргинализираните групи. Въпреки това, за да могат предприемаческите идеи да се превърнат в жизнеспособен бизнес, библиотеките могат да служат като бизнес инкубатори за независими предприемачи, студенти, търсещи работа, или творци на непълен работен ден. Немалък брой библиотеки в Сърбия, под егидата на местните самоуправниения, реализират проекти с такава цел, особено обръщайки внимание на значението и популяризирането на културния туризъм.

Екологичните предизвикателства и опазването на околната среда представляват важен аспект за постигане на устойчиво развитие. Те имат няколко цели, посветени на отговорното потребление на ресурси и производство: изменението на климата, устойчивия подводен свят, управлението на реките, биоразнообразието и опазването на водните ресурси, на почвата и на биоразнообразието. Обществена библиотека в Пожега години наред реализира програми за деца и юноши под заглавие „Зелена библиотека“:

„Имахме отличен пример от най-близкото ни обкръжение. Именно в Хърватия, по инициатива на Асоциацията на библиотекарите на Истрия и Билогора, през 2011 г. стартира проект, който обедини няколко библиотеки, наречени „Зелени библиотеки“. Целта на техния проект беше да образова обществеността и да разпространи осведомеността за устойчиво общество и необходимостта от защита на жизнената среда. Те редовно провеждаха прожекции на документални филми, панаели, лекции и насърчаваха библиотекарите от Хърватия да се присъединят към проекта и да формират мрежа от „Зелени библиотеки“¹².

Въз основа на тези знания и разширявайки уменията си чрез контакти и изучаване на зелените библиотеки по света, днес библиотеката в Пожега е пример за малка библиотека, която с интересни работилници, лекции, прожекции на филми и други програми привлича и образова най-малките съграждани в екологично съзнание.

Програмата за устойчиво развитие до 2030 г. представлява глобална рамка за постигане на по-справедливо разпределение на ресурсите и намаляване на икономическите различия между богатите и бедните страни. Въпреки че в този стратегически документ културата не е представена чрез изрична цел, тя се третира като междусекторна област. Така нейната роля за постигане на устойчиво развитие е по-широка – тя не се ограничава само до наличието на културно съдържание и участие в културни дейности, а става компонент на всички социални сфери – от бедност, здравни нужди, образование за насърчаване на мир и справедливо общество. Ролята на библиотеките за постигането на тези цели е повече от значима. Библиотечните проекти за постигане на целите на устойчивото развитие допринасят за умножаването и разпространението на примери за добри практики в ця-

¹² Скоковић, Д., Мајсторовић, М. „Зелена библиотека“ Народне библиотеке Пожега. [Онлайн ресурс]. [Прегледан 29.12.2023] Достъпен на: <https://korakbiblioteke.biblioteka-uzice.rs/wp-content/uploads/2021/11/Skokovic-D.-Zelena-biblioteka.pdf>

лата библиотечна система. Но в националните политики на някои страни (включително и Сърбия) библиотеките не са идентифицирани като важни участници в реализирането на целите за устойчиво развитие. Ето защо е важно да се признаят множеството роли на библиотеките в националните стратегии и програми за културно развитие и да се допринесе за по-доброто използване на потенциала, който библиотечните институции притежават за постигане на устойчиво развитие.

Целите за устойчиво развитие се вписват безпроблемно във визиите и мисиите, които почти всички библиотеки споделят – например на уебсайтовете си. Целите засягат и се свързват с основните ценности на библиотечната дейност и следователно не е въпрос за избор дали библиотеките ще работят по целите за устойчиво развитие – това е тяхно задължение, тяхна работа!

Устойчивото развитие като образователно съдържание в академичното обучение по БИН: Опит на катедра „Библиотечни науки“ при УниБИТ

ТАНЯ ТОДОРОВА

Sustainable development as an educational content in LIS academic training: Experience of the Department of “Library Sciences” at ULSIT

Tanya Todorova

Summary

The report presents the experience of the Library Sciences Department at the University of Library Studies and Information Technologies in including disciplines, topics and learning activities related to sustainable development as a mandatory educational component in the preparation of future professionals.

The integration of academic educational content in response to the strategic programs of the European Commission, of the Republic of Bulgaria, of IFLA in fulfillment of the 17 goals for sustainable development of the United Nations in the educational programs offered in the special ties of the Library Sciences Department in the Bachelor's, Master's and PhD educational level. ULSIT's experience stands out as a good practice and a model for international academic cooperation.

Keywords: Sustainable, development, educational content, Library Sciences Department, IFLA, the 17 goals.

Докладът представя опита на катедра „Библиотечни науки“ при Университета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ) във включването на дисциплини, теми и дейности по надграждащо обучение, свързани с устойчивото развитие като задължителен образователен компонент в подготовката на бъдещите професионалисти. Библиотеките като обществени институции са призвани да отговорят на новите тенденции в развитието на обществото и са партньор и обучител за постигане на целите за устойчиво развитие.

Основни документи с рефлексия към политиките за устойчивост в образователния сектор

Прегледът на релевантната научна литература позволява да бъдат открити основни публикации по темата:

- Дневният ред за устойчиво развитие до 2030 г. на ООН, залежал в доку-

мента „Да променим нашия свят: Програма за устойчиво развитие до 2030 г.“¹, формулиращ седемнайсетте цели за устойчиво развитие (ЦУР) на хилядолетието;

- документите от ЮНЕСКО, свързани с постигането на новия глобален ред в образованието, дефиниран като четвърта цел под наименованието „Осигуряване на приобщаващо, равноправно и качествено образование и обучение през целия живот за всички“, осъществявано под ръководството на ЮНЕСКО – Организацията за образование, култура и наука в системата на ООН; Програмите „Европа 2020: Стратегия на ЕС за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж“², и в частност „Националната програма за развитие: България 2020“³.

Важни документи са изданията на Международната федерация на библиотечните асоциации (ИФЛА) като:

- наръчникът „Библиотеките и изпълнението на Програма 2030 на ООН“⁴; докладът „Достъп и възможности за всички: Как библиотеките допринасят за изпълнението на Програма 2030 на Организацията на обединените нации“⁵;
- експертният доклад „На гребена на вълните или настигнати от прилива: Да се ориентираме в променящата се информационна среда: (Доклад на ИФЛА за основните насоки за развитие на информационното общество (IFLA Trend Report)“⁶ и последвалите четири актуализации от 2018, 2019, 2021 и 2022 г.⁷;

¹ Да променим нашия свят [Онлайн ресурс]. Програма 2030 за устойчиво развитие. [Прегледан 11.03.2023]. Достъпен на: https://devedu.eu/wp-content/uploads/UNA_transforming.pdf

² Европа 2020 [Онлайн ресурс]. стратегията на Европейския съюз за растеж и заетост. [Прегледан 11.03.2023] Достъпен на: http://publications.europa.eu/resource/cellar/8d8026dc-d7d7-4d04-8896-e13ef636ae6b.0016.02/DOC_2

³ Национална програма за развитие [Онлайн ресурс]. България 2020. – В: Министерски съвет. [Прегледан 11.03.2023] Достъпен на: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=765>

⁴ Libraries and the implementation of the 2030 agenda [Онлайн ресурс]. IFLA Toolkit, 2015. 19 с. [Прегледан 11.03.2023]. Достъпен на: <https://www.ifla.org/files/assets/hq/topics/libraries-development/documents/libraries-un-2030-agenda-toolkit.pdf>

⁵ Access and opportunity for all [Онлайн ресурс]. How libraries contribute to the United Nations 2030 agenda, 2015. 24 с. [Прегледан 11.03.2023]. Достъпен на: <https://www.ifla.org/publications/node/10546>

⁶ На гребена на вълните или настигнати от прилива [Онлайн ресурс]. Да се ориентираме в променящата се информационна среда. Изводи от Доклада на ИФЛА за основните насоки за развитие. – В: ББИА онлайн, 2013, № 6, с. 4–13. [Прегледан 11.03.2023]. Достъпен на: https://trends.ifla.org/files/trends/assets/ifla-trend-report_bulgarian.pdf

⁷ IFLA trend report 2018 update: Insights from IFLA trend report 2018. ILFA [Онлайн ресурс]. Hague, 2018. 19 с. [Прегледан 13.03.2024]. Достъпен на: <https://trends.ifla.org/files/trends/>

- „Становище на ИФЛА относно библиотеките и развитието“⁸; „Наръчник за застъпничество за библиотеките“⁹; брошурата „Международна застъпническа програма“¹⁰. С целенасочената си изследователска, практико-приложна, обучителна и експертна дейност, ИФЛА изпълнява ефективно лидерската си мисия да бъде двигател в позиционирането на ролята на библиотеките в подкрепа на постигането на глобалните цели за устойчиво развитие на ООН.
- Експертният доклад на ИФЛА за основните насоки в развитието на информационното общество (IFLA Trend Report: <https://trends.ifla.org/>) от 2013 г. очерта пет главни тенденции, които играят ключова роля и обхващат промените в достъпа до информация и образование под влиянието на информационните и комуникационни технологии, неприкосновеността на личния живот, гражданската ангажираност и преобразуванията в глобалната информационна икономика. Нови тенденции, влияния и дискусийни въпроси се поставят и в обновените версии на документа през 2018, 2019, 2021, 2022 г.

Други значими за проблематиката публикации са:

- „Програма на ООН за устойчиво развитие“¹¹;
- „Доклад за целите за устойчиво развитие“ на ООН от 2020 г.¹²;
- „Европейска политика относно целите за устойчиво развитие“¹³, издадена от Европейската комисия (ЕК) ;
- Доклади за наблюдение на напредъка в постигането на целите за устойчи-

assets/documents/ifla_trend_report_2018.pdf; IFLA trend report 2019 update, 2019 [Онлайн ресурс]. Hague: ILFA, 2019. 16 с. [Прегледан 13.03.2024]. Достъпен на: https://trends.ifla.org/files/trends/assets/documents/ifla_trend_report_2019.pdf; IFLA trend report 2021 update. Hague [Онлайн ресурс]. ILFA, 2021. 31 с. [Прегледан 13.03.2024]. Достъпен на: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/1830/1/IFLA%20TREND%20REPORT%202021%20UPDATE.pdf>; IFLA trend report 2022 update [Онлайн ресурс]. A call for radical hope across our field. Hague: ILFA, 2022. 40 с. [Прегледан 11.03.2023]. Достъпен на: <https://trends.ifla.org>

⁸ Становище на ИФЛА относно библиотеките и развитието [Онлайн ресурс]. – В: ББИА онлайн. [Прегледан 11.03.2023]. Достъпен на: <https://www.lib.bg/consult/>

⁹ Global library advocacy guide [Онлайн ресурс]. – В: ILFA online, 2011. 40 с.

¹⁰ The International Advocacy Programme (IAP). IFLA, 2018. 4 с.

¹¹ The Sustainable Development Agenda, 2015, United Nations [Онлайн ресурс]. [Прегледан 11.03.2023]. Достъпен на: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/>

¹² The Sustainable Development Goals Report, 2020, United Nations. [онлайн]. [Прегледан 11.03.2023]. Достъпен на: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2020/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2020.pdf>

¹³ European Development Policy for Sustainable Goals [Онлайн ресурс]. – В: European Commission, 2018. [онлайн]. [прегледан 11.03.2023]. https://ec.europa.eu/europeaid/policies/sustainable-development-goals_en

- во развитие (ЦУР) в контекста на Европейския съюз (ЕС) на ЕК¹⁴;
- Наръчник на ООН за използване на логото и изображенията на целите за устойчиво развитие¹⁵;
- „Целите за устойчиво развитие и библиотеките“¹⁶ – доклад на ЕБЛИДА (Европейско бюро на библиотечните, информационните и документационните асоциации) и др.

Защо тези документи са важни за библиотечно-информационното образование и за продължаващата квалификация на професионалистите от библиотечно-информационния сектор?

Тези публикации са предназначени да:

- подпомогнат овладяването на знания относно съвременната информационна екосистема и мястото на библиотеките в нея¹⁷;
- представят идеи и концепции в подкрепа актуализирането на плановете за развитие на дейността на библиотеките и осмислянето на тяхното отношение към постигането на целите за устойчиво развитие (ЦУР);
- могат да бъдат използвани за привличане на вниманието на правителствата и изпълнителната власт към потенциала и ролята на библиотеките в обществото като призовават към преосмисляне на законови рамки и бюджетно преразпределяне;
- представят добри практики от различни библиотеки в подкрепа на ЦУР;
- предлагат решения по наболели проблеми на библиотечно-информационния сектор;
- призовават към включване на библиотечните специалисти в различни дискусии с цел обединяване на капацитет и експертиза по отношение на общите предизвикателства.

¹⁴ **Sustainable** Development in the European Union – Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context, 2019, SDGToolkit [Онлайн ресурс]. 372 с. [Прегледан 11.03.2023]. Достъпен на: <https://sdgtoolkit.org/wp-content/uploads/2020/02/EUROSTAT-KS-02-19-165-EN-N.pdf>; **Sustainable** development in the European Union – Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context, 2020, Eurostat [Онлайн ресурс]. 366 с. [Прегледан 11.03.2023]. Достъпен на: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/11011074/KS-02-20-202-EN-N.pdf/334a8cfe-636a-bb8a-294a-73a052882f7f?t=1592994779000>

¹⁵ **Sustainable** development goals – guidelines for the use of the SDG logo including the colour wheel, and 17 icons [Онлайн ресурс]. United Nations department of global communications. 2020, 68 с. [Прегледан 11.03.2023]. https://www.un.org/sustainabledevelopment/wp-content/uploads/2019/01/SDG_Guidelines_AUG_2019_Final.pdf

¹⁶ **Sustainable** development goals and libraries – First European report, May 2020, EBLIDA. 39 с. [Онлайн ресурс]. [Прегледан 11.03.2023]. Достъпен на: <http://www.eblida.org/Documents/EBLIDA-Report-SDGs-and-their-implementation-in-European-libraries.pdf>

¹⁷ **Popova**, E., Todorova, T., Tzvetkova, E. Bulgarian libraries faced the challenges of global information environment and sustainable development goals. – В: *ICERI 2020 Proceedings*, 13th Annual International Conference of Education, Research and Innovation, 2020, с. 102–108.

Академично образователно съдържание, свързано с устойчивото развитие – опит на катедра „Библиотечни науки“:

Проследяваме интегрирането на академично образователно съдържание в отговор на стратегическите програми на Европейската комисия, на Р България, на ИФЛА в изпълнение на седемнайсетте цели за устойчиво развитие на ООН в предлагани в специалности на катедра „Библиотечни науки“ образователни програми в трите степени на висшето образование – ОКС „бакалавър“, „магистър“ и „доктор“.

В ОКС „бакалавър“, в специалност „Библиотечен и информационен мениджмънт“, се изучават курсове като: „Проект мениджмънт“, „Социални мрежи и интернет“, „Нови форми на управление на знанието“, „Мениджмънт на паметта“, „Електронно обучение“, „Мобилни библиотеки и образование“, „Дигитализация и авторско право“, „Библиотечна психология“, „Библиотечна педагогика“, „Публична комуникация“, „Лидерство и лобиране“, „Бизнес управление“, „Визуална грамотност и визуално мислене“, засягащи различни аспекти на комплексната проблематика, свързана с устойчивото развитие.

През академичната 2019/2020 година в учебния план бе въведена специализираната дисциплина „Библиотеки и устойчиво развитие“ с лектори проф. дн Таня Тодорова и гл. ас. д-р Деница Димитрова. Този курс е разработен в три модула. Първият модул на учебното съдържание дава теоретични и приложни знания, свързани със: същността и основните принципи на устойчивото развитие; концепцията за трите стълба на устойчивост – екологичната поносимост, социалната справедливост и икономическата жизнеспособност. Вторият модул на дисциплината обхваща теми, свързани с образованието за устойчиво развитие (ОУР) както в международен план, така и в България. Студентите се запознават и с глобални инициативи като Десетилетието на ООН за „Образование за устойчиво развитие“ (2005–2014) и Програмата на ЮНЕСКО за глобално действие към образование за устойчиво развитие. Разглеждат се водещи европейски проекти в областта на образованието за устойчиво развитие. Изяснява се същността на интеркултурното екологично образование (ИЕО) и ролята на библиотеките като информационни и образователни центрове за екологично образование на гражданите. Третият модул на дисциплината цели запознаване с българския, европейския и световния опит в прилагането на политики за устойчиво развитие в библиотеките. Изяснява се концепцията за „зелена библиотека“. Застъпени са въпросите за устойчивата архитектура като елемент от идеята за устойчиви библиотечни сгради, както и стандартите за сертификация на сгради. Студентите се запознават с добри практики за прилагане на идеята за зелени библиотеки в Дания, Испания, Холандия, Германия, Белгия, Тайван и Сингапур. В последната тема от модула се разглежда прилагането на зелени практики в библиотеките в България¹⁸.

¹⁸ Тодорова, Р., Мартинова, Г, Младенова, Д., Любенова, М. Пътят към зелена библиотека [Онлайн ресурс]. – В: *Библиотеките днес – иновативни библиотечни инициативи*. ББИА: София, 2012, с. 47–53. [Прегледан 11.03.2023]. Достъпен на: https://www.lib.bg/publish/BBIA/sbornik_konf_2012.pdf

В учебния план на специалността в ОКС „Бакалавър“, „Библиотечно-информационни науки и управление на знанието“, в няколко дисциплини се засягат въпросите на „зелените библиотеки“ и практиките за устойчиво развитие като например „Библиотечна дигитализация“, „Електронно обучение“, „Електронни информационни ресурси“ и др. Специално значение има и дисциплината „Реставрация и консервация на документи“.

В Учебния план на специалността „Библиотечно-информационен и културен мениджмънт“ в редовна, задочна и дистанционна форма на обучение се изучават дисциплините „Библиотечни политики“ и „Библиотечни асоциации“, където в самостоятелни теми са въпросите за ролята на библиотечните институции като партньор за устойчиво развитие и за лидерската роля на асоциациите в това направление. Изучава се и дисциплината „Реставрация и консервация на архивни документи“, както и други курсове, свързани с дигитализацията и електронните информационни услуги.

В катедра „Библиотечни науки“ са защитени дипломни работи, магистърски тези и дисертация през последните пет години, свързани със „зелените библиотеки“, устойчивото развитие и ролята на библиотечните асоциации в това направление. Пример е докторската дисертация на тема „Библиотеките и бъдещата информационна екосистема“ от 2023 г. с автор д-р Елена Попова и с научен ръководител проф. дн Таня Тодорова.

Акумулирани са и редица научни публикации на преподавателския състав, засягащи тези въпроси^{19, 20}.

Инициативи за надграждащо обучение на катедра „Библиотечни науки“

През септември 2021 г. двама студенти от специалност „Библиотечно-информационни науки и управление на знанието“ – Иванка Трендафилова и Радослав Даскалов, взеха участие в международно лятно училище в гр. Авейро, Португалия, по проект Еразъм+ High5 „Интегрирана устойчивост за по-добър свят“ с основен фокус иновативните решения за проблеми, свързани с постигането на целите за устойчиво развитие, и по-специално как да бъдем „по-зелени“.

Отворени образователни ресурси в областта на библиотечно-информационните науки бяха разработени по Еразъм+ проект DECriS. Проектът DECriS „Дигитално образование за кризисни ситуации: Времена без друга алтернатива“ започва своята реализация на 1 март 2021 г. и продължава до 30 юни 2023 г. Адресът на уебсайта на проекта е: <http://decris.ffos.hr/>, където са видими всички постижения и са достъпни шест изследователски доклада.

Този фокус на надграждащото обучение и стремежът към създаване на отворени образователни ресурси по библиотечно-информационни науки е изключи-

¹⁹ **Digital** Transformation. Twenty-nine BOBCATSSS Conference Proceedings, Virtual edition, 21st–22nd January 2021. Porto: Edições Politeia, 2023. 316 c.

²⁰ **Information** management, fake news and disinformation. Proceedings Book. BOBCATSSS Conference 2020, Paris, France, January 22–24, 2020. Paris: InLitAs, 2020. 268 c.

телно полезен за студентите от библиотечните специалности предвид усилията, които полагат библиотечните и културните институции за постигане на целите за устойчиво развитие.

През януари 2022 г. д-р Деница Димитрова направи българския превод на дефиницията на ИФЛА „Какво е зелена библиотека?“²¹, с което допринесе за обогатяване в сайта на ИФЛА за многоезичието на дефиницията и за популяризирането на проблематиката сред българските студенти и специалисти от практиката.

Международният студентски симпозиум BOBCATSSS на тема „Информационната професия и устойчивото развитие“

УниБИТ е съорганизатор на 32-рото издание на конференцията BOBCATSSS (<https://bobcatsss2024-uc.marilia.unesp.br/>) в хибриден формат, 23–25 януари 2024 г., с домакин Университетът в Коимбра, Португалия, заедно с Държавния университет на Сао Пауло, Бразилия. Темата е „Информационната професия и устойчивото развитие“. Проблематиката е позиционирана с увереността, че информационните професионалисти играят важна роля в насърчаването на устойчивото развитие, като действат като катализатори на промяната. Чрез своя ангажимент за разпространение на знания, социална справедливост и иновации, те стимулират положителна промяна и помагат за изграждането на по-устойчив и приобщаващ свят. В конференцията програма 90 доклада, 6 уъркшопа и 7 постера интерпретират подтеми като:

- Умения за информационната професия на XXI в.;
- Програмата за устойчиво развитие до 2030 г. и библиотеките;
- Сътрудничество между библиотеки, образование, наука и бизнес;
- Управлението на данни и устойчивостта на изследванията;
- Дигиталната трансформация и устойчивостта;
- Информационното поведение като опора на устойчивото развитие;
- Информационната грамотност и устойчивостта;
- Управление на информацията;
- Организация на знанието в подкрепа на устойчивостта;
- Проекти и иновации в библиотеките;
- Зелени и устойчиви библиотеки;
- Проучвания относно многообразието.

Конференцията има широка представителност с участници от 20 държави: Бангладеш, Босна и Херцеговина, Бразилия, България, Великобритания, Хърватия, Чешка република, Дания, Финландия, Франция, Германия, Унгария, Индия,

²¹ **What** is a green library? [Онлайн ресурс]. Definition from the IFLA ENSULIB Section. [Прегледан 11.03.2023]. Достъпена: [https://www.ifla.org/g/environment-sustainability-and-libraries/ifla-green-library-definition/What is a Green Library?](https://www.ifla.org/g/environment-sustainability-and-libraries/ifla-green-library-definition/What%20is%20a%20Green%20Library?)

Литва, Холандия, Португалия, Румъния, Испания, Турция и Съединени американски щати. Ценен принос имат специално поканените лектори: Patrícia Pereira da Silva от Португалия с темата „Хармонизиране на растежа и устойчивостта: пътуването на институциите за висше образование през предизвикателствата на устойчивото развитие“, Gobinda Chowdhury от Великобритания с темата „Информация за устойчиво развитие: към изследователска пътна карта“, Julien Roche от Франция с темата „Изследователски библиотеки, Отворена наука и устойчиво развитие“, Серап Курбаноглу от Турция с темата „Да станем зелени: какво прави библиотеките да са по-щадящи към околната среда?“, Миа Х. Матиасон от Дания с темата „Устойчиво библиотечно дело: Как библиотекарите работят с устойчивостта и какво означава това“.

Екипът от студенти и докторанти на Университета по библиотекознание и информационни технологии участва в програмата с доклади по следната проблематика: Зелени екологични тенденции през XXI в.: перспективи на българските библиотеки; Устойчивост на библиотечните институции чрез дигитални трансформации; Информационни инструменти – интеграция в професията на библиотекаря; Библиотечен туризъм и звездни архитекти: примерът на наградата за архитектура Pritzker и Управление на проекти в библиотеките.

Систематизацията на образователните, изследователски, събитийни и проектни дейности на институционално, национално и международно ниво, посветени на проблематиката за устойчивото развитие, на катедра „Библиотечни науки“ при УниБИТ позволява да се открие натрупания опит като добра академична практика и ефективно международно сътрудничество.

Тази публикация е реализирана по проект „Изследване на нагласите към терапевтичния потенциал на четенето в нетипични ситуации за индивида“ с Договор № КП-06-Н45/2 от 30.11.2020 г., доп. спор. № ФНИ-3872/19.09.2023 г., финансиран от ФНИ на МОН, с ръководител гл. ас. д-р Събина Кирилова Ефтимова-Илиева.

COBISS system as an instrument in making libraries more accessible and attractive to users and more sustainable

DAVOR BRAČKO

Системата COBISS като инструмент за превръщане на библиотеките в по-достъпни и привлекателни за потребителите и в по-устойчиви

Давор Брачко

Резюме

Библиотеките са бастиони на знанието в информационната епоха и в основата на тяхната ефикасност лежат библиотечната информационна система (БИС) и нейното ядро от библиографски дейности. Този труд изследва първостепенното значение на библиографските начинания в рамките на библиотеките, като хвърля светлина върху техния многостранен принос към организацията, достъпността и опазването на информацията. Чрез каталогизиране, класифициране и индексирание на ресурси библиографските дейности не само улесняват ефективното извличане, но също така формират гръбнака на научната комуникация и увековечаването на културното наследство. Тази статия подчертава колко важно е използването на модерен и ефикасен БИС, който подкрепя овластяването на библиотеките, така че те да могат да изпълняват мисията си на динамични центрове за обучение, гарантирайки, че богатството от човешки знания е не само натрупано, но и лесно достъпно за различни общности. От подобряване на възможностите за търсене до подпомагане на изследователските усилия, библиографските дейности се очертават като незаменими компоненти в арсенала на библиотеките, които се стремят да навигират в непрекъснато разширяващия се океан от информация.

Ключови думи: репозиториуми, библиотечно-информационна система, устойчиви библиотеки, глобална библиотечна мрежа, каталогизация, библиографски бази данни

COBISS, which stands for Cooperative Online Bibliographic System and Services, embodies an organizational framework that unites libraries within a LIS. It incorporates shared cataloging along with local databases from participating libraries and many additional functionalities. Since the 1980s, COBISS has been delivering state-of-the-art technology to cater to the needs of libraries and library users. The COBISS system addresses current challenges associated with libraries and facilitates integration into the global library network, making library collections more accessible and attractive to users and, consequently, more sustainable. This integration encompasses accessing

international bibliographic databases and contributing the library's own bibliographic data to these global repositories.

The Sustainable Library: Cultivating Knowledge, Community, and Environmental Responsibility

Libraries have been the cornerstone of civilization, serving as repositories of knowledge, hubs for community engagement, and bastions of intellectual growth. In the 21st century, as society grapples with pressing environmental concerns, the concept of sustainability has become integral to various sectors, including libraries. A sustainable library extends beyond the traditional roles of knowledge preservation and dissemination; it encompasses environmental responsibility, community engagement, and long-term viability. This article explores the key components that make a library sustainable, emphasizing the interconnectedness of social, economic, and environmental factors.

Green Infrastructure

A sustainable library prioritizes eco-friendly practices in its infrastructure. This involves incorporating energy-efficient systems, such as LED lighting, solar panels, and smart climate control, to minimize its carbon footprint. Additionally, sustainable libraries often adopt green building principles, using environmentally friendly materials and designs that promote energy efficiency and reduce waste. By integrating these practices, libraries not only contribute to a healthier planet but also set an example for the community on the importance of environmental stewardship.

Digital Transformation

Embracing digital technologies is a fundamental aspect of sustainability in libraries. The transition from traditional printed materials to digital resources significantly reduces paper consumption, saving trees and decreasing the environmental impact of book production. E-books, online databases and digital archives not only offer a more sustainable alternative but also enhance accessibility, making information readily available to a wider audience. However, it is crucial to balance the digital shift with equitable access, ensuring that the benefits of technology are accessible to all members of the community.

Community Engagement

A sustainable library is deeply rooted in its community, fostering a sense of belonging and interconnectedness. Community engagement goes beyond providing books and resources; it involves creating inclusive spaces that cater to diverse needs. Workshops, events, and collaborative projects bring people together, encouraging the exchange of ideas and knowledge. By actively involving the community in library activities, a sustainable library ensures its relevance and longevity, building a network of individuals committed to both the library and the broader goal of sustainability.

Resource Management and Circular Economy

Effective resource management is a hallmark of a sustainable library. This includes

responsible procurement practices, waste reduction strategies, and a commitment to the principles of a circular economy. Libraries can explore initiatives such as book exchanges, repair cafes, and recycling programs to extend the lifespan of materials and minimize waste. Adopting sustainable practices in the procurement of furniture, equipment, and supplies further demonstrates the library's commitment to responsible resource management.

Lifelong Learning and Empowerment

Sustainability extends beyond environmental concerns to encompass social and economic dimensions. A sustainable library recognizes the importance of lifelong learning and empowerment. By providing resources, programs, and services that support education, skill development, and entrepreneurship, the library contributes to the resilience and self-sufficiency of its community. Empowered individuals are better equipped to address social challenges, fostering a sustainable and resilient society.

In conclusion, a sustainable library is a multifaceted institution that goes beyond its traditional roles to embrace environmental responsibility, community engagement, and long-term viability. By integrating green infrastructure, digital transformation, community engagement, resource management, and a commitment to lifelong learning, libraries can become pillars of sustainability in their communities. As society continues to grapple with global challenges, sustainable libraries play a vital role in fostering resilient communities and contributing to a more sustainable and equitable future.

The importance of a library information system in helping a library to be sustainable

A LIS such as COBISS plays a pivotal role in helping a library become sustainable by enhancing efficiency, promoting accessibility, and facilitating the implementation of eco-friendly practices. There are several key aspects highlighting the importance of a LIS in achieving sustainability.

Digital Resource Management

COBISS facilitates the efficient management of digital resources, including e-books, online databases, and digital archives. This reduces the dependency on physical materials, contributing to sustainability by minimizing paper usage and lowering the environmental impact associated with traditional printing processes. Some of examples are connection with SCOPUS, Web of Science, EBSCO, OCLC WorldCat, Library of Congress, ISSN and many other databases and content providers.

Perhaps one of more interesting databases that COBISS offers libraries and its users is a free access to Unpaywall. Unpaywall is a global search engine for scientific publications and other results of research work, which offers over 48 million open-access, i.e, free scholarly articles. These articles are available in full-text in over 50,000 different repositories.

Optimized Collection Development

A robust LIS enables libraries to analyze usage patterns, preferences, and trends

among users. This data-driven approach helps in optimizing the collection development process, ensuring that the library invests in materials that align with the needs and interests of the community. By avoiding unnecessary acquisitions, libraries can reduce waste and operate in a more sustainable manner.

Energy Efficiency and Green IT

Many LIS applications are designed with energy efficiency and green IT principles in mind. By utilizing servers and infrastructure that prioritize energy conservation, libraries can reduce their carbon footprint. Green IT practices also contribute to cost savings, aligning environmental sustainability with economic efficiency. All the infrastructure for COBISS system that is used in 8 countries in 1500 libraries is located at one location. At IZUM in Maribor, Slovenia.

Enhanced Accessibility and Inclusivity

LIS facilitates the organization and accessibility of information in a way that is inclusive and caters to diverse needs. By offering digital resources and implementing accessible technologies, libraries can ensure that information is available to a broader audience, including those with disabilities. This commitment to inclusivity aligns with the principles of social sustainability.

Data-Driven Decision-Making for Efficiency

LIS allows libraries to collect and analyze data on various aspects of their operations. This data can inform decision-making processes, enabling libraries to identify areas where efficiency can be improved. Whether it's optimizing staff schedules, managing resources more effectively, or streamlining workflows, data-driven decisions contribute to the sustainable use of human and material resources.

Remote Access and Virtual Services

The capabilities of an LIS often extend to providing remote access to library resources and services. This not only enhances user convenience but also reduces the need for physical travel, contributing to lower carbon emissions associated with commuting. Virtual services, such as online reference assistance and digital workshops, further support sustainability by minimizing the environmental impact of in-person activities.

Automation and Workflow Efficiency

Automation features within an LIS can streamline routine tasks, reducing the time and effort required for manual processes. This not only enhances overall efficiency but also contributes to staff satisfaction and productivity. By minimizing redundant tasks, libraries can operate more sustainably by optimizing human resources.

Digital repositories

COBISS Digital Repository – dCOBISS is a repository intended for storing the most common types of digital objects and managing digital contents. It is accessible for all

libraries within the COBISS system and fully integrated with all other modules of the COBISS system. The dCOBISS repository enables libraries, academic and research or other institutions to store open access publications and other information on the projects, from which the publication was financed, information on funders, payers, and open access publication costs. This information is required for open access analytics, required by universities, and other research organizations.

In summary, a LIS is integral to the sustainability of a library by enabling efficient digital resource management, optimizing collection development, promoting energy efficiency, enhancing accessibility, facilitating data-driven decision-making, supporting remote access, and streamlining workflows. As libraries evolve to meet the challenges of the 21st century, a well-implemented LIS becomes a cornerstone in the journey towards a more sustainable and resilient institution.

The importance of a library information system in making a library more attractive to users

A LIS plays a crucial role in making a library more attractive to users by enhancing the overall user experience, providing convenient access to resources, and fostering a sense of community engagement. There are several key reasons illustrating the importance of an LIS in making a library more appealing to users.

Efficient Resource Discovery and Remote Access to Resources

COBISS enables users to efficiently search and discover resources within the library's collection. With advanced search functionalities, users can quickly find relevant materials, reducing the time spent searching for information. This efficiency is crucial in attracting users who value a seamless and time-effective experience.

Availability of library resources via mobile app is nowadays essential. When we made mCOBISS, the mobile app that allows library patrons to search, reserve, renew the loan of library materials, receive push notifications etc., it was one of the best and widely accepted features to library users and librarians as well.

mCOBISS is a mobile application developed in conformity with modern trends and on the basis of modern technologies, providing faster and easier access to a wide range of services of the COBISS system, improving their availability, efficiency, impact and user experience, thereby significantly facilitating access to the right information at the right time. Providing remote access with the mobile app extends the reach of the library, making it more appealing to a broader audience.

mCOBISS follows the global objective – promotion of development and a wider range of e-services and mobile applications in different areas of information society – which directly contributes to the dissemination of publicly accessible e-services – actively participates in the shaping of new technological, development, organizational and business concepts in the field of culture, science and education, thus contributing to the transition to a modern and effective knowledge-based society. And of course it makes a library much more accessible and attractive to library users. Providing remote access extends the reach of the library, making it more appealing to a broader audience.

There is much more than just a mobile app that makes COBISS the most widespread

LIS in the region. About 1500 libraries in 8 countries and thousands of their users are using it. COBISS offer its user a modern platform that is in a constant development for more than three decades, following the newest trends and recognized standards.

Personalized Services and Recommendations

COBISS is also a user-oriented platform. It can track user's preferences, borrowing history, and reading habits. Leveraging this information, libraries can offer personalized recommendations and services, creating a more tailored experience for individual users. The ability to receive personalized suggestions enhances user engagement and satisfaction, making the library more attractive.

In addition to that, COBISS also provides access to many foreign data bases. Also in full text and free of charge. For example, the already mentioned Unpaywall is a free service that maintains a database of links to full-text articles from open access sources all over the world. The content is harvested from legal sources including repositories run by universities, governments, and scholarly societies, as well as open content hosted by publishers themselves.

This is now also available to all users of the COBISS system and all users of libraries that are members of the COBISS.net network. In addition to that, some countries in COBISSnet network also have access to payable databases, which depends on the subscriptions of each country or library.

Another feature that makes a library more accessible is a COBISSBookLocator.

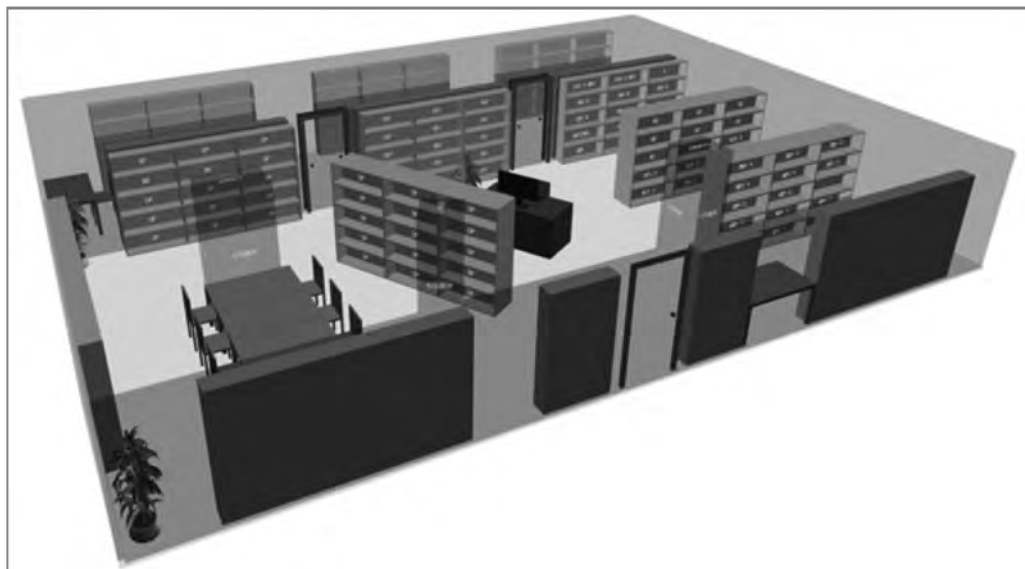
The locator allows library users to search for material by a three-dimensional view and the position or location of the material they are looking for on their computer or mobile phone screen. It is an indispensable tool, especially for the convenience of library users. The use of the locator relieves the librarians from having to walk marathon distances to find books that the users can now locate themselves with the help of the locator. Of course, only in libraries that are publicly accessible and where library users can search among the shelves of books themselves.

User-Friendly Interface

The design and usability of the LIS interface significantly impact the user experience. A user-friendly interface that is intuitive and visually appealing contributes to a positive perception of the library. When users find it easy to navigate the system, access resources, and engage with library services, they are more likely to view the library as an attractive and welcoming space.

Multimedia Integration

Modern libraries are not just repositories of books but also multimedia centers. A LIS that integrates various types of media, including e-books, audiobooks, videos, and interactive content, appeals to users with diverse preferences and learning styles. Multimedia integration enhances the library's versatility and attracts a wider range of users.

Source: <https://blog.cobiss.si/wp-content/uploads/2022/11/word-image-31-1024x568.png>

Real-Time Communication and Notifications

Communication features within an LIS, such as real-time notifications about new arrivals, upcoming events, or personalized messages, help keep users informed and engaged. Regular and timely communication fosters a sense of connection and community, making the library a more attractive and dynamic space for users.

Interactive Programs and Events

A LIS can support the organization and promotion of interactive programs, workshops, and events. Users are more likely to find the library appealing if it offers a variety of engaging activities that cater to their interests and needs. The system can streamline event registration, promote participation, and enhance the overall experience of library programs.

Integration with Social Media and Online Communities

Connecting the LIS with social media platforms and online communities enables the library to reach users where they already spend time. By sharing updates, resources, and engaging in conversations through social media, the library can build a vibrant online presence and attract users who may not be traditional library visitors.

An important tool worth mentioning in the field of higher education librarianship and researchers' activities is the Academic Digital Collection of Slovenia – ADZ. In recent years, discovery tools have become widely accepted in academic and research circles and are now one of the core library services to support students, professors, researchers and science in general in their search for information and literature discovery. They replace traditional library catalogues and are a basic research instrument in academic

and research institutions worldwide. The main purpose of such tools is easy, fast, friendly and modern (similar to Google) searching for resources that the library offers to its users. It includes all types of material (print, electronic and digital repository content) and allows the user to have a common point of search, regardless of the database or location of access to the article, book or any other relevant resource. The digital environment, which is ever present in our lives, requires central searching, as we know it from Google, from anywhere and on any device.

In conclusion, a well-implemented LIS is essential for making a library more attractive to users. By focusing on efficient resource discovery, personalized services, a user-friendly interface, multimedia integration, real-time communication, interactive programs, and online engagement, libraries can create a compelling and inclusive environment that resonates with the diverse preferences and needs of their users.

Източници

COBISS Platform, 2023 [Онлайн ресурс].[Прегледан 22.12.2023]. Достъпен на: <https://www.cobiss.net/cobiss-platform.htm>

COBISS, 2023 [Онлайн ресурс].[Прегледан 22.12.2023]. Достъпен на: <https://www.cobiss.si/en/>

Petek, M.ADZ – Portal Akademske digitalne zbirke Slovenije. 2021 [Онлайн ресурс].[Прегледан 12.03.2024]. Достъпен на: <https://www.fgg.uni-lj.si/organizacijske-enote/knjiznica/portal-akademske-digitalne-zbirke-slovenije-adz/>

EBLIDA [Онлайн ресурс]. Second European Report on Sustainable Development Goals and Libraries, 2021. [Прегледан 12.03.2024]. Достъпен на: https://www.eblida.org/News/2021/Second-European-Report-on-SDGs-in-Libraries_Synthesis.pdf

IFLA [Онлайн ресурс]. Tools for Green Libraries, 2022. [Прегледан 12.03.2024]. Достъпен на: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/GreenLibsTools_v01_202210.pdf

EODOPEN, the users in the spotlight

RITA RADÓ

EODOPEN, потребителите в светлината на прожекторите

Rita Radó

Резюме

Библиотеките в Европа отдавна се занимават с въпроса как да предоставят на потребителите значителното количество текстови ресурси от XX и XXI в., които не могат да се публикуват дигитално, поради сложното законодателство за авторското право. Обикновеният потребител няма шанс да получи достъп до тези произведения, които често се крият в дълбините на библиотечните рафтове, вече не се предлагат на пазара и за които идеята за препечатване или факсимилно публикуване дори не е опция. Основната цел на проекта EODOPEN е да изведе дигитално невидими, „скрити“ произведения от дълбините на хранилищата в обществено достояние. За да постигне тази цел, EODOPEN ще си сътрудничи пряко с различни общности, както при избора на ресурсите, които ще бъдат дигитализирани при самата дигитализация, така и при представянето на резултатите от проекта, като същевременно допринася за адекватното управление на проблемите с уреждането на права за библиотечни работни групи. В допълнение, проектът ще експериментира с алтернативни формати на услуги, за да предостави цифрово съдържание на възможно най-широка аудитория, с акцент върху мобилните устройства и решенията за незрящи и хора с увредено зрение.

Ключови думи: дигитализация, авторски права, RCDT, Eodopen

What is EODOPEN?

Our libraries are one of the most important content providers in the knowledge society. It is in the common interest of users and collection owners to ensure access to cultural goods in optimal and user-friendly. The tools of the digital world are a major step forward in this process. Libraries in Europe have long been concerned with the question of how to make available to users the significant amount of textual resources from the 20th and 21st centuries that they are unable to publish digitally because of complex copyright legislation. The common user has no chance of accessing these works, which are often lurking in the depths of library shelves, often not available on the market anymore and for which the idea of reprinting or facsimile publication is not even an option. In my study, I present the EODOPEN (the eBooks-On-Demand-Network Opening Publications for European Netizens) project, which aim to address the problems mentioned above, and thus has a real focus on user needs and sustainability.

The project was launched in 2019, and was initially planned for 4 years, but due to the

pandemic got prolongation – till 2024. The EODOPEN project is funded by Creative Europe. In the EODOPEN project it is 15 partners from 11 countries (Figure 1.). The project partners include a wide range of libraries, from national libraries to university libraries and specialised libraries. The project is coordinated by the University of Innsbruck.

Figure 1. EODOPEN Project partners on the map

EODOPEN Project partner institutions:

University of Innsbruck (AT)

University of Tartu (ET)

National and University Library / Ljubljana (SI)
Moravian Library (CZ)
University of Greifswald (DE)
National Library of Sweden (SE)
Nicolaus Copernicus University in Torun (PL)
Czech Academy of Sciences Library (CZ)
Research Library Olomouc (CZ)
National Library of Portugal (PT)
National Library of Estonia (ET)
National Széchényi Library (HU)
Slovak Centre of Scientific and Technical Information (SK)
University of Regensburg (DE)
University of Vilnius (LT)

The partners will form 7 working groups to achieve the professional objectives of the project. One institution is a member of more than one working group, but everyone is tangentially involved in the work of each working group. (Libraries in italics have been selected to lead the working groups.)

But how did this project, which aims to meet all aspects of users' needs, come about, with such a wide range of participants from so many places?

The story of the EODOPEN project began in 2008, when the E-books on Demand (EoD) initiative, launched. The essence of the EoD project is that if anyone from the participating libraries needs a book, they can order a copy of it and, once digitised, the document will be made available electronically after payment of a service fee. At the same time, an ever-expanding international database was created, which allows users to access the libraries' documents in a legally clear digital format. The service has so far been able to meet many readers' needs, but 15 of the libraries participating in the project wanted to renew and improve the efficient system. In order to achieve this, as the second stage, the eBooks-On-Demand-Network Opening Publications for European Netizens project, "EODOpen", was launched. Participants aim to make more content available and provide an easy-to-use interface for disadvantaged readers, as well as to develop software that provides effective support for rights management.

The main goals of the EODOPEN project

The priorities of the EODOPEN project are *digitisation, access and copyright clearance*. The aim is to make as many rights-cleared documents as possible accessible to anyone after proper digitisation. For this, the three basic objectives of the project must be realized as follows.

The first aim is digitising and making 20th and 21st century literary works available to the wider European community. To stimulate interest and improve access to 20th and 21st century cultural heritage, including grey and scientific literature, to the wider public and to enhance intercultural dialogue with the national, regional and local communities by involving the community in the process of selection, digitisation and dissemination

of material. The project will digitise the selected materials and create a common portal to showcase the results. It is necessary for all these digitized documents rights clearance and fully respecting the current copyright regime, that requires particular attention and extensive knowledge and care, as copyright laws in several countries have to be taken into account.

The second aim of the project is to improve access to 20th and 21st century texts for blind and partially sighted users and younger – mobile user – audiences. To achieve this, the project will develop alternative forms of dissemination and provide the skills, competences, and know-how to develop them. It is essential that librarians and other cultural workers have these skills and competences, as the current predominant form of distribution of digitised literary works in libraries is not suitable for all users and uses. There is a need to evaluate current technical solutions and to improve current workflows and processes and to ensure the sustainable use of books made available in alternative formats, taking into account established workflows and existing services. As a result of all these studies and improvements, the project will develop alternative formats that will provide blind and partially sighted users and mobile users with a major step forward in digital document use.

The third main objective of the project is to support libraries and other cultural heritage institutions in properly managing copyright licensing issues. To provide the necessary competences and know-how for copyright licensing, as legal uncertainty is one of the strongest “barriers to innovation” in making 20th and 21st century cultural heritage accessible. This requires considerable knowledge and caution about the current copyright regimes of the participating partners, as full respect of these regimes is required. The project develop software to facilitate and support the proper documentation of rights clearance activities. At the same time, the aim is to make the project results available to librarians and other cultural workers outside the EODOPEN consortium.

Organizational structure

Only a very well structured and managed project organisation can implement such a complex project plan.

As you can see in the figure above (Figure 2.), the organisation can be divided into four major areas.

The first of these areas is management. *Project management* responsibilities include liaising with project partners and the EACEA (Education, Audiovisual and Culture Executive Agency); monitoring the progress of the budget and the work program and organizing and conducting meetings of the various project groups; and preparing project reports based on all this.

Communication and dissemination are an important area to ensure that the results of the project are communicated to colleagues, partners and users at the right level and to the right extent. The communication team update and evaluate the communication and audience development plan, facilitates dialogue on the selection of material to be digitised; and promotes the digitised content and the results of the project.

Evaluation and Quality assessment are an integral part of any well-functioning project.

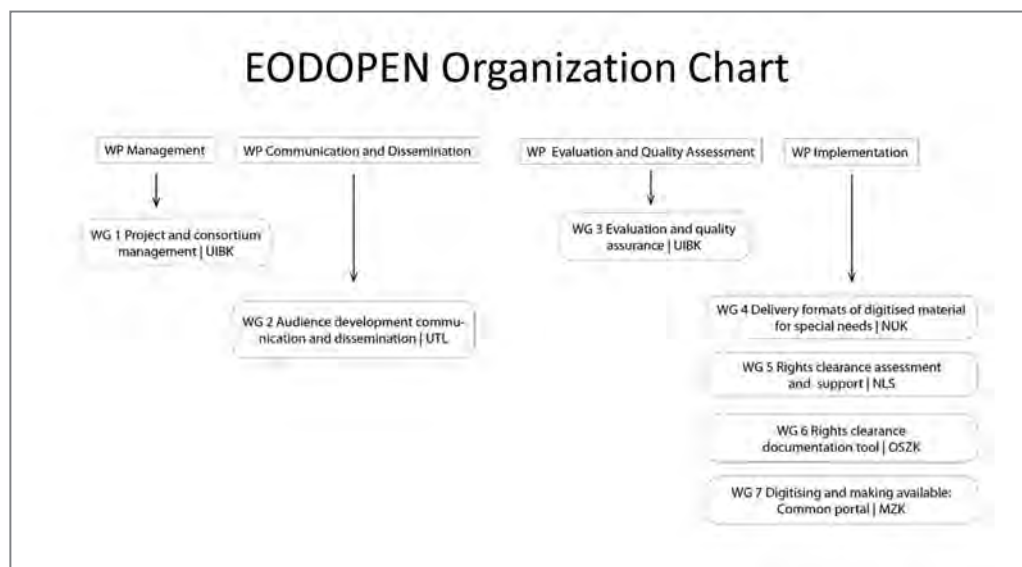

Figure 2. Project Organisation Chart

Quality assurance is present in all phases of the project and includes the finalization of the evaluation plan and carrying out an evaluation at the end of the project.

The fourth area involves actively *implementing* the technical content of the project. (This task is performed jointly by four working groups.) Developing delivery formats of digitized material for special needs; creating a knowledge base to evaluate and support for right clearance; developing a right clearance documentation tool; digitisation and create a common portal for accessibility.

Professional content of the project

The project's three main professional objectives are coordinated by four working groups. These working groups' dedicated task is to carry out and manage the studies, analyses, and improvements necessary to achieve the objectives, involving all project partners.

Developing delivery formats of digitized materials that meet special needs is a task for Working Group 4. Guidelines and recommendations for the provision of alternative and specialised formats will be drawn up on the basis of an assessment and analysis of the needs of users with special needs and technical requirements. These guidelines are aimed at cultural heritage institutions that digitise their collections for a wider audience and that are interested in reaching users of mobile devices, print disabled, blind, and partially sighted people.

Copyright licensing is a central issue in the project. It is one of the most cardinal for the publication of digitised documents. Two working groups are therefore working closely together on this issue. Working Group 5 is primarily responsible for assessing and supporting rights management. They will create knowledge bases for rights management and organise practical workshops to develop best practices on copyrights clear-

ance and to collect and publish best practices on rights acquisition. Legal ambiguity and uncertainty is one of the strongest obstacles to making 20th and 21st century cultural heritage accessible, which is why the EODOPEN project attaches particular importance to exploring new developments, opportunities, challenges and solutions to existing legal problems in this rapidly changing digital environment.

Using the results of Working Group 5, the task of Working Group 6¹ implement the *Rights Clearance Documentation Tool* (RCDT). The development process consists 3 tasks. First identifying requirements of technical infrastructure for legally appropriate documentation of rights clearance. Once the needs have been identified next step is specifying requirements of implementation of rights clearance documentation tool into other workflows and institutional or organizational environments the technical infrastructure requirements for the legally proper documentation of right clearance activities¹, and finally the Implementation and testing of the rights clearance documentation tool.

What work processes have led the Hungarian National Library to achieve its goals and ensure that the tools meet the needs of all partner institutions?

A questionnaire was sent out to project partners on the copyright licensing workflow in their institution to help us identify requirements. The questionnaire was accompanied by a description of the workflow in our library to guide the response. In addition we asked them about the legislative background of rights clearance and the data models considered to be implemented when developing RCDT. We also needed to clarify the documentation parts of the system to be developed: Whether it necessary to include in the documentation tool the licence management with all its documentation, including the contract and emails with rights holders, as well as the register of Creative Commons licences and Open Access declarations, and of course many other similar details of the operation. The responses from our project partners have been analysed and incorporated into the joint copyright licensing workflow, which is an important element of the specification that is being developed.

There were some parts that were quickly agreed by all partners, such as the metadata elements and value vocabularies to use in the documentation tool. And there were also details that were very problematic to incorporate into the workflow, as each country has different practices. For example, in the questionnaire we asked partners about the existence and feasibility of Books In Print databases in the relevant countries (which would be of great help in identifying out of commers works) and we got to know that it is not a typical service in the region covered by project members. We found a number of interesting and notable differences based on the responses from partner institutions.

These examples also illustrate the complexity of the RCDT system. Copyright licensing itself is a complicated process, but taking into account the regulations of different partner countries has presented developers with new and new difficulties. At the moment we are in the testing phase of the system, but some screenshots of the system in

¹ The author of the paper is a member of the Hungarian Széchényi Library staff leading the working group 6 and one of the technical leaders of the eodopen project.

action here give (Figure 3.,4.,5.,6.,) an encouraging picture of the final version.

Figure 3. The RCDT interface supporting the right clearance procedure (Extract from RCDT Screenshot)

Figure 4. RCDT User Guide (Extract from RCDT Screenshot)

Figure 5. RCDT User Guide (Extract from RCDT Screenshot)

Figure 6. Documents in the process of rights clearance (already cleared or in the process – Extract from RCDT Screenshot)

Working Group 7 is responsible for the third main technical objective of the project: *Digitising and making available: Common portal*. All project partners together will digitise and make available at least 15000 works after the rights clearance process. (1000 books per project partner) In order to visualize and make available the main project results, namely the digitised 20th and 21st century literary works, in this working group a common portal will be built. This common portal will ensure the sustainability of the project by integrating it into the well-established eBooks on Demand service. In addition, the working group will thereby further disseminate good standards and frameworks to the library community. This common portal will of course play a key role in dissemination and awareness raising.

Източници

Rita, R. Dancs, Szabolcs. One rights clearance documentation tool to all [Онлайн ресурс] – В: *ITlib*. Informačné technológie a knižnice, 2021, No. 3–4, с. 43–47. [Прегледан 6.01.2024]. Достъпен на: <https://itlib.cvtisr.sk/clanky/one-rights-clearance-documentation-tool-to-all/>

Rita, R. Dancs, Szabolcs. Designing a Rights Clearance Documentation Tool (RCDT) in the framework of EODOPEN project [Онлайн ресурс]. – В: *Kniznica*, 2021. No. 1, с. 6–13. [Прегледан 6.01.2024]. Достъпен на: https://snk.sk/images/Edicna_cinnost/Casopis_Kniznica/2021/2021_12_30_01_Rita_Rado.pdf

Radó, R. Make it Available – EODOPEN, a Project According to User Needs [Онлайн ресурс]. – В: *Kiszl Péter – Németh Katalin (szerk.): Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2022*. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információ-tudományi Intézet, 2023, с. 389–398. [Прегледан 6.01.2024]. Достъпен на: <https://doi.org/10.21862/vkkv2022.389>

Dancs, Sz., Radó R. EODOPEN: nemzetközi projekt a jogtisztázás támogatására [Онлайн ресурс]. – В: *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 68. évf. 5. sz. 2021, с. 295–303. [Прегледан 6.01.2024]. Достъпен на: <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/12997/14708>

EODOPEN project. [Онлайн ресурс]. [Прегледан 6.01.2024]. Достъпен на: www.eodopen.eu

Модел на прилагане на изкуствен интелект (ИИ) в обществените библиотеки в България

РАДКА КАЛЧЕВА

AI implementation model in public libraries in Bulgaria

Radka Kalcheva

Summary

In recent years, various types of intelligent assistants (also called chatbots) have become very popular as artificial intelligence tools capable of answering a specific range of questions. Libraries constantly redesign and digitize many of their services, and it is not rare to find an AI talking to users instead of a librarian.

The author suggests a chatbot implementation model at the library's work. The application of AI in library services is still unknown to the Bulgarian library community.

AI popularity stems from the perceived value they bring in the form of a similar service to the customer, expressed in 24/7 service, always responsive and polite “employee”, providing always competent opinion, etc. In 2019 The “Pencho Slaveykov” Public Library, Varna is the first in Bulgaria which has already developed and implemented the intelligent chatbot Ellie as a service on its site.

Keywords: Artificial intelligence, chatbots, libraries

В светлината на четвъртата индустриална (технологична) революция, Клаус Шваб, създател и председател на швейцарската организация World Economic Forum, казва за Foreign Affairs, че тя, революцията, се „отличава със сливане на технологиите, замъгляващо линиите между физическата, дигиталната и биологическата сфера“. Така се развива теорията, че човечеството е достигнало предела (лимита) на своите физически и интелектуални способности. Поради тази причина е необходимо да се постигне сингулярност¹, при която човешкият интелект може или да се слее с изкуствения, или да бъде пренесен в машината.

Доказателствата в полза на тази тенденция се засилват от примерите за приложение на ИИ в всекидневната работа, а също така и при приложението му в дейности, които са монотонни, рутинни, непосилни или непривлекателни от човешка гледна точка. От друга страна, съществуват противници, които рисуват апокалип-

¹ Сингулярност – състояние, при което се уеднаквяват определени характеристики на изследвания обект до степен, в която характерът на обекта се променя коренно.

тични картини на това как ИИ ще вземе превес над човешката раса и ще я постави в зависима позиция. Настоящата статия не цели анализ дали ИИ е в състояние да „завладее“ човешката раса, а ще разгледа предимствата и ползите, които има приложението му в всекидневната дейност на една обществена библиотека.

Последното десетилетие показва, че организациите от GLAM сектора (Галерии, Библиотеки, Архиви, Музеи) перманентно преработват и цифровизират много от своите услуги, а библиотеките се оказват най-иновативните от четирите типа институции. Вече не е рядкост да се намери ИИ в културните институти, а да се говори с чатбот вместо с човек стана популярно. Прилагането на ИИ в библиотечните услуги е все още непознато за професионалната общност в България. Към момента (края на 2023 г.) само Регионалната библиотека „Пенчо Славейков“ – Варна има в своето портфолио чатбот.

Условия за внедряване

Както вече бе споменато, едно от най-важните условия за интегрирането на ИИ в културните организации е готовността за внедряване на нови технологии, което, от своя страна, е в пряка зависимост от нивото на автоматизация. Библиотечните процеси в България имат от задоволителна към добра автоматизация – всички регионални и градски библиотеки и част от големите читалищни библиотеки имат онлайн каталози, достъпни на техни собствени уебсайтове. Нивото на дигитализация на библиотечните документи е все още базово в повечето библиотеки. Единици са библиотеките, които са стартирали маркирането на фондовете с RFID тагове. Персонализираното виртуално потребителско пространство от тип „моята библиотека“ е добре познато и се предлага в обществените библиотеки, но до началото на 2023 г. единствено РБПС предлага дигитална читателска карта с възможност за интеграция с приложения от тип електронен портфейл.

Въпреки популярността на чатботовете, проектирането им по начин, по който да автоматизират библиотечни услуги и да предоставят задоволителни отговори на заявките на потребителите, все още е критично предизвикателство. Необходимо условие е културните организации да разполагат със специалисти, подготвени както в областта на лингвистиката, така и в информационните технологии. Важен момент е изясняването на концепцията „какво искаме да постигнем“, както и правилното определяне на целевата група.

Направеният анализ на съществуващото ниво на автоматизация на библиотеките показва, че в повече от половината регионални библиотеки съществуват предпоставки за въвеждане на ИИ и по-специално разговорни агенти, които да са част от интелигентна система за въпроси и отговори.

ИИ позволява на чатботовете да се „обучават“ в откриване на модели в данните. След това те прилагат модела към подобни или малко по-различни проблеми без инструкции. Изкуственият интелект дава възможност за умения за изпълнение на задачи, решаване проблеми, управление на информация и обработване на знания без човешка намеса. За да се увеличи максимално способността на чатботовете с

ИИ и да се подобрят неговите възможности, което ще го направи по-рентабилен и ще повиши ангажираността на потребителите, всяка организация трябва да разбере основните си цели, преди да внедри чатбот и да инвестира в него.

Разговорни агенти – чатботове

Разговорният ИИ се използва успешно в приложенията за съобщения, гласовите асистенти и чатботовете в процеса по автоматизиране на комуникацията за персонализирани потребителски изживявания. Разговорният интерфейс поддържа автоматизирано двупосочно взаимодействие, комбинирано с изкуствен интелект, който свързва хора и машини чрез виртуални асистенти и чатботовете. Истинската сила на разговорния ИИ се крие в способността му едновременно да провежда силно персонализирани разговори с голям брой индивидуални потребители на библиотеката. Разговорният ИИ може фундаментално да трансформира дадена организация, като предоставя повече начини за комуникация с потребителите на библиотеката, като същевременно улеснява взаимодействието и демонстрира по-голяма ангажираност. Интелигентният чатбот (чатбот с ИИ) притежава способности за учене, като използва натрупания опит, за да подобри ефективността си чрез изпълнение на задачи, които са комбинация от анализ на данни и вероятности, вместо да следва строг подход, базиран на правила. Естественото място на чатботовете във взаимодействието на хората с услугите, предлагани от дадена библиотека, е да подобрят: а) потребителското изживяване чрез процеса по ангажиране на ползвателите, и б) оперативната ефективност чрез намаляване на типичните разходи при всяка специфична услуга. За да бъде успешен, чатботът трябва ефективно да изпълнява и двете задачи. Тук човешката поддръжка играе ключова роля, като независимо от вида на подхода и платформата човешката намеса е от решаващо значение при конфигурирането, обучението и оптимизирането на всеки чатбот.

Логика за функциониране на чатбот

Интелигентните чатботовете използват машинно обучение и обработка на естествен език (NLP), за да разберат по-добре човешките намерения. Те осигуряват по-естествена комуникация с хората, обучават се с течение на времето и подобряват комуникацията с библиотечната аудитория. След всяка итерация с потребителите ботовете стават по-добри и по-ефективни при изпълнение на поставените им задачи.

Интелигентен (умен) чатбот:

- разбира нуждите на потребителите и е готов да отговори на техните искания;
- борави с лекота с различни стилове и теми на разговор;
- генерира нови отговори, а не просто извлича информация от предварително дефинирани;
- участва в сложни, по-дълги разговори;

- справя се със заявки на множество потребители.

При изграждането на логически модел трябва да се формулират отговорите на редица въпроси, като се създаде сценарий за разговор между чатбота и потребителя/читателя.

След определяне на логиката на работа на чатбота се преминава към изработка на дизайн на разговорите на чатбота с потребителите:

- определят се стилистиката, тонът и емоционалното поведение на чатбота – в строго формален тон ли ще се провежда разговорът или в неформален (ежедневен) вариант. Това се изготвя с цел определяне на регистъра на разговора – на „ти“ или на „Вие“, за да може всички „изказвания“ и „реакции“ на бота да са съобразени с него. Тук е моментът да се реши ще има ли индивидуалност ботът – т. е. ще има ли име, пол или ще бъде неутрален;

- формулират се точните думи и изречения по вече дефинираната схема;

- определят се конкретни илюстративни елементи или „акция“ към всяка част (ако има такива) – снимка, видео, документ, линк към външен източник на информация, телефонен номер, които се вписват към блока, към който се отнасят;

- определя се емоджи-фонът на чатбота – избират се иконите, които ботът ще използва, за да придаде по-читаемо, по-приятелски, по-емоционален вид на своите съобщения – тук могат да се използват емоджитата за емоции, за предмети, стелки, булети и т. н.

- определя се първоначалният набор от ключови думи и какво прави/казва/изписва чатботът, когато срещне такава дума;

- може да се изготви текст/съдържание на интегрирани елементи – въпросник, генериран имейл и т. н.

Техническа спецификация на бота – пример

Понастоящем двата основни метода за изграждане на интелигентна система за отговор на въпроси са: експертна система и обработка на естествен език.

Долната таблица демонстрира примерни функции на експертна система.

Тип на бота	Интерактивен въпросник с предварително зададена база данни от отговори
Тон на Бота	Разговорен

Съдържание	Адаптирана към медийната среда информация за библиотеката и нейните услуги и продукти, а именно: • адрес и работно време на библиотеката • условия за ползване на библиотеката • услуги • събития в библиотеката • връзка с каталога • презаписване на книги • често задавани въпроси
Езици	Български (1), с възможност за добавяне на втори език
Тип	Базиран на правила
Функционалност	• водене на разговор чрез кратки съобщения в резултат на избрани от клиента бутони и линкове • разпознаване на базови ключови думи • опция за връзка с библиотеката посредством телефон и имейл съобщение • отговори на база интеграция
Интеграции с библиотечната база данни	Изпращане на заявки и получаване в бота: • отговори, свързани с каталога на библиотеката: • търсене по автор • търсене по заглавие • търсене по предметна рубрика (ключова дума) • генериране на имейл към библиотеката

Медия, допускана за вграждане	Снимки, видео, документи с разширение .pdf
Внедряване	Facebook Messenger, уебсайт

Могат да се изтъкнат много аргументи относно релевантността на чатботовете и задачите, които те могат да поемат, както и някои възражения срещу тях. Изводите обхващат различни основни задачи, които чатботовете могат да изпълняват в библиотеките. Две от причините, допринесли най-много за популярността на чатботовете, са: намаляването на разходите за обслужване на читателите и възможността за работа с много потребители едновременно. От друга страна, чатботовете вече не се разглеждат просто като помощници, но техният начин на взаимодействие с потребителите ги доближава до вариант, в който са приятелски настроени. Машинното обучение дава възможност и за специализиране на чатботовете, обслужващи клиенти, да откриват настроения и да се свързват емоционално с потребителите, така както правят операторите хора.

Източници

1. **Costa**, P. Conversing with personal digital assistants [Онлайн ресурс]. on gender and artificial intelligence. – В: *Journal of Science and Technology of the Arts*, 2018, № 10, с. 59–72. doi:10.7559/citarj.v10i3.563
2. **Go**, E. et al. Humanizing chatbots [Онлайн ресурс]. The effects of visual, identity and conversational cues on humanness perceptions. – В: *Computers. Human Behavior*, 2019, № 97, с. 304–316. Достъпен на: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.01.020>
3. **Harreman**, Y. Display, Exhibits and Exhibitions [Онлайн ресурс]. – В: *Running a museum. A practical handbook*. Paris: ICCM, 2004, с. 98. [Прегледан 18.03.2024]. Достъпен на: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141067>
4. **Panda**, S. et al. Implementing conversational ai in libraries [Онлайн ресурс]. A practical approach. – В: *Impact of COVID-19 in Academic Institutions*. Agartala, 2021, с. 124–145. doi:10.5281/zenodo.4751040
5. **Phillips**, D. Robots in the library [Онлайн ресурс]. Gauging attitudes towards developments in robotics and AI, and the potential implications for library services. London: City University of London, 2017, с. 158. [Прегледан 18.03.2024]. Достъпен на: <https://pdfs.semanticscholar.org/87a9/4af06f3d05e2e67832e26bf18985ec2df904.pdf>
6. **Wahde**, M. et al. Conversational Agents [Онлайн ресурс]. Theory and Applications. ArXiv, 2022. Достъпен на: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2202.03164>
7. **Woods**, D. A. et al. Librarians' perceptions of Artificial Intelligence and Its potential impact on the profession. – В: *Computers in Libraries*, 2018, № 38, с. 26–30.

Устойчиво развитие в условия на перманентни промени

ЕВГЕНИЯ РУСИНОВА

Sustainable development in conditions of permanent changes

Evgeniya Rusinova

Summary

The topic of the relationship between sustainable development and libraries is not new. It, without the concept of sustainability being formulated with this term, has been present in the activity of Bulgarian libraries since the middle of the 20th century. Its current importance is in the context of the overall, dynamic and rapid changes in the sphere of politics, economics, information technology and public interests that have occurred since the last decade of the 20th century. It also reflects the guidelines for future development set internationally, within the European Union and international organizations such as IFLA.

Libraries are an essential aspect of the topic of sustainable development. They can be considered as a factor of sustainable development. At the same time arises the question of how to achieve sustainable development of the library itself. The topic is very important because libraries are in the process of learning new technologies, forms of work, approaches to information and audiences. The text presents main highlights on the subject, accentuates the existing challenges and dangers and outlines possible positive solutions.

Keywords: sustainable development; library practices; analyzes of library activity; factors for sustainable development; challenges and dangers.

Библиотеката и устойчивото развитие на пръв поглед е една нова тема за библиотечния дневен ред, но това е парадигма, която е нова само по наименование. Устойчивото развитие на библиотечната институция е основен принцип на библиотечната наука и практика от десетилетия насам. Новото са задачите, които се вменяват на библиотеките в контекста на глобални програми, на директиви на международни организации като ООН, ЕС, в текстове на ЮНЕСКО, ИФЛА и др.

Към дейността на библиотеките могат да се отнесат всички принципи, подходи, условия и практики за постигане на устойчиво развитие, разработвани за различните сфери на живота. А това означава, че препоръки на ИФЛА, ЮНЕСКО, ЕК и т.н. могат да служат като изходна база за разработване на каталог от белези за определяне и оценка на устойчивото развитие. На практика обаче за библио-

течната сфера (а това е изискване за всяка отделна сфера на дейност) е необходимо на първо място да се отчитат специфичните фактори на средата и ситуацията. Библиотеката е информационна институция, а ситуацията около информацията се променя с изключителна бързина, поради непрекъснатите изменения в носителите и начините на разпространение на информацията.

При това, трябва да се отчита фактът, че общите изисквания на посочените международни програми, особено например по отношение преодоляване на бедността, развитието на земеделието и здравеопазването, фиксират задачи, които фактически са ориентирани към някои региони от т. н. „Трети свят“. При други случаи, като преодоляване на климатичните промени и развитие на обществото, трябва да се отчита доколко такива глобални цели не поставят на заден план други належащи задачи на библиотеките с генерално обществено значение.

Категорично може да се твърди, че една част от изискванията, свързани с устойчивото развитие и залегнали в международни програми, са безпредметни за българските библиотеки, защото отдавна са постигнати и са обичайна, рутинна практика на всички видове библиотеки в страната.

Постановки като роля на библиотеките за установяване на демократично общество и за достъпността на информацията, за лесен достъп на потребителите и тяхното приобщаване са постижения на българските библиотеки още от средата на 50-те години на миналия век; за училищните библиотеки (учителски, ученически, класни) - още от времето на Първата световна война, а за ефективността на библиотечните дейности проблематиката е актуална за българските библиотеки през 80-те и 90-те години на XX в.

Що се отнася до „зелената библиотека“, основна парадигма на темата за устойчивото развитие, въпросът трябва да се интерпретира в две плоскости. От една страна библиотеки, които постигат нулева въглеродна емисия, които използват геотермално отопление (успешен пример от Швейцария), които въвеждат определени строги мерки по разхода на енергия, а също така и пряко интегрират зеленина в себе си. Този аспект на въпроса е практически извън сферата на българските библиотечни възможности, защото засяга политики, практики и финансиране, които произтичат от други, небиблотечни източници, и е функция на други, глобални регионални и национални политики.

Тук вече излиза на преден план втората плоскост – политиката на самата библиотека, която не само да организира мероприятия по пропагандиране на екологични принципи и политики, но и да оказва натиск, да организира обществено застъпничество, съответно лобиране за провеждане в практиката на модела за „зелената библиотека“.

Реално библиотеките могат да участват в ускореното развитие с информация, с приобщаване към глобалните цели и директивите на ООН, ЮНЕСКО, ИФЛА.

Библиотечната сфера има своите специфики, които изискват по-специално внимание.

Сърцевина/фундаментален аспект на всяка библиотечна политика е да се постигне стабилност на институцията. На това са подчинени организационните и

управленски усилия на библиотеките повече от век насам.

Елементи за постигане и гарантиране на стабилността са наличие на правилници, развита технология за систематизиране и представяне/разкриване на библиотечния фонд, каталожни системи, принципи и правила за обслужване, осигуряване на съответната материална база.

Приблизително след втората половина на XIX в. се разгръща водещата тенденция библиотеките да се разглеждат като единство на елементи, като специално проектиран сграден фонд, със съответните хранилища; технология за обработване, разкриване и предоставяне на библиотечния фонд. Това гарантира за един сравнителен дълъг период от развитието на библиотеките устойчивост на тяхната дейност и гарантира и устойчивост при въвеждане на новите технологии (свободен достъп, маркетинг, автоматизация и др.). Стандартизацията на библиотечната работа също допринася за тяхната относителна устойчивост.

За да съществува една институция от гледна точка на системния анализ, тя трябва да бъде в равновесие. При това както в равновесие на нейните елементи, така и съответно в балансирано положение с факторите на околната ѝ среда, с които е в непосредствен контакт.

Актуалната днес тема за устойчивото развитие може да се интерпретира в два аспекта, в две плоскости.

Първата е за ролята на библиотеките като фактор за устойчиво развитие. Това изисква да се анализира и определи мястото на библиотеките по отношение на различни процеси, произтичащи от техните цели, задачи и функции: образователни, културни, развлекателни и по-общо социализиращи. От значение са и техните социални и икономически измерения.

При тази изходна позиция ролята на библиотеката е видяна не само като място за получаване на информация, но и като културен център, място за социални контакти. Една възможна посока на внимание е тя да се разглежда и като средище, в което се обособяват групи-лидери с ясно изразена гражданска позиция.

Тази изследователска призма намира израз и в постановката доколко библиотеката може да балансира при кризисни процеси в общественото съзнание или да бъде източник на информация, с която да се противопостави на т.нар. фалшиви новини, на масови социални инфекции, на различни, разпространявани в обществото, конспиративни теории, предразсъдъци и стереотипни обяснения.

Ключов въпрос е как библиотеката да се впише в изискванията за ускорено развитие. Това се осъществява чрез различни целенасочени дейности:

- планове и програми, отворени към основни, важни за момента въпроси: стопански, политически, социални, културни;
- нови технологии и техники;
- дигитализация;
- контактна работа с деца и болни (включително библиотерапия). Българската практика показва редица позитивни примери, както и текстови разработки¹.

¹ Цветанска, Искра. Запазване на колекциите в епохата на устойчивост. - В: *Библиотеки*,

Тук определена роля играят иновациите, разбрани не като самоцел, не като преименуване на утвърдени технологии или дейности, а като въвеждане на реални новости или трансформиране на съществуващите².

Процесът на постигане на устойчиво развитие на библиотеките включва и ключовия проблем за тяхното място в обществото: било като обществено-информационен център, било като определено място в ежедневието на индивида (по теорията за третото място), например по установената у нас представа за четвърто място – предимно като място за обучение³.

Ролята на библиотеките за устойчивото развитие може да се разглежда и в един глобален порядък. Например някои от директивите и становищата на ИФЛА открояват значението на такива политики, ориентирани към темите за етническата толерантност; за литературна, библиотечна, дигитална грамотност, за политическа грамотност (етническа толерантност, отрицание на насилието); за екологично възпитание.

Втората изследователска плоскост представя самата библиотека като обект на устойчиво развитие. Тук анализът се свежда преди всичко до определяне състоянието на библиотеката в статус на устойчиво развитие, т.е. поставя се въпросът при какви условия се гарантира това състояние. Ако при първия случай на първо място излиза необходимостта от анализ на социалната роля и място на библиотеката, тук основни положения от теорията за мениджмънта, както и някои елементи от системната теория, аргументират кои са основните фактори за постигане на стабилитет на системата/институцията.

Задължително положение е, когато се анализират и оценяват условията, определящи устойчивостта на процеси и явления, да се отчита конкретната ситуация. Със забележката, че водещо е реалното състояние на ситуацията, в която обектът се намира. Практиката показва, че е възможно конкретната ситуация да бъде оценявана и погрешно, както преднамерено, така и прибързано, повърхностно и съот-

четене, комуникации, 2018, с. 110-118. **Мишев**, Светослав. Ролята на Стандарта за библиотечно-информационно обслужване като гарант на Закона за обществените библиотеки. -В: *Библиотеки, четене, комуникации*, 2017, с. 331-338; **Димитрова**, Зл. За необходимост от формиране на медийна грамотност в началния образователен етап. -В: *Библиотеки, четене, комуникации*, 2018, с. 334-340; **Иванова**, К., Янкова, М., Миланова М. G Book. Полова идентичност: деца читатели и библиотечни колекции. -В: *Библиотеки, четене, комуникации*, 2019, с. 285-293.

² Като пример ще посоча кръглата маса „Иновации в библиотеката – път към устойчиво развитие“, организирана от Регионална библиотека „Никола Фурнаджиев“, Пазарджик, 19 май 2022 г.

³ **Савова**, Юлия. Развитие на концепцията за библиотеката като „трето място“ или как да разбираме библиотеката като „четвърто място“. -В: *Динамични библиотеки* - достъп, развитие, промяна. София: Бълг. библ.-информ. асоц., 2016, с. 11-14; **Русинова**, Евгения. Библиотеката като трето място - кога, за кого, защо?. -В: *Общество на знанието и хуманизмът на XXI век*, 2017, с. 149- 157.

ветно – невярно. Исторически ракурси или моментни идеологически парадигми нито са полезни, нито са необходими. Забележителната история или актуалната политическа ориентираност на библиотеката не са гаранция за нейната устойчивост. Те са само елемент, който, при умело ръководство, може да допринесе за нейното успешно функциониране (преди всичко на база имидж).

Тази постановка е важна, защото много често се подценява значението на елементите на т. нар. корпоративна идентичност (библиотечната символика като име, емблема, сграда и местоположение), които имат съществена, основополагаща роля при изграждане на обществения образ на библиотеката, и съответно са и важни фактори за устойчивото развитие.

Тук е мястото на една забележка: доколкото библиотеките са организации от non profit тип, те могат да съществуват определен брой години, без да се съобразяват с пазарни процеси и обществени желания и практически да бъдат във фаза на устойчиво развитие, защото не ги грози финансова криза. Устойчивост на състоянието им се гарантира особено в условията на държавно ръководена икономика и планово стопанство.

Историческото развитие свидетелства за дългогодишни състояния без изменения, за дейност без промени, за дълготрайно стабилно функциониране. В исторически моменти, които могат да се определят като “застой” (60-те и част от 70-те години на миналия век), библиотечната дейност протича без кризи, без спадове и дори по някои показатели бележи определено количествено и качествено развитие. Примери в това отношение могат да се привлекат преди всичко от съветската практика, а защо не и от българската действителност.

Като всяко обществено явление и устойчивото развитие има своите реални и мними характеристики. Кои са основните му белези?

Преди всичко то се характеризира с белезите, които определят състоянието на системата, изходящите и входящи влияния.

Устойчивостта зависи от редица фактори, които описват състоянието на всеки един обект. И това е независимо дали ще разглеждаме библиотеката като институция, т.е. от управленска гледна точка или като система, т.е. от позицията на системната теория.

Състоянието на системата се определя чрез анализ на силните и слабите страни, както и чрез анализ на основните елементи на околната среда. Двете посочени аналитични операции на пръв поглед имат елементарен характер. Това подвежда някои изследователи, които допускат грешката да включват в анализи не само релевантни на конкретното развитие показатели, а и общи положения, отнасящи се до функционирането на библиотеките въобще или дори белези на абстрактно библиотечно развитие.

Основно изискване при тези анализи е отчитането на всички конкретни позитивни и негативни показатели. Това позволява да се открие в каква фаза на развитие и при каква степен на устойчивост/неустойчивост се намира съответната библиотека. Задължително условие за резултатност при приложението на двата метода е:

1. да се анализират конкретни, точни фактологически данни;
2. да се прилагат едновременно двата метода, защото всъщност те разкриват двата основни пласта на библиотечното съществуване – на библиотеката и нейната среда (SWOT анализа) и институционалният (PEST анализ);
3. да се избягват голословни твърдения, породени от широко разпространени модни формулировки от типа на: съвременните тийнейджъри четат много, поколението Z има интереси към..., а да се използват изводи от конкретни наблюдения (например какво чете въпросният конкретен представител на поколението Z от региона на библиотеката).

Трите базови елемента, от които зависи устойчивостта, са нормативна основа, управление и финансиране.

Факторът нормативна база не се изчерпва само с наличие на закони и други актове, пряко отнасящи се до дейността на библиотеките. Съществено значение има доброто им познаване, умението да се извлекат от актовете възможните положения, които подпомагат работата на библиотеките. Подготвеността за работа с нормативната материя дава възможност библиотеката да аргументира своите позиции и претенции пред висшестоящите институции. А така също и да провежда успешно разяснителни акции за своите проблеми и искания.

Разбира се, устойчивото развитие зависи и от волята и разбирането на административните органи, на ведомства от различни нива. В това направление важен фактор за устойчивото развитие се явяват начинът и подходите, с които библиотечното ръководство общува с институциите, как използва възможностите, с които разполага, за провеждане на кампании по застъпничество.

Библиотечният мениджмънт е фактор от ключово значение за оптималното използване на външните и вътрешни дадености, които са на разположение на библиотеката – нормативна база, финансиране, ресурси (и особено екип), технологии. От съблюдаването на основните принципи на мениджмънта зависи успеха на всички библиотечни дейности, резултатността от маркетинговите и PR акции, успешната комуникация с потребители, контрагенти, партньори, медии, лидери на общественото мнение, политически елити.

От правилното ръководство на институцията зависи и нейната финансова стабилност, разбира се не само като постоянен бюджет, но и бюджет, коригиран съобразно квотата на инфлацията, на естествено и на извънредно нарастващите разходи. Тук отново проличава решаващото значение на ролята на библиотечното ръководство – в случая за отстояване и осигуряване на необходимите финансови средства.

Устойчивото развитие изисква още поддържане на балансиран екип, с обезпечена висока професионалност, възможности за постоянни обучения и овладяване на нови технологични стъпки и знания. От този фактор зависи в голяма степен и психологическият климат в колектива, условията за минимизиране на вероятните междуличностни напрежения и конфликти.

Необходимо е още и добре осмислена мисия, пряко обвързана с наличните ресурси и съобразена и с отчитане на интересите на библиотечната публика. За

стабилността гарантира нейната обвързаност с реалистична визия за бъдещото развитие. В практически план това означава разработване на дългосрочна стратегия, определяне на перспективите за развитие. Тези дейности, от друга страна, не могат да се осъществят без прецизно, реалистично и редовно планиране, както краткосрочно, така и във възможни дълги интервали.

Освен всичко, посочено дотук, трябва да се отбележат и още следните фактори: гъвкавост, чувствителност към промените в средата и към промените в интересите и исканията на потребителите, готовност за адаптация, (характеристики на социално отговорната библиотека); изпреварващо реагиране, усилие да се предусети тенденцията, да се улови в самото ѝ начало.

На първо място трябва да се изтъкне опасността да се преекспонира постановката за устойчивото развитие и да се пренебрегне реалната същност на състоянието, описвано с този термин. При изключително бързо променящата се социална, технологична и информационна среда самото понятие „устойчиво развитие“ изисква прецизно дефиниране. Трябва да се отчита бързината, с която се въвеждат новите технологии. Разбира се, библиотеката, независимо от усилията да се вписва в динамиката на процесите в определена степен, остава консервативна институция. Най-малкото, защото част от библиотеките имат и функцията да съхраняват безсрочно (национални и други депозитни библиотеки, както и специализирани профилни библиотеки).

Предизвикателствата, с които библиотеките се сблъскват, произтичат от обществено политическото и икономическо развитие на страната, региона и света, както и като следствие на природни и биологически катаклизми. Моделът за устойчиво развитие изключва ситуация, при която библиотеките да бъдат неподготвени за криза, а тя не е изключително рядко явление. Криза може да бъде както преживяната вече пандемия, така и природен катаклизъм, финансов колапс, събитие от обществено-политическо естество, война и др.

Едно пренебрегвано, но коварно предизвикателство е възможно следствие от силно надценяване и превръщане в догма на актуална постановка, определяща развитието на библиотеките. Българската практика познава няколко такива случая. Такива например бяха абсолютизирането на формулировката за ефективност и качество в библиотечната работа. Тя бе заимствана изцяло от девиза на една от националните партийни конференции. По-късно, от практиката на САЩ бе привнесена целта да се превърнат библиотеките в обществен информационен център.

В противовес на налагането на подобни формулировки, подходът за постигане на устойчиво развитие би изисквал анализ и прилагане на изводите от проекта на Германския библиотечен институт „Ефективната библиотека“ или скандинавската практика за превръщане на библиотеката в съществена част от жизнения свят на индивида.

Друго предизвикателство е безкритичното споделяне на постижения и пренебрегване на проблемите или представянето им с общи формулировки. За успешното библиотечно развитие е необходим баланс между позитивите и негативите

в библиотечната работа. Теорията на мениджмънта например е изградена не само върху позитивни практики (макар че те са водещи при маркетинга и PR), но и отчитане на неблагоприятията. Добрите практики са водещи, но проблемите при тяхното прилагане, различните подходи и др. изискват да се разкрият „тесните места“ в съответните конкретни процеси.

Представянето на позитивни практики при това не бива да е самоцелно, нито да се пренебрегва една слабост, че често това са отделни случаи, които не са последвани от обобщения и изводи, нито са част от последователно протичащи процеси. Също така позитивните и негативните случаи трябва да се оценяват според спецификата на ситуацията, при която се проявяват.

Необходимо е също така да се отчитат някои от основните изисквания към библиотеките в контекста на политиките за устойчиво развитие, например за енергоспестяващи дейности, включително за преосмисляне на процесите на дигитализация, които са енергонаситени.

Не на последно място от значение е анализирането на традиционни български практики, които в значителна степен отговарят на изискванията за мястото на библиотеките в сферата на устойчиво развитие като например ролята на читалищата като комплексен културен институт⁴.

Кризисните процеси, които засягат световното развитие в последното десетилетие, поставят пред библиотеката задачата да са адаптира към променящите се условия и, ако е възможно, да е участник в процеса на обществената трансформация. Поддържането на устойчивост налага провеждането на комплекс от мерки:

- Познаване на основните положения от теорията и на разнообразни примери от практиката на кризисния PR;
- Усвояване на техники за предотвратяване и посрещане на кризисните ситуации, т.е. подготвеност в сферата на кризисния мениджмънт;
- Разработване на визии за бъдещето, отчитащи влиянието на неблагоприятни фактори и появата на извънредни ситуации;
- Базови познания по моделиране на кризисна ситуация, което се свежда до придобиване на умения и запознаване със сценарии как да се ръководи ситуацията, да се посрещне и преодолее кризата;
- Придържане към принципите на надграждане (кумулиращият ефект е едно от условията за постигане на стабилност на всяка дейност).

Всяка кампания или единично действие (например PR или Маркетингова акция) трябва да бъде придружена от обратна връзка и свързана с последваща такава проява/акция. Това позволява да се следят непрекъснато както средата, така и ефектът на провежданите действия:

- Психологически тренинг на персонала;

⁴ Велев, Венцислав. Исторически преглед, развитие и съвременност на читалищното дело в България. Подбрани моменти. София: Академично издателство „За буквите - О писменех“, 2022. 234 с.

- Постоянно провеждане на наблюдение над потребителите и средата;
- И съвсем не на последно място: оперативно планиране.

Разбира се, тези бележки /характеристики се отнасят до библиотеки, които притежават свои управленски, ресурсен и в по-тесен план – кадрови капацитет.

Важно е да не се забравя, че теоретичните положения за библиотечното управление се отнасят до една моделна библиотека, такава, която има екип, прилага разнообразни технологии, разполага със значителни материални ресурси и различни публики.

Тази абстрактна библиотека се различава в практиката от една училищна, институтска или факултетна библиотека, а така също и от една селска читалищна библиотека. Библиотеката с един библиотекар в много отношения не може да си позволи някои необходими действия за поддържане на устойчивото си развитие. Нейното единствено спасение е тя да бъде поставена от самата среда в условия на принудително мнимо устойчиво развитие.

Устойчивото развитие предполага от една страна реализъм и конкретна практика, а от друга - въвеждането на новости: да има за задача да поддържа и активизира библиотечното развитие.

Екологична и икономическа устойчивост на библиотеките в контекста на опазване на писменото наследство

ИСКРА ЦВЕТАНСКА, МАРИАНА КАРАВАСИЛЕВА, ТЕОДОСИ ДИМОВ

Environmental and economics sustainability of libraries in the context of preservation of written heritage

IskraTsvetanska, MarianaKaravasileva, TeodosiDimov

Summary

In order to evaluate the most appropriate solution for the preservation of written collections, it would be necessary to evaluate the benefits in terms of environmental and economic sustainability as well. The made studies and results provide evidence that allows a comprehensive assessment of conservation scenarios. Depending on the approach of the institutional policies to find an appropriate balance between the preservation of the written collections and the financial and energy investments.

International environmental targets are becoming increasingly regulated and the library sector is expected to experience increasing pressure to reduce energy consumption. The expenditure of energy to achieve tight control of relative humidity can contribute to the causes that devastate entire collections.

Climate change is often seen as the greatest challenge of the twenty-first century. Sustainable development, defined as „meeting the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs,” is considered to offer the greatest promise of success in meeting this challenge. An approach covering social, economic and environmental issues is key to the sustainable development of libraries.

Keywords: environmental sustainability, energy efficiency, conservation, written collections

Най - важната свещена способност на “институциите на паметта” е да предоставят информация и връзка с миналото. Ето защо е необходимо да се прилагат програми на превенция с цел забавяне на процесите на влошаване и деструкция на писмените колекции, за да могат практиките за съхранение, опазване и достъп да поддържат тази връзка с миналото жива.

Фактори, които застрашават опазването на писмени колекции

Факторите, които застрашават опазването на писменото наследство са визуализирани, но няма да ги разглеждаме, защото не са обект на настоящия доклад. Като най-голямото предизвикателство на XXI в. се счита изменението на климата. Устойчивото развитие, определено като „задоволяване на нуждите на настоящето, без да се нарушава способността на бъдещите поколения да отговорят на собствените си нужди“, се счита, че предлага най-голямото обещание за успех в справянето с това предизвикателство. Подходът, обхващащ социални, икономически и екологични проблеми е от ключово значение за устойчивото развитие. Устойчивостта на околната среда може да бъде постигната чрез смекчаване на потреблението на енергия, използването на ресурси и производството на отпадъци и адаптиране на нагласите за удължаване на използваемия живот на материалите. Освен че изпитват множество социални и икономически ползи, като се държат по този начин, консерваторите ще отговорят на професионалните етични кодекси. Например професионалните насоки на Европейската конфедерация на консерваторите-реставраторите (ЕССО) повеляват, че консерваторите не трябва да използват материали или техники, които увреждат културното наследство, околната среда или хората.

Необходимост от екологични иновации в консервацията на писмено наследство

Обществото има големи очаквания по отношение на потенциала на екологичното възстановяване и консервация, което да помогне за справяне с глобалната

екологична криза. Огромната пропаст между науката и практиката за реставрация може да подкопае възстановяването на местните екосистеми.

Необходим е иновационен подход за преодоляване на пропастта между знанието и действията в консервацията и опазването на писменото наследство.

Най-обещаващата иновационна стратегия за консервация и опазване, е адаптирането на решения, разработени в други области на дейност, за които пазарните сили исторически са подкрепяли програми за изследвания и развитие. Иновациите в консервацията обаче може да не разчитат само на технологични инструменти, изискващи големи инвестиции. По-скоро има много възможности за по-добро използване на съществуващите фондове и за евтини решения, ако консервационната наука и практика бъдат преработени и интегрирани. Ако изследователските проекти са замислени да насърчават съвместното инициране на знания с крайните потребители, без допълнителни инвестиции могат да възникнат ценни решения за проблеми с реставрацията.

За практиката на консервацията може да се постигне значителен напредък в капацитета ни за възстановяване на деградацията, чрез преместване на фокуса от сюжетни, скъпи решения към насърчаване на естественото възстановяване при колекции, където това е екологично жизнеспособно и социално икономически възможно. За изграждането на капацитет обещаващите подходи включват подражание на други модели на трансфер на технологии и насърчаване на използването на уеб-базирани решения. За управлението се препоръчва насърчаването на „активизиращи политики“ и по-доброто използване на технологиите за получаване и интегриране на информация. Заинтересованите страни могат да допринесат, чрез свързване на тези различни области на възстановяване и насърчаване на съвместното създаване, решения в сложни социално-екологични системи. Масштабната реставрация няма да бъде постигната чрез простата сума от малки мащабни проекти, реализирани от традиционните подходи за реставрация, така че иновациите могат да играят изключително важна роля за изпълнение на десетилетието обещание, за възстановяване до обратната деградация.

За екологична оценка на библиотеки в последните години се използва индексът на ефективност¹.

С индекса на ефективност (иЕ) се идентифицират измерванията, при които измереният параметър е в необходимите граници:

$$\text{иЕ} = \text{БИ} / \text{БИ общ}$$

Тук БИ е броят на измерванията в диапазона на вътрешния климат, а БИ общ е общият брой измервания.

Концепцията за екологичната стабилност на писмените документи се базира на индекса на амплитудата, тъй като той спомага за тяхното дългосрочно запазване, защото свежда до минимум деструкциите на писмените материали. С индекса

¹ **Corgnati, S., Fabi, V., Filippi, M.** A methodology for microclimatic quality evaluation in museums: application to a temporary exhibit Build. – В: *Environ.*, 44, 2009, 6, с. 1253-1260.

на амплитудата (иА) се оценява броят на дните, през които дневната амплитуда на измерения параметър е в рамките на максимално допустимото колебание:

$$\text{иА} = \text{БД} / \text{БД общ}$$

БД е броят на дните с колебания, а БД общ е общият брой дни на измерване.

Комбинираният индекс позволява да се оценят едновременно индексите на ефективност и амплитуда. Комбинираният индекс (иК) оценява климатичните условия в помещението и се изчислява като средна стойност между двата индекса:

$$\text{иК} = (\text{иЕ} + \text{иА}) / 2$$

Когато максималната стойност на комбинирания индекс е 1, това съответства на най - добрата ситуация. Желателни са стойности близко до 1, докато стойности, близки до 0, представят онези климатичните условия в помещението, които не са желателни.

Характеристиките на външната фасада на сградата едновременно осигуряват хигротермично кондициониране и пасивно буферират промените във външната температура и относителната влажност. Необходимо е да се определят характеристиките на външната фасада на сградите, които оказват най - голямо влияние при достигане на определени стойности и диапазони на температура и относителна влажност (които са в съгласие с консервацията). Доказано е, че външната фасада на сградата има по - голяма способност да буферира колебанията в температурата и относителната влажност, изразени чрез индекса на амплитудата, отколкото да постигне специфични стойности на температура и относителна влажност, изразени чрез индекса на ефективност.

Резултатите показват, че най - влиятелните характеристики са относителната площ, съседна на други пространства, което означава излагане на външната среда, последвана от глобална пропускливост, прозрачност, тежест, относителна площ в съседство със земята и компактност. Това приоритизиране например е полезно, за да се вземат решения при проектирането на нови библиотеки, а може да се вземе предвид в съществуващите библиотеки, чрез преразпределяне на най-чувствителните дейности, като например фондохранилищата в пространствата, които в съгласие с резултатите, са най - подходящи за тяхната специфична функция - особено в тези сгради, които съдържат различни дейности (като например университетските библиотеки).

Оптимизирането на тези характеристики, глобалната пропускливост и прозрачността ще позволят намаляване на консумацията на енергия на ОВК системите. Такива системи са проектирани да поддържат специфични стойности на температура и относителна влажност, подходящи за превантивна консервация. Тази оптимизация също ще намали парниковите емисии, като по този начин ще допринесе за подобряване на енергийната ефективност в библиотеките.

Ефективна екологична стратегия за опазване на писмени колекции, свързана с концепцията за полезност и енергийна ефективност

Опазването на писмени колекции е предизвикателство, което изисква значителни усилия и изисква много ресурси за всяка институция на паметта. През вековете се развиват различни философии за опазване. Идеята за запазване на

писмените колекции такива, каквито са, предполага, че нещата трябва да останат същите, което е очевидно невъзможно, тъй като всичко се променя, макар и с различни темпове. Ето защо, опазването се определя като управление на промяната. Действия, предназначени за управление на такива неизбежни промени, могат да бъдат директно приложени към писмените колекции (оздравителна консервация), като деацидификация на хартия или към тяхната среда (превантивно опазване), като контрол на микроклимата в затворени помещения.

Днес съвременните консервационни теории заменят класическите понятия за поддържане на физическата, естетическата и историческата цялост на даден писмен обект с тези за полезност и стойност. Експертите в по-ранните времена решаваха кое е по-важно за колекциите, но днес специалистите ги разглеждат като неразделна част от процесите на създаване и грижа за писменото наследство.

Следователно, опазването на писменото наследство е един сложен процес на компромиси при вземането на решения, защото различните експерти дават свои собствени ценности. Писменото наследство е свързано с многобройни ценности като полезност, което води до различни подходи за опазване. Важно е да се отбележи, че промените в състоянието на даден писмен документ не се възприемат като нежелани, но в същото време не всички видове промени водят до промяна на стойността. Деструкциите се определят не само от съществена промяна, но и от човешкото възприятие дали и как писмените ценности са засегнати от такава промяна. В това отношение функциите за деструкции са определени като „функции на неприемлива промяна на писменото наследство, зависими от агентите на промяна“².

За да се предскаже живота на дадена колекция, е необходима функция на стойността. Архивните и библиотечните писмени колекции са предназначени за четене и е установено, че обезцветяването и разкъсванията имат по-малко влияние върху годността им от липсващите парчета, и писмените материали стават негодни, когато липсва текст. Поради това се предлага архивните и библиотечните материали да достигнат прага си за годност на използване, когато станат твърде крехки, за да се обработват безопасно, т.е. когато степента им на полимеризация (СП) стигне до 300 (или 400 за хартия с желязно-галоово мастило³). Ако обаче други стойности (например исторически) или други видове употреба (например дисплей) са с по-висок приоритет, тогава дори липсващите парчета имат малко влияние върху тяхната годност за употреба.

Очевидно е, че различните типологии на щетите могат да доведат до решения за управление на опазването, които отчитат промените в стойността заедно с необходимите финансови ресурси и енергийна икономия, например: чуплив писмен документ, който вече не може да издържи на редовно боравене, все още може да

² Fenech, A. Dillon, C. Ntanos, K. Bell, N. Barrett, M. Strlič, M. Modelling the lifetime of colour photographs in archival collections. *Studies in Conservation*, 2013, 58, с.107–116.

³ Strlič, M. Cséfalvayová, L. Kolar J, Menart, E. Kosek J, Barry, C. Non-destructive characterisation of iron gall ink drawings: not such a galling problem. *Talanta*. 2010. 81, с. 412–417.

бъде годен за експониране на изложби или цифровизация.

Тъй като всички органични материали, каквато са хартиените писмени колекции, неизбежно се разграждат, тяхната устойчивост във времето зависи от различни фактори, които могат да бъдат свързани със свойствата на хартията (напр. рН, съдържание на лигнин) и нейният контекст (напр. влажност, вид и честота на употреба). В музеите, архивите и библиотеките параметрите на микроклимата първоначално са проектирани за човешкото здраве и комфорт, като същевременно те трябва да отговарят на нуждите за опазване на колекцията за приемлив хоризонт, за дългосрочно планиране, например 500 години. Международните насоки^{4 5 6 7 8} предполагат различни диапазони на температурата (Т) и относителната влажност (RH) за запазване, въпреки че през последните десетилетия енергийната ефективност и икономичността привлякоха голям интерес. Предизвикателството на превантивното опазване изисква балансът за опазването и човешкия комфорт да бъде постигнат по екологичен и икономически устойчив начин^{9 10}. Европейският стандарт за опазване на библиотечни колекции въвежда концепциите за полезност и енергийна ефективност, което предполага, че екологичните стратегии трябва да вземат предвид очаквания живот на колекцията и свързаното с това търсене на енергия.

Ефективната стратегия за опазване трябва да се основава на доказателства за естеството и състоянието на колекцията и нейната среда.

Следователно, проучванията за писмените колекции, заедно с мониторинга на околната среда, са основни стъпки в подкрепа на вземането на решения за запазване, основани на факти, с цел прилагане на политики за опазване. Стратегията за вземане на решения при опазването остава базирана на експерти и трябва да бъде оптимална.

Международните екологични цели стават все по-регламентирани и се очаква библиотечният сектор да изпитва все по-голям натиск да намали консумацията

⁴ **UNI 10586:1997.** Condizioni climatiche per ambienti di conservazione di documenti grafici e caratteristiche degli alloggiamenti. Milan: Ente nazionale italiano di unificazione, 1997.

⁵ **UNI 10829:1999.** Condizioni ambientali di conservazione: misurazione ed analisi. Milan: Ente nazionale italiano di unificazione, 1999.

⁶ **EN 15757:2010.** Conservation of cultural property—specifications for temperature and relative humidity to limit climate-induced mechanical damage in organic hygroscopic materials. Brussels: Europ. Comm. for Standardization, 2010.

⁷ **ISO 11799:2015.** Information and documentation—document storage requirements for archive and library materials. Geneva: Intern. Organization for Standardization; 2015.

⁸ **BS 4971:2017.** Conservation and care of archive and library collections. London: British Standards Institution, 2017.

⁹ **Lucchi E.** Simplified assessment method for environmental and energy quality in museum buildings. — B: *Energy Buildings*. 2016, 117, c. 216 – 229.

¹⁰ **Lucchi E.** Review of preventive conservation in museum buildings.— B: *Sournal of Cultural Heritage*, 2018, 29, c. 180–193.

на енергия. С най-прости думи: изразходването на енергия за постигане на строг контрол на относителната влажност може да допринесе за причините, които опустошават цели колекции.

Ключовите думи в политиката за опазване на писменото наследство днес и утре са интердисциплинарен подход, многостранно сътрудничество и законодателство, финансиране и образование. Само когато работим заедно ефективно, можем да очакваме напредък в опазване на писменото културно наследство, защото това, което гледа назад към миналото, е и визия за бъдещето!

Докладът е по проект КП-06-Н40/1 „Създаване на еко-химичен модел и лаборатория за обучение по писмено културно наследство “ФНИ.

Зелените библиотеки – развитие и перспектива в български контекст

ПОЛИ МУКАНОВА, ВАНЕСА СТЕФАНОВА

Green Libraries - development and perspective in Bulgarian context

Polly Mukanova, Vanesa Stefanova

Summary

The report examines the development of the green library concept in Bulgaria for the period from 2013 to 2021. A questionnaire survey was carried out in order to establish the understanding and prospects for the implementation of green library projects. The potential rate of increase of implemented projects is analyzed. In the long journey of discovering and implementing a truly functioning green library, different definitions, requirements and uses of the term emerge. There is often misunderstanding in the application of the green library concept. The purpose of this paper is to establish the familiarity of those working in the private and public sectors in Bulgaria with this concept. A questionnaire survey was conducted with 121 respondents to determine the rate at which investment in creating more green libraries and interest in this type of project could be increased. It concludes with recommendations based on the data obtained for overall sustainability in the library environment.

Keywords: green libraries, Bulgaria, sociological survey, projects

Днес библиотеките са изправени пред много нови трудности като борбата с фалшивите новини, със социалните предизвикателства, породени от бушуващи войни и инфлацията. Това може да направи привличането на инвестиции още по-трудно, но и още по-важно. Истински устойчивите параметри на една зелена библиотека са предпоставка за среда, ключова за младите хора, където могат по-добре да се фокусират и да надграждат своите знания и умения. Създаването на библиотека, отговаряща на нуждите на модерното общество, екологичната криза и технологичната революция, са наистина голямо предизвикателство за библиотечните специалисти, които трябва да се превърнат в маркетинголози, социолози и да колаборират с архитекти и предприемачи. За успешното ангажиране дългосрочно на читателя библиотечните услуги имат нужда от разнообразие, индивидуален подход към всеки нов читател, те трябва да са адаптивни и бързи. Това налага нуждата от преглед на постигнатото до момента и създаване стратегия за бъдеща модернизация, която да е базирана на актуални данни и ще постави ясни цели в дългосрочен план.

В хронология на промените в българските библиотеки за периода 2013-2021 г. трябва да обърнем внимание на някои от ключовите събития и тенденции в областта на библиотечната дейност. В обобщен вариант данните за периода от 2013 до 2021 г. изглеждат по следния начин:

фиг. 1. Обобщени данни за промените в българските библиотеки за периода 2013 - 2021 г.

Тези събития и инициативи подчертават разнообразието и динамиката на библиотечната дейност в България през последното десетилетие, отразявайки стремежа към модернизация, дигитализация и по-широк обхват от обслужвани общности. Възможно е да забележим някои общи тенденции в разбирането и прилагането на концепцията за „Зелени библиотеки“ в България. Една от тях е свързана с растежа на екологичната осъзнатост. В България нарастват интересът и осведомеността относно екологичните въпроси. Това се отразява и в разбирането за „зелените библиотеки“, където става все по-важно как тези институции могат да допринесат за опазването на околната среда и насърчаването на устойчиви практики. Интеграцията на устойчивост в библиотечната практика е също актуална тема през последните години. Засилването на призивите за устойчивост и отговорност към околната среда в библиотеките става по-очевидно и след официалната дефиниция на ИФЛА (2022). Библиотекарите се ангажират с инициативи, насочени към намаляване на отпадъците, енергийна ефективност и екологична осведоменост сред читателите. Зелените библиотеки поемат ролята на центрове за устойчива общност. Те не само предоставят информационни ресурси, но и стават места за срещи и обмяна на идеи за устойчив начин на живот. С нарастването на цифровите технологии, „зелените библиотеки“ в България се адаптират, предоставяйки виртуални ресурси и онлайн инструменти, които насърчават екологични

ценности. Например, по време на пандемията от COVID-19 много библиотеки започват да предлагат по-активно услуга за дигитална заявка на ресурси. Участието на България в европейски програми и инициативи за устойчивост допринася за повишаване на осведомеността за „зелените библиотеки“ и тяхната важна роля в общността.

Пример за това може да се даде с инициативата на Столична библиотека, която всяко лято провежда срещи с читатели в паркове и градинки из цяла София. За осем сезона кампанията „Зелени библиотеки“ е привлякла 60 000 посетители, 7800 новозаписани читатели, а букросингът „Вземи, прочети, върни“ събира за последните 4 години дарени от софиянци почти 4000 нови книги¹. Инициативата съществува преди официалната дефиниция на ИФЛА² и придобива толкова широка популярност в България. Тя е най-често срещаната референция за много българи, когато трябва да отговорят на въпроса „Какво е зелена библиотека?“. В България има и пример за зелена библиотека, отговаряща на всички изисквания, посочени в официалната дефиниция на ИФЛА (2022).

Идеята се ражда отново преди 2022 г. в Бургас, а днес е една от най-уютните регионални библиотеки в страната и гордост за библиотечни специалисти и читатели от цялата страна. Библиотеката в Бургас е единствената номинирана за зелена библиотека на Балканите през 2022 г. През 2014 г. бургаската община обявява конкурс за реконструкция на сградата, а през 2021 г. тя вече е център на изкуството и културата. Принципите на зеленото строителство са изцяло приложени при строежа на библиотека в Бургас, което е един много ключов елемент от създаването на Зелена библиотека³.

За постигане на набелязаните цели в проучването е проведена анкета в периода от юни – септември 2023 г. Емпиричното изследване е реализирано сред 121 специалисти от различни професионални направления – учители, преподаватели, библиотекари, програмисти, архивисти, икономисти, преводачи и др. чрез онлайн анкета в Google Forms. Част от получените данни от изследването са обработени чрез статистическия софтуер IBM SPSS Statistics 26. От обработката на получените резултати следва да се изведе социалният статус на респондентите, който може да се разгледа във фигура 2. От диаграмата може да се направи извод, че по-голяма част от респондентите са частни лица, работещи в сферата на бизнеса

¹ **Официален** сайт на Столична библиотека, „Зелени библиотеки“ в парковете на София”, URL [Онлайн ресурс]. [Прегледан 18 ноември 2023] Достъпен на: <https://www.libsofia.bg/event/350/zeleni-biblioteki-v-parkovete-na-sofiya-avgust-septemvri-2023>

² **Зелена** библиотека (What is a Green Library?) [Онлайн ресурс]. – преводът на български език е на гл. ас. д-р Деница Димитрова от катедра „Библиотечни науки“ на УниБИТ. Определението е част от многоезичните преводи, публикувани на страницата на ИФЛА – инициатива на IFLA ENSULIB Section, < [Прегледан на 25. 12. 2023] Достъпен на: <https://www.ifla.org/g/environment-sustainability-and-libraries/ifla-green-library-definition/> >

³ **Немската** болница в Бургас се преустройва в библиотека и музей на съвременното изкуство [Онлайн ресурс]. [Прегледан на 18. 11. 2023] Достъпен на: <https://gradat.bg/sgradi/nemskata-bolnica-v-burgas-se-preustroyva-v-biblioteka-i-muzej-na-svremennoto-izkustvo>

и икономиката, а след тях по численост преобладават лицата, заети в т.нар. институции на паметта – библиотеки, музеи и архиви. Представителите от ИТ сферата и информационния сектор, както и в образователната област, заемат сравнително равномерна частно от общия брой на посочилите професия респонденти (105).

Спрямо отговорите на участниците на въпроса: „Какво представлява зелената библиотека?“ се наблюдава разбирането за зелена библиотека като инициатива, която се провежда на открито- в паркове и природни местности, за да популяризира четенето като обогатяваща дейност. В допълнение за това разбиране се прилага и примерът за къщички с книги и открити библиотеки на обществени места, например спирки на градския транспорт, паркове, обществени плажове и офис пространства. Има и нагласи, че зелена библиотека е сграда, съобразена с всички изисквания за природосъобразно строителство, разполагаща с дигитализирано обслужване, пространства с необходимата светлина за четене и зали с изложения на иновативни технологии и нови научни открития. Това е доста близо до реалното приложение на термина в много други държави, където активно се работи по изпълнението на всички изисквания, описани в Парижкото споразумение за климатичните промени, което е подписано и от България през 2015 г.⁴

Респондентите се делят на две групи спрямо преобладаващите разбираня на концепцията *зелена библиотека*. **Група 1** представя тази част от респондентите, чийто отговор е фокусиран върху разбирането, че зелена библиотека е сграда, съобразена с всички изисквания за зелено строителство и обществен център, който насърчава екологични и социални инициативи, предлага дигитализирано обслужване и разполага с модерно обзаведени пространства за четене и учене. **Група 2** представя тази част от респондентите, чийто отговор е фокусиран върху разбирането, че зелена библиотека е събитие, което се организира на открити места сред природата, с цел да популяризира четенето като дейност и включва всички инсталации за безплатен достъп до книги на обществени места (къщички за книги, библиотеки на плажа и спирки на градския транспорт с книги). Това разбиране е силно повлияно от проведените през годините инициативи за популяризиране на четенето. На фигура 1 се вижда, че 42,1% от участвалите в анкетното проучване спадат към Група 1, а 57,9% спадат към Група 2.

Ключов е процентът на респондентите, които са отговорили, че не са се включвали в инициатива, организирана от библиотека - те са общо 62,8%. Това показва, че голяма част от тях, не са попадали на информация за предстояща инициатива. Това потвърждава нуждата от повече дигитални кампании за разпространение на информация за планирани от библиотеките събития и повече визуално съдържание, което да дава широка видимост на случващото се в библиотеките. Това твърдение се подкрепя и от факта, че процентът на респонденти, отговорили позитивно на въпроса: „Бихте ли инвестирали в подобряване на условията в българските

⁴ Съвет на Европейския съюз, Парижко споразумение относно изменението на климата, URL [Онлайн ресурс]. [Прегледан 18.11. 2023]. Достъпен на: <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/climate-change/paris-agreement/>

библиотеки?“, е 85.1%.

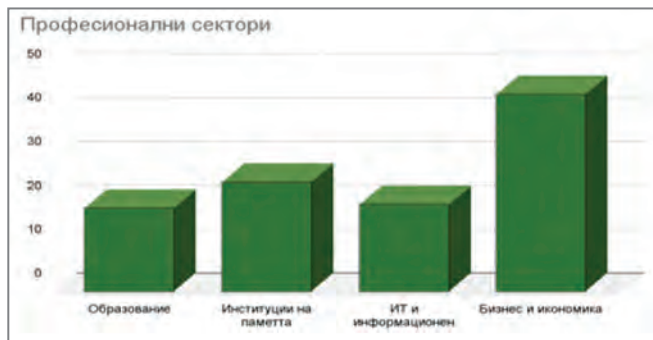
Може да се направи изводът, че в България инициативата на Столична библиотека „Зелена библиотека“ е изместила фокуса и разбирането за значението на термина. Благодарение на успешно проведена кампания за разпространение на инициативата и привличане на интерес към нея, по-голямата част от респондентите в проведеното проучване свързват нея с дефиницията на термина. От диаграмата на фиг. 2 може да се направи извод, че разбирането за термина в България е силно изменено. Въпреки това има респонденти, които са запознати с изисквания за зелено строителство и зелена библиотека. Това ни позволява да направим предположение, че в близко бъдеще процентът на запознатите с концепцията за зелена библиотека, след официалната дефиниция на ИФЛА (2022)³ ще се увеличава. Темпът на нарастване на осведомеността относно важността на концепцията за *зелена библиотека*, след като е утвърдена официалната дефиниция от ИФЛА, може да регистрира значителен ръст в следващите от 3 до 5 години. Този период може да бъде отличен с интензивни усилия и инициативи за внедряване на принципите на устойчивост и опазване на околната среда в библиотечната област. С повишена информираност и нарастващата осъзнатост за значението на *зелените библиотеки*, библиотечните институции могат да очакват по-широко приемане на екологично насочени практики. Този процес може да включва интегриране на енергийно ефективни технологии, промени в управлението на отпадъци и насърчаване на устойчивостта в образователните програми и събития. Проактивните действия на библиотеките за насърчаване на екологични практики могат да окажат влияние не само върху самите институции, но и върху общностите, които те обслужват. Такъв развой може да стане катализатор за по-големи обществени усилия по опазване на природата и устойчиво развитие. За по-бързо разпространение на концепцията за зелена библиотека и привличане на инвестиции от частния сектор, могат да се предприемат следните действия:

1. Маркетинг кампании във всички социални канали на обществените библиотеки с цел популяризиране;
2. Събития и доброволчески инициативи с фокус върху проблемите на библиотеките;
3. Предложения за колаборация към компании в частния сектор, които биха проявили инвестиционен интерес;
4. Създаване на активно гражданско общество от читатели;

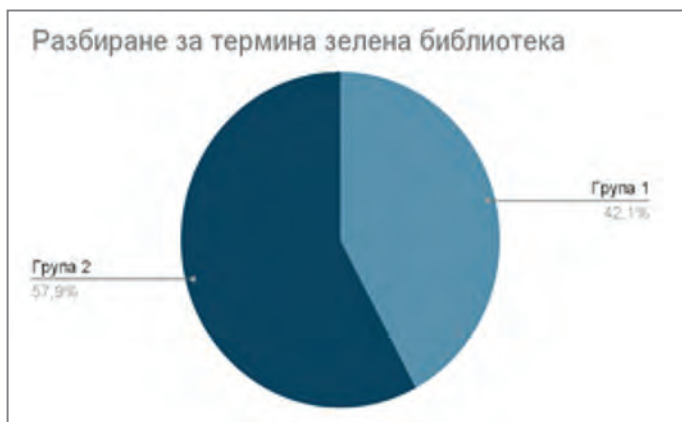
Демонстрации и обучения на библиотечните специалисти за успешно работещи устойчиви практики във вече съществуващи зелени библиотеки в други държави.

Важно е да се включват някои елементи на бизнес стратегии, организацията могат ефективно да подхождат към инвеститори. От решаващо значение за тях е да поддържат баланс между социалната си мисия и финансовата устойчивост, за да се гарантира дългосрочен успех в привличането на финансова подкрепа за техните инициативи. Във всяка стратегия за привличане на нови инвестиции, е важно да има няколко основни предимства, които да убедят хората да инвести-

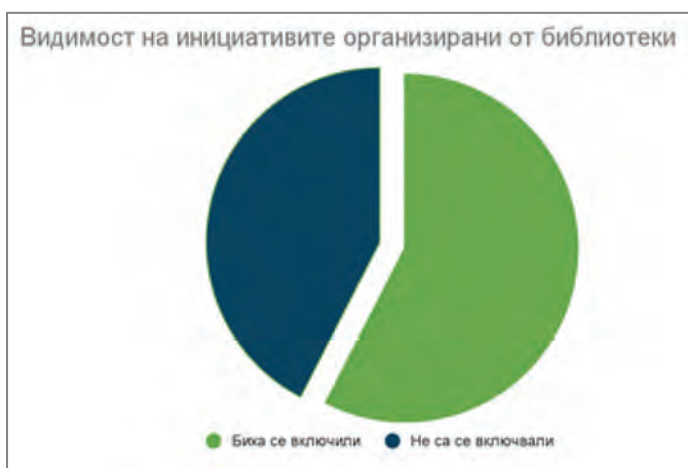
рат. Има няколко неоспорими предимства, които открояват концепцията за *зелена библиотека* като изключително привлекателна за потенциални инвестиции. Социалният аспект на библиотеките и тяхното културно значение представляват значими фактори, които придават допълнителна стойност на този иновативен подход. Предимствата на *зелените библиотеки* не се ограничават само до екологичния аспект, но също така подчертават ангажимента към социалната отговорност и устойчивост. Тези библиотеки не само опазват околната среда, но и служат като центрове за образование и обществено взаимодействие, поддържайки традициите и културната идентичност на общностите, които обслужват. Създаването на *зелени библиотеки* стимулира общностната свързаност, поощрява обмена на идеи и подкрепя иновациите в сферата на екологията. Тези аспекти създават благоприятна среда за образование и развитие, като в същото време допринасят за подобряване на качеството на живот. Концепцията за *зелена библиотека* представлява интелигентно инвестиционно решение, което обогатява обществото, осигурява екологична устойчивост и укрепва социума. Популяризирането на концепцията за *зелена библиотека* изисква усилия и сътрудничество на множество нива – от образователни и общностни инициативи до медийна покриваемост и подкрепа от страна на организации и власти. Това е ново предизвикателство за библиотечните специалисти, които трябва да развият умения за проактивност, предприемаческо мислене и координаторски умения. Нуждата от млади специалисти, които да се заемат активно с осъществяването на всички необходими дейности, заема голяма част от решението на проблема, което може да бъде открито в създаването на изцяло нова стратегия за работата на обществените библиотеки в България.

фиг. 2. Професионални области на респондентите

фиг. 3. Разбиране за термина *зелена библиотека*

фиг. 4. Видимост на инициативите, организирани от библиотеки

Библиотеките – партньори в образованието

АНЕТА РАЙКОВА

Libraries - partners in education

Aneta Raykova

Summary

The topic examines some basic goals and concepts of libraries as partners of formal and non-formal educational institutions. What is the potential contribution of the library and the librarian in building a knowledge society by including new audiences and access to basic educational strategies.

The report is in two parts. The first is about the challenges in education today, and the second part examines the role and tools of libraries in building a stable information society. Examples of good practices of library services and scholarly environments (NTPB e-services after the 2018 ZRASRB and during COVID) and the increasing possibilities of shared cataloging in COBISS.net for students, PhD students and academics are shared.

Keywords: education, culture, information, libraries, institutions, knowledge society.

Образованието е едно от основните права на всички хора. То ни помага да сме наясно със заобикалящата ни среда, живота и обществото ни. Помага ни да придобием знания, да извлечем поуки и да превърнем уроците в действия, които от своя страна могат да ни помогнат да вървим по пътя към успеха.

Образованието е важно за усвояването на основни умения за живот, както и изучаването на модерни умения, които могат да направят човек по-предпочитан на пазара на труда. То е процес, чрез който обществото съзнателно предава натрупаните знания, умения и ценности от едно поколение на друго.

Предизвикателствата в образованието се променят и нарастват в зависимост от нуждите на обществото и развитието на информационните и комуникационни технологии. В съвременното общество на XXI в. очакванията на хората за достъп до нужната им информация е тя да се предоставя своевременно и точно.

За съжаление, не всяка информация, която достига до нас, е проверена и надеждна. В онлайн пространството тя е хаотична, от различни източници, като по този начин информационният шум, който се създава, пречи за достигането на същността на конкретната тема.

Установено е, че съществува липса на култура на търсене на информация, което е предпоставка за намиране на недостоверна такава. Заражда се необходимостта от усвояване на тези познания още ранна детска възраст.

Тук идва ролята на обучените библиотечно-информационните специалисти, които подпомагат образованието чрез консултантски услуги, лекции, мероприятия

тия и др. Библиотеките са средство за масово образование. Те са информационни и комуникационни системи и са от съществено значение за всяка образователна програма.

Една добре оборудвана библиотека е задължително условие за интелектуален, морален и духовен напредък и издигане на хората от една общност. Тя е незаменим елемент за благосъстоянието на обществото. Библиотеката не означава просто колекция от книги. Тя е научна институция, оборудвана с ресурси от знания, поддържани, организирани и управлявани по изградени правила и стандарти.

Научно-техническата и педагогическа библиотека (НТПБ) е дирекция към Националния център за информация и документация (НАЦИД) и пряк наследник на Централната научно-техническа библиотека от 1962 г. и най-голямата педагогическа библиотека от 1950 г., чийто създател е проф. Иван Шишманов.

Фондът е разделен на няколко колекции - книги, дисертации, периодични издания, сборници с научни доклади от конференции, справочна литература и надхвърля 1 милион библиотечни единици. В сайта на Националния център за информация и документация е поместена Дигитална колекция на част от редките и ценни старопечатни издания в областта на педагогиката от края на XIX в., които библиотеката на НАЦИД притежава.

От 2011 г. библиотеката е депозитна за всички дисертационни трудове, защитени на територията на Република България.

Пандемията от Covid-19 подложи всички сфери на живота на изпитание в глобален мащаб. Това наложи бързо реорганизиране и преминаване на общуването и извършването на дейностите в онлайн среда.

Тази ситуация даде на библиотеките възможност да проучат ролята, която играят в живота на своите потребители, да направят избор за това какви услуги и ресурси е най-важно да поддържат по време на криза и да проучат начините, по които тези услуги биха могли да бъдат доставени най-добре по време, когато сградата не е физически достъпна.

За щастие, тези предизвикателства, на които беше подложен светът, не се отразиха крайно негативно за Научно-техническата и педагогическа библиотека и НАЦИД.

Услугите, които предоставя НТПБ, са както традиционни, така и административни. Библиотеката извършва Справки за цитирания и Импакт фактор в помощ академичното израстване във всички направления във висшето образование. Те могат да бъдат заявени както на място в Административното звено на НАЦИД, така и електронно, от всяка точка на света с достъп до Интернет. Начинът, по който може да се заяви потребителят, е чрез Портала¹ за електронни услуги и регистри. Това позволява на всеки потребител да заяви желаната услуга онлайн, без да е необходимо физическо присъствие.

Другият Портал, който библиотеката на НАЦИД поддържа, е „Национална пе-

¹ <https://portal.nacid.bg/nacid-portal/home>

дагогическа мрежа². Той е разработен в изпълнение на Националната стратегия за развитие на педагогическите кадри 2014 – 2020 г. Това е онлайн платформа, която дава възможност на педагогическите специалисти да обменят опит и добри практики, да ползват структурирана информация от национални и световни ресурси в сферата на образованието в помощ на професионалната дейност и кариерното развитие. Системата е изцяло уеббазирана и предлага както публично достъпни функционалности, така и разширен достъп с потребителско име и парола. Публичната част на портала дава възможност за ползване на широк диапазон от ресурси и различни видове информационни услуги в помощ на педагогическата дейност. Друга възможност е прегледът на актуални програми и курсове, предлагани от обучителни организации и контактна информация за връзка с тях. Чрез портала може да се осъществява достъп до публичните им профили, осигурява се възможност за запознаване с иновативни образователни технологии, както и за споделяне на добри практики и качествено учебно съдържание.

Регистрацията на потребителите разширява кръга на достъпните функционалности, като предоставя атрактивни възможности за създаване на личен профил (за педагогически специалисти и за обучителни институции), за генериране, публикуване и споделяне на авторско съдържание под формата на уроци, блогове, форуми, за партньорство в онлайн общности, за преглед и оценяване на материали и др. Порталът предлага на регистрираните потребители достъп до административни и информационни услуги, предоставяни от НАЦИД.

Каталогът на една библиотека е от съществено значение. Чрез него тя предоставя на потребителите си информация за материалите в своя фонд.

Библиотеката на НАЦИД се включва в COBISS.net - мрежа на библиотечно информационните системи и информационните системи за научни изследвания, заедно с Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ за България, както и библиотеки от Словения, Албания, Босна и Херцеговина, Косово, Северна Македония, Сърбия и Черна гора.

Това дава възможност за спестяване на време в каталогизирането на библиотечните материали и управление на каталозите. Всяка единица трябва да се каталогизира само веднъж и след това всички участници в системата и в мрежата COBISS.net имат достъп до записа - чрез сводната библиографска база данни/каталог COBIV.

Споделената каталогизация се характеризира с тясна връзка между локалните бази данни (каталозите) на отделните библиотеки и споделената база данни (своден каталог).

Базите данни съдържат библиографски записи за различни видове библиотечни материали (монографии, периодични издания, интегриращи ресурси, статии и др.)³.

² <https://pedagogika.nacid.bg/>

³ <https://www.cobiss.net/bg/platforma-cobiss.htm>

Друга възможност, която дава системата, е мобилното приложение mCOBISS. Това е мобилно приложение, което дава удобство, чрез използването на смарт устройства, да се използват всички възможности на каталога. То може да се сваля безплатно от електронните магазини Google Play за Android и iTunes за iOS. Ако приложението не е съвместимо с мобилното устройство или потребителят не желае да го сваля, той може да използва онлайн версията на mCOBISS.

mCOBISS дава възможност на потребителя:

- да търси материали;
- да проверява заети материали и да удължава срока за заемане;
- да резервира материали, да проверява и отказва резервации;
- да проверява какво е заемал;
- да проверява своите задължения и ограничения;
- да получава е-известявания;
- за търсене/преглед на информация за библиотеките;
- да вижда карта на местоположението на библиотеката и указания как да стигне до избраната библиотека;
- да види най-четените книги;
- да съставя лични списъци на предпочитани книги;
- да разчита баркодове (ISBN and ISSN);
- да запазва потребителския си профил (предпочитани библиотеки и данни за включване);
- да прехвърля информация за материали⁴.

НТПБ ежесечно издава бюлетин „Педагогийум“. Той е поместен в Електронния сайт на НАЦИД. Чрез него потребителите имат възможност да се запознаят с най-новите книги и статии в библиотеката и електронни материали на свободен достъп в областта на педагогиката и образованието⁵.

С влизането на Закона за развитието на академичния състав в Република България и правилника за прилагането му от 2018 г. Министерството на образованието и науката, чрез Националния център за информация и документация, започва и изготвянето на два списъка в помощ академичното израстване във висшето образование. Библиотеката на НАЦИД ги поддържа и актуализира. Това са Националният референтен списък на съвременни български научни издания с научно рецензиране⁶ и Списъкът на съвременни български научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация⁷.

В Националния референтен списък се вписват издания, които прилагат предварително научно рецензиране на предложените за печат публикации и са регистрирани в Националната агенция за международни стандартни номера. Изданията в списъка са систематизирани в две групи: активни към момента и такива, чието

⁴ <https://www.cobiss.net/bg/platforma-cobiss.htm>

⁵ <https://nacid.bg/bg/pedagogium/>

⁶ <https://nrs.nacid.bg/register/search>

⁷ <https://randii.nacid.bg/register/search>

издаване е преустановено. Създадена е възможност за потребителите за търсене на информация за изданията по различни критерии. Заявление за вписване се подава от издаващите организации - както на хартиен, така и на електронен носител.

Списъкът на съвременните български научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация, информира за българските научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестните бази данни Scopus и Web of Science.

Списъкът съдържа информация и за заглавията на научните издания, начална година на издаването им, международен стандартен номер, базите данни, в които са реферирани и индексирани, период на отразяването им. Информацията е систематизирана в две групи: издания, които към настоящата година се реферират и индексират, и такива, чието реферирание и индексирание е преустановено.

В рамките на националния лиценз, осигурен от Министерство на образованието и науката и чрез участието на библиотеката в Българския информационен консорциум, е представена възможността на читателите за достъп до следните информационни платформи: Web of Science, Scopus и Ebsco host⁸, както на място, така и с отдалечен достъп. Регистрацията на читатели е безплатна.

Образованието и библиотеката не могат да се разглеждат отделно. Те са неразривно свързани. Нито едно от тях не може да съществува самостоятелно. Библиотеките имат значителна роля в различните системи в образоването на гражданите на едно общество. Това изисква и библиотечно-информационните специалисти да са високо образовани, ерудирани и запознати с развиващите се информационни и комуникационни технологии.

⁸ https://nacid.bg/bg/foreign_databases/

Театралните досиета от Художествено-творческия архив на АБА- НАТФИЗ като историческа и комуникационна памет

Емилия Николова

Theatrical files from the Art-creatively archive of Academic Library and Archive (NATFA) as a historical and communication memory

Emiliya Nikolova

Summary

As a part of the system of specialized collections of the library of National Academy for Theatre and Film Arts “Kr. Sarafov” (NATFA), the Art-creatively archive includes documents that are valuable in nature and extremely diverse in type. Structured by categories, they reflect the seven decades of history and activity of NATFA, as well as individual aspects of Bulgarian theatrical life from its inception to this moment. The main goal of the present work is to investigate and outline the communication side of one of these categories, namely the documents contained in the theater files. At the same time, to defend the thesis that they, together with the entire Art-creatively archive of the academic library, are a reminder and testimony of the communication that once took place and the communication situations realized within our institution, in which the participants are NATFA, the Bulgarian theater community and the theater network of the country.

Keywords: organizational communication, NATFA, Publicity and communicational policy, Art-creatively archive, theatrical files.

Пред театралното изкуство, още от зараждането му в древни времена (а от началото на XX век и пред филмовото изкуство), стои въпросът за съхранението на паметта, за „помненето“ и „знаенето“ на миналото. Той е изключително важен и е пряко свързан с въпроса за опазването на общочовешката културна и историческа памет. В рамките на българската държава всяка културна институция го е решила по своему. Абсолютно същото се отнася и за Националната академия за театрално и филмово изкуство „Кръстьо Сарафов“ (НАТФИЗ), като неин израз на воля и стратегическо мислене са именно съществуващите архиви: Институционалният Архив и Художествено-творческият архив към библиотеката на Академията.

Основна цел на настоящата разработка е да изследва и очертае комуникационната страна на една от структурните категории на Художествено-творческия архив, а именно на театралните досиета от подкатегории „Театър НАТФИЗ“ и

„Куклен театър НАТФИЗ“¹. Не е пресилено да се каже, нито пък ще бъде клише, че темата за комуникационния аспект на театралните досиета в нашия Архив, е сложна и дълга. Тя е пряко свързана с въпроса за самата Национална академия като комуникационна организация. Ще защита и тезата си, че театралните досиета, заедно с целия Художествено-творчески архив на АБА, са напомняне и свидетелство за осъществяваната някога комуникация и реализираните в рамките на нашата институция комуникационни ситуации, в които участници са НАТФИЗ, българската театрална общност и театралната мрежа на страната.

Нещо повече - театралната дейност на академията е съществена част и един от основните инструменти на реализираната през десетилетията комуникационна политика на нашата институция. Тази комуникационна политика, имаща своите скрити, вътрешни, а също и външни, публични измерения е формулирана и развивана до наши дни на три основни нива – организационно (текущата работа, осъществявана в рамките НАТФИЗ, както и връзката ѝ с другите подобни институции и държавни органи); академично ниво (дейността и изявите на преподавателите в теоретичното и практическо полета на науката) и обучително ниво (обучението и животът на студентите в Академията).

В същото време голяма част от външната комуникация на НАТФИЗ е осъществявана именно чрез неговите два театъра. Това е така поради особената позиция на театъра като културна институция. По своята същност, още от зараждането си през Античността, театърът е една от основните социални платформи (в по-модерни времена в такава се превръща и киното) за разгръщане на комуникация от всякакъв тип. Основна причина за това са изцяло комуникационните му корени: изначално е създаден да бъде инструмент в общуването между хората. Мястото на представлението и самото то работят в синхрон, изграждайки комуникационна ситуация, в която основните елементи са разказваната история, актьорите, сцената и сценичният декор, разбира се, и публиката. В същото време театралните представления са най-достъпната форма за осъществяването на социална комуникация и преди всичко за разпространение на различни идеи и символни системи, както и за поставянето пред хората на сериозни социални въпроси. Така че на практика, когато говорим за комуникационните аспекти на театралните досиета на нашия архив, ние всъщност говорим за осъществяваната от Театъра комуникация, следи от която именно те пазят.

Преди това обаче е необходимо да бъде направено едно важно уточнение относно понятието „театрално досие“ и съответно производното му от множествено число „театрални досиета“. В езиковата и библиотечната практика на Академичната библиотека на НАТФИЗ театралното досие най-често е найлонов джоб или джобове, в които се съхраняват материалите, посветени на съответната постановка. Театралните досиета са съхранявани в папките и кутиите, подредени по сезони

¹ В следващите редове е изготвена и предоставена и цялостна класификация на Художествено-творческия архив.

и разграничени по конкретните архивни категории: „Регионални театри“, Театър НАТФИЗ и Куклен театър НАТФИЗ. Всяка постановка, за която ние съхраняваме материали, има свое театрално досие, което съдържа различни по вид документи като: листовки, програми, афиши, плакати, сценографски проекти, различни вътрешни документи за постановката (например режисьорски решения и протоколи), снимки, дискове с дигиталните копия на споменатите документи, заедно с видеоклипове. Драматургичните текстове на постановките, които обикновено са лични екземпляри² на екипа (режисьор, сценограф, драматург, осветители, актьори), работил по пиесата, също са важна част от документацията за представлението. Те постъпват в архива заедно с останалите документи, но се описват, сигнират и съхраняват отделно от тях.

Преди да пристъпя към анализ на основната тема на доклада ми, научната обективност и логика изискват да разгледам връзката на НАТФИЗ с публичността, както и Академията като организация. Т.е. да започна от общото към частното. Не е възможно да се постигне разбиране за комуникационния аспект на театралните досиета, без преди това да сме очертали основната рамка. Поради тази причина в следващите редове ще отделя съвсем накратко, разбира се, внимание на Академията откъм нейния организационен аспект, а също и на самото понятие „публичност“, които са в основата и на самото съществуване на Художествено-творческия архив на библиотеката ни.

Националната Академия за театрално и филмово изкуство (или иначе казано НАТФИЗ) има дълга, вече 75-годишна история на съществуване и е със статут на държавно висше училище, профилирано в областта на сценичните и екранни изкуства³. Тя е първото, открито в България, учебно заведение в споменатите области, а в настоящия момент е и единственото такова. Началото е поставено през есента на 1942 г. - с откриването на Държавна театрална школа към Народния театър, а през 1943 г. с указ №69, обнародван в Държавен вестник, бр. 233, школата се сдобива с първия си правилник⁴. Първата специалност, която се преподава в новосъздадената школа, е актьорско майсторство, а първият випуск включва такива именити актьори от самия Народен театър като Филип Филипов, Маргарита

² Това е друга интересна тема, която, за съжаление, в настоящия случай няма как да развием в този кратък текст, но която искам да спомена. Голяма част от драматургичните текстове, които постъпват при нас, са, както вече казах, лични екземпляри на отговорните за постановката лица и често пъти съдържат изключително интересни бележки, записки, мисли, рисунки и други ръкописни знаци на предишните си собственици. По този начин тези текстове се превръщат в ценен източник на информация, разкриващ отделни моменти от личния вътрешен творчески процес, протичащ по време на създаването на една театрална постановка. Те са и нещо подобно на частичен регистър и съхранена писмена памет на взетите тогава решения.

³ Правилник за устройството и дейността на Националната академия за театрално и филмово изкуство „Кръстю Сарафов“. София, 2023, с. 5.

⁴ Пенев, Пенчо. За нашето театрално образование. - В: *Годишник на Висшия институт за театрално изкуство „Кръстю Сарафов“*, т.1, 1957, с. 35.

Дупаринова, Андрей Чапразов, Рачко Ябанджиев и др. Постепенно през годините се стига до идеята за отделянето на съществуващата школа като самостоятелна институция и преименуването ѝ в Държавно висше театрално училище. Тази идея е описана и защитавана в доклад от проф. Д. Б. Митов, като текстът е представен пред българското културно общество и в театралните ни среди. Така в първите месеци на 1948 г. се стига до реализацията на това начинание с първи ректор проф. Д. Б. Митов, а през 1951 г. до преименуването на новосъздаденото висше училище с името на актьора Кръстю Сарафов. Първи преподаватели са такива имена като проф. Г. А. Стаматов, проф. Вл. Трендафилов, проф. Боян Дановски, проф. Пенчо Пенев, проф. Стефан Каракостов, проф. Кр. Мирски, проф. Стефан Сърчаджиев, проф. Масалитинов, Олга Кирчева, Асен Попов и др.⁵ От 1954 г. чак до 1995 г. Висшето театрално училище носи наименованието Висш институт за театрално изкуство (ВИТИЗ). А през 1955 г. се сдобива със специално построена за него нова сграда на ул. „Раковски“ 108 А, в която се помещава и до настоящия момент⁶. В първите двадесетина години от съществуването си институтът развива усилен комуникационна и преподавателска дейност, насочена и към подобряване на вътрешната организация и работа, и към засилване и подобряване на отношенията му със социалната му среда. Именно в този период се създават и първите международни контакти, основно със страните от Съветския съюз, провеждат се конференции и научни форуми, а една от основните цели на училището е да бъде внедрена в процеса на обучение на студентите прочутата система на руския актьор и режисьор Константин Станиславски⁷. И до настоящия момент методът

⁵ **Пенев**, Пенчо. За нашето театрално образование. - В: *Годишник на Висшия институт за театрално изкуство „Кръстю Сарафов“*. т.1, 1957, с. 38-39.

⁶ **Пенев**, Пенчо. За нашето театрално образование. - В: *Годишник на Висшия институт за театрално изкуство „Кръстю Сарафов“*. т.1, 1957, с. 41.

⁷ За повече подробности за внедряването на тази система, за трудностите, предизвикателствата, успехите и неуспехите по този път вж. следните материали: **Мирски**, Кръстю. Проблеми на възпитанието и обучението по актьорско майсторство и режисура във ВИТИЗ „Кр. Сарафов“. - В: *Годишник на Висшия институт за театрално изкуство „Кр. Сарафов“*, т. 9, 1964, с. 37-59; **Митов**, Д. Б. Десет години висше театрално образование в България. - В: *Годишник на Висшия институт за театрално изкуство „Кръстю Сарафов“*, т. 2, 1958, с. 3-10; **Островски**, Гриша. Някои бележки за възпитанието на студентите по актьорско майсторство. - В: *Годишник на Висшия институт за театрално изкуство „Кр. Сарафов“*, т.13, 1973, с. 65-86; **Островски**, Гриша. Проблеми на учебния процес във ВИТИЗ „Кръстю Сарафов“. - В: *Годишник на Висшия институт за театрално изкуство „Кр. Сарафов“*, т. 24, 1974, с.117-122. Интересни сведения за съвременното обучение на студентите има в следните материали: **Гюрова**, Димитрина. Опитът на нашия педагогически екип в обучението на студентите по актьорско майсторство в I и II курс. - В: *Годишник на Висшия институт за театрално изкуство „Кр. Сарафов“*, т. 26, 1987, с. 25-41; **Дойчева**, Венета. НАТФИЗ „Кръстю Сарафов“ в контекста на съвременното европейско обучение на актьора. - В: *Годишник на Националната академия за театрално и филмово изкуство „Кр. Сарафов“*, 2009, с. 257-263.

„Станиславски“ е залегнал в основата на обучението в НАТФИЗ и е в буквален смисъл „Библията“ на актьорската и режисьорска професии. Още от началото ръководството и преподавателският екип на Театралното училище имат съзнанието, че: „ВИТИЗ е учебно заведение със свои специфични, неповторими особености. Това не е университет, където студентите изграждат самостоятелно, чрез лекции, своя бъдещ професионален профил. В нашия институт се работи индивидуално, конкретно, като процесът на обучение се изгражда в клас с оглед специфичните особености на всеки студент. Ние сме длъжни, чрез цялостното провеждане на учебния процес, чрез теорията и практиката на нашата наука да съдействаме за изграждането на цялостни, неповторими творчески личности. Работата в института е едно начало, една насока, едно отключване на известни възможности, които тепърва в процеса на професионалното узряване ще могат да се проявят в пълна сила“⁸. Обръщам специално внимание на този цитат от статията на един от доайените на Академията и дългогодишен преподавател - проф. Гриша Островски, тъй като този принцип е залегнал и в досегашната преподавателска дейност. Възшност, той е много показателен, тъй като основна дейност и стратегия на НАТФИЗ е обучението на студентите, при което, както вече стана ясно, силно застъпен е моментът на лична комуникация, на себесъздаване на актьора/режисьора/драматурга. Или с две думи: подготовката на студента за професионалната сцена. Именно по тази причина новоприетите студенти, особено от специалностите на факултет „Сценични изкуства“, още от първия ден са разделени по класове със съответния преподавател като техен наставник и ментор. В днешно време около 200 човека – преподаватели, администрация и обслужващ персонал работят в НАТФИЗ, като академията има развита организационна структура, състояща се от контролни органи, органи на управление, основните звена – два основни факултета, централната администрация, спомагателни звена и обслужващи звена⁹. Сред преподавателите тук са такива големи имена и обществени фигури като проф. Анастасия Савинова, проф. Пламен Марков, проф. Любомир Халачев, проф. Здравко Митков, проф. Жени Пашова, акад. проф. Людмил Стайков, проф. Божидар Манов, проф. Чайка Петрушева, проф. Станислав Семерджиев, проф. Камелия Николова, проф. Валерия Кардашевска, проф. Славчо Маленов, проф. Марияна Лазарова, проф. Мая Димитрова, проф. Мира Каланова и много др.

Изключително важна част, платформа за изявата на преподавателите и студентите от факултет „Сценични изкуства“ и на практика основна комуникационна платформа на НАТФИЗ със социалната му среда и обществото са двата театъра – Театър НАТФИЗ и Куклен Театър НАТФИЗ. Именно на техните сцени се реализират театралните постановки, а поради изключително силната им комуникационна страна, както вече бе обяснено в началото на този кратък текст, са и най-подходя-

⁸ **Островски**, Гриша. Проблеми на учебния процес във ВИТИЗ „Кръстьо Сарафов“. - В: *Годишник на Висшия институт за театрално изкуство „Кр. Сарафов“*, т. 24, 1974, с.117.

⁹ [Прегледан 06.12.2023] Достъпен на: <https://natfiz.bg/administrativna-struktura-natfiz/>

щите комуникационни инструменти, с които Академията разполага.

Театър НАТФИЗ, който в началото е открит с наименованието Учебен театър, след което е преименуван на Учебно-драматичен театър „Кр. Сарафов“, Учебен драматичен театър „Кр. Сарафов“ и накрая Театър НАТФИЗ е създаден официално на 24 юни 1957 г. по време на заседание на Академичния съвет под председателството на проф. Д. Б. Митов и чрез създадения от зам.-ректора проф. Кръстьо Мирски правилник за задачите и устройството му. Основната цел на новосъздадения театър, както пише и в правилника му, е „да създаде възможност на студентите да добият практически навици и творчески опит при нормални условия. Да се развива у студентите чувство за съзнателна дисциплина, за сериозно отношение към творческата работа, за професионална етика в дух на колективност. Спектаклите да поставят предимно художествените ръководители на класовете, а Академичният съвет възлага постановки на отделните преподаватели и тези продукции да служат като образци в постановъчната и изпълнителската култура по актьорско майсторство и режисура“¹⁰. След няколко месеца, на 1 ноември 1957 г., театърът официално отваря врати с първата си премиера на пиесата „Двубой“ от Иван Вазов. Отзивите от дейността на Учебния театър от страна на обществеността, т.е. на българската публика и театралната ни критика през първите години са изключително благоприятни, както пише и редакторският екип на Годишника на ВИТИЗ през 1965 г.¹¹. Изключително благоприятен текст пише и проф. Надежда Тихова по време на честването на 25-годишнина от откриването на Учебния театър¹². През десетилетията новият театър се превръща във важна част от Академията, а на неговата сцена демонстрират своя талант и наученото множество студенти по актьорско майсторство, а „студентите по режисура асистират на своите преподаватели, а тези от театрознание пишат програмите и обсъждат спектаклите“¹³. Интересен момент, който говори, че вдъхновението за създаването на това звено от Академията не е просто административно, а идва директно от дълбоката душевна и интелектуална нужда на преподаватели и особено на студентите е фактът, че студентите от първи и втори курс през 1957 г. сами построяват и създават театъра, неговите сцени, оборудване и всичко необходимо. За което свидетелства и разказва актьорът, бивш възпитаник на НАТФИЗ Васил Стойчев¹⁴.

¹⁰ **Бележки** за Учебния театър при ВИТИЗ „Кръстьо Сарафов“. - В: *Годишник на Висшия институт за театрално изкуство „Кр. Сарафов“*, т. 10, 1966, с. 287-288.

¹¹ **Бележки** за Учебния театър при ВИТИЗ „Кръстьо Сарафов“. - В: *Годишник на Висшия институт за театрално изкуство „Кр. Сарафов“*, т. 10, 1966, с. 289.

¹² **Бележки** за Учебния театър при ВИТИЗ „Кръстьо Сарафов“. - В: *Годишник на Висшия институт за театрално изкуство „Кр. Сарафов“*, т. 10, 1966, с. 209-224.

¹³ **Тихова**, Надежда. Петдесет години Национална академия за театрално и филмово изкуство. - В: *Национална академия за театрално и филмово изкуство „Кр. Сарафов“ 1948-1998* г. София, 1998, с. 15.

¹⁴ По спомени на именития актьор Васил Стойчев (1935-2020 г.), който е студент в НАТФИЗ в годините 1954-1959 г., специалност „Актьорско майсторство“ в класа на проф. Филип Фи-

Що се отнася до Куклен театър НАТФИЗ, неговата история започва през 1962 г., когато Атанас Илков, Николина Георгиева и арх. Иван Цонев „убеждават тогавашния ректор на ВИТИЗ проф. Желчо Мандаджиев и полагат основите на специализирано висше образование за куклен театър у нас.“¹⁵, на която специалност и тримата стават първите преподаватели, а по-късно и хабилитирани професори в катедрата. В резултат, през 1965 г., се ражда най-много играният по света спектакъл „Карнавал на животните“, чийто сценарист и режисьор е Николина Георгиева. Този спектакъл не е подчинен на рутинни знания и кукловодни опитности. Той борави с най-простите изразни средства – сенки, правени с голи ръце върху бяло платно... Първоначално куклените класове се приемат през две години, но специалността набира популярност и приемът става ежегоден¹⁶. Първият сезон на Учебния куклен театър е осъществен през 1965/1966 г., с репертоар: „Карнавал на животните“, реж. Н. Георгиева; „Лизинка“ от Е. Томасова и „Светлосиният Петър“. Първата постановка, която е и дипломна, е „Светлосиният Петър“ на унгарския драматург Урбан Гюла, режисьор Атанас Илков¹⁷ на Голяма сцена на Учебния театър. Именно през споменатата 1966 г. се случва и един от големите успехи за катедрата на куклената специалност, в една от централните сгради на Академията, намираща се на ул. „Стефан Караджа“, се създават учебни зали, куклени ателиета и самата Голяма сцена с 87 зрителски места. През 1972 г. е приет и първият студент по „Режисура за куклен театър“¹⁸. Поради изключителната сложност и специфика на реализация на едно куклено представление, Кукленият театър на НАТФИЗ осъществява до четири постановки годишно, всички те са дипломни спектакли.

Тъй като НАТФИЗ на практика още от създаването си е публична организация, чиято основна цел е да служи на обществото в полето на театралното и филмово изкуство, за целите на настоящето изследване е нужно да бъде изяснен и какво представлява терминът „публичност“ и как е съотнесен към дейността на Академията. Понятието или по-точно самата дума „публичност“ е качество

липов. Този спомен той споделя преди години пред събралото се множество на едно публично събитие на територията на НАТФИЗ. До мен тази информация достигна благодарение на настоящата директорка на АБА – г-жа Борислава Маноилова.

¹⁵ **Маленов**, Славчо. Времето „След-това“. - В: [шестдесет] 60 години висше образование за куклен театър в България. Юбилеен сборник с научни статии. София, 2023, с. 64.

¹⁶ **Синигерска**, Дойчина. Началото. - В: *Петдесет* години висше образование за куклен театър. Юбилеен сборник. София, 2012, с. 47.

¹⁷ За първите стъпки на куклените специалности във ВИТИЗ виж интервюта-спомени на доайените проф. Атанас Илков и проф. Николина Георгиева в: **Илков**, Атанас. Вживяването. - В: [петдесет] 50 години висше образование за куклен театър. Юбилеен сборник, София, 2012, с. 17-26; **Георгиева**, Николина. Как куклите проходаха. - В: [петдесет] 50 години висше образование за куклен театър. Юбилеен сборник. София, 2012, с. 27-39.

¹⁸ **Маленов**, Славчо. Времето „След-това“. - В: [шестдесет] 60 години висше образование за куклен театър в България. Юбилеен сборник с научни статии. София, 2023, с. 65.

на съществителното „публичен“¹⁹, идващ от латинското „publicus“, в превод „обществен, държавен, народен“²⁰. В по-широк смисъл думата означава: „1. Който е достъпен за публика, за обществото; 2. Кое то става явно, пред хората; 3. Който се отнася, който е свързан с обществото, публиката, обществен“²¹. Публичността е платформа, въз основа на която се оформят и разгръщат в цялост теоретичните и практични основи на човешкото общество в неговата „видима“ измеримост. В макро-обществен аспект тя е желаният резултат и единствен гарант за реализация на конкретните цели и политики на всяка организация (формална или неформална) или отделна обществена личност.

Основни характеристики на модерната публичност са свободата на изразяване на личното и общественото мнение, а също така и критичен поглед и намеса при обсъждането на важни за цялото общество въпроси²². Публичността е предпоставка и за постигането на някакво ниво на безсмъртност на идеи, събития и комуникационни продукти на отделни личности или социални групи. Публичността се намира в сложни взаимовръзки със сферите на комуникационната област и общественото мнение²³, тъй като именно споменатите две явления са платформите, въз основа на които се развива. Нейни основни инструменти са вербалното общуване, писмеността, информационните технологии и основните комуникационни потоци и връзки в едно общество. Постигането на публичност е една от основните задачи на всяка обществена организация, независимо дали става дума за държавна или частна такава. С особена сила, като социално значими и социално отговорни институции, това се отнася за учебните заведения.

И именно като учебно заведение от най-високо ниво НАТФИЗ създава, поддържа и развива своя публичност, благодарение на двете си сфери на комуникация – вътрешноорганизационна и външна, както и притежава набор от инструменти и стратегии за комуникация със социалната си среда. Публичната комуникация е изключително важна от гледна точка на позицията на Академията като учебна и изследователска институция, а достигането до високо ниво на публичност служи и на основните цели на нашата организация. Представяните пред публика театрални постановки, а също и прожекциите на различни филми и видео проекти са атестацията, доказателството на НАТФИЗ пред българското общество и особено пред театралната и филмова общност за нивото и качеството на свършената през годините учебна дейност, както и са демонстрация на формираните умения и компетенции у студентите, които те са придобили чрез собствените си усилия и под ръководството на своите преподаватели.

Най-общо формулирано публичността на НАТФИЗ се изразява в: играните пред публика театрални постановки, прожекциите на авторски, създадени от

¹⁹ **Български** тълковен речник. София: *Наука и изкуство*, 2001, с. 790.

²⁰ **Латинско-български** речник. София, 1990, с. 569.

²¹ **Речник** на българския език. Т. 14. София: БАН, 2012, с. 1083.

²² **Михайлов**, Николай. Комуникацията – социален и морален контекст. София, 2016, с. 62.

²³ **Михайлов**, Николай. Пак там, с. 73.

студенти и преподаватели кинопродукции и клипове, участието в конференции, форуми, фестивали, конкурси, научната и обучителната дейност на неговите преподаватели и техните изяви, силното международно присъствие²⁴ и много прояви. Дори и тържественото връчване на книжките на новоприетите студенти в началото на всяка учебна година на 15-ти септември на Голяма сцена на Театър НАТФИЗ може да бъде спокойно считано за характерна публичност. Аз смятам, че това събитие по своята същност си е „представителна“ публичност²⁵, характеризираща се с известна ритуалност и дългогодишно провеждане.

Както вече бе споменато в предишните редове, Художествено-творческият архив на АБА е част от стратегията и мисълта, от стремежа на Академията да съхрани своята история и памет. Значим израз е създаването още в първите години от живота на институцията „Кабинет по история на театъра. Библиография“ или т. нар. Библиографски кабинет по инициатива на проф. Д. Б. Митов и доц. Пенчо Пенев²⁶. А през 70-те години на XX в. значението на този кабинет допълнително нараства, благодарение на библиографа и театровед Васил Мавродиев, който издирва и събира информация за публикувани в българския периодичен печат дописки, отзиви и други материали за историята и теорията на българската драма и театър. Създадени са впечатляващи и безценни каталози и картотеки²⁷.

²⁴ От 1982 г. НАТФИЗ е пълноправен член на CILECT (Международната асоциация на филмовите и телевизионните училища), от 1990 г. е пълноправен член на ELIA – Европейската лига на институтите по изкуства, от 2016 г. е член на WTEA (Световна организация за образованието по театър), от 2018 г. е член на WMO (Световна организация по пантомима), от 2020 г. е член на CUMULUS (Международна асоциация на университетите и коледите по изкуство, дизайн и медии), а от 2020 г. е пълноправен член и на ENCATC (Европейска мрежа за културен мениджмънт и политика).

²⁵ Юрген Хабермас е немски философ, политолог и социолог, а въпросът за този вид публичност е развит пространно във фундаменталният му труд „Структурни изменения на публичността“. Представителната публичност, според Ю. Хабермас, не е определена сфера на публичността, а по-скоро се извява като белег на обществения статус на носителите ѝ. Тя се вижда по време на развитото Средновековие в „система от дворцови добродетели“. Субект на представителната публичност е публиката, но като носител на общественото мнение, чието съдействие и съгласие в рамките на обществения живот трябва да бъдат постигнати. По мое мнение, в модерните времена този тип публичност в нейните най-различни аспекти – политически, религиозни, икономически и чрез характерните ѝ черти все още съществува, така както съществуват и основните ѝ носители – църква, аристокрация, владетелска институция. Но днес тя значително е разширила своите прояви. Представителна публичност могат да имат и поддържат и най-различни обществени организации и отделни личности.

²⁶ **Тихова**, Надежда. Петдесет години Национална академия за театрално и филмово изкуство. - В: *Национална академия за театрално и филмово изкуство „Кр. Сарафов“ 1948-1998* г. София, 1998, с. 22.

²⁷ **Тихова**, Надежда. Петдесет години Национална академия за театрално и филмово изкуство. - В: *Национална академия за театрално и филмово изкуство „Кр. Сарафов“ 1948-1998*

Чак до началото на 90-те години на XX-ти в. Академията е изпълнявала ролята и функциите на депозиториум за българските театри. В този кабинет са постъпвали и са били обработвани различни театрални материали като програми, листовки, афиши, фотографии, статии от вестници с отзиви за представленията²⁸ и др. След закриването му през 2006 г. и сливането на събраните от кабинета документи с притежанията на Академична библиотека и Архив, текущото нарастване на колекцията е насочено основно към създадените от НАТФИЗ материали и събития.

На практика съвременният Театрален архив е създаден на базата на документите, събрани от дейността на Библиографския кабинет, някога отделно звено, а в по-късни години и част от самата библиотека, като и в настоящия момент се допълва и разраства по два основни начина – 1. Чрез дарения от частни лица (най-значимите ни дарители са г-н Никола Вандов и г-н Васил Мавродиев); 2. Чрез уговорка между библиотеката ни и директорите на двата театъра на НАТФИЗ за текущо ежегодно предоставяне на необходимите материали и на базата на специално изготвената номенклатура. Първият от изброените начини е валиден основно за по-специфичната част на архива, състояща се от снимки, лични документи, персоналии, изрезки от вестници, папки с театрални материали от българските градове и др. А чрез втория се работи по текущото нарастване на организиранияте папки с театрални досиета на постановките от нашите два театъра.

Като част от системата от специализирани колекции на библиотеката, Художествено-творческият архив включва в състава си ценни по своята същност и изключително разнообразни по вид документи. Структурирани по категории, те отразяват седемте десетилетия история и дейност на НАТФИЗ, както и отделни аспекти от българския театрален живот от неговото зараждане до настоящия момент. Накратко категориите на архива са следните:

1. Театрални досиета с подкатегории „Регионални театри“, „Театър НАТФИЗ“ и „Куклен театър НАТФИЗ“;
2. Архивни единици (различни лични и друг вид документи, вкл. покани за представления);
3. Архивни снимки, семейни фотоалбуми и диапозитиви на личности и постановки;
4. Сценографски проекти на постановки;
5. Вестникарски изрезки за театралния живот в България;
6. Драматургични текстове;
7. Персоналии;
8. Плакати и Афиши, организирани в тубуси;
9. Библиографски картотеки „Васил Мавродиев“.

г. София, 1998, с. 23.

²⁸ Орлова, Десислава. Ролята на библиотеката на НАТФИЗ в подкрепа на образованието и научните изследвания. - В: *Библиотеките* – национална идентичност и многообразие. София: ББИА, 2017, с. 79.

Театралните досиета са много специална категория от Архива. Както вече става ясно, те са организирани на три подкатегории: „Регионални театри“, „Театър НАТФИЗ“ и „Куклен театър НАТФИЗ“. За целите на настоящето кратко изследване ще се съсредоточа основно върху театралните досиета на нашите два учебни театъра. Още повече, че документите от регионалните театри могат да предоставят само частична обективна оценка на изследователя, поради своето неголямо количество.

Въпреки това, аз считам, че досиетата и от трите подкатегории категорично са на практика замръзнала във времето памет на творческата дейност на българските театри, съществуваща на няколко нива: 1. Интересен регистър за характера и вида на играните през годините постановки и показател за осъществяваната комуникационна политика на театрите, която преди 1989 г. е била в силни взаимовръзки с държавната политика; 2. Податка и свидетелство за избора на студенти и преподаватели, тъй като в двата театъра се играят основно дипломни спектакли; 3. Цветовете и цветовите комбинации на програмите и афишите могат да свидетелстват за естетическия вкус и тенденции през десетилетията в тази област; 4. Режиьорското решение и поглед за самите постановки, видно от отпечатани програми с кратки сведения за всяка постановка; 5. Публичната комуникация на НАТФИЗ пред българското и международното театрално общество.

За да е възможно по-добре да се разбере комуникационният аспект на театралните досиета, е важно да се уточни, че театралните постановки, които се играят на сцената на Драматичен и Куклен театър, са изначално свързани със самите задачи на НАТФИЗ и по-конкретно на двата театъра²⁹. По своя организационен характер те са дипломни постановки, проектно-конкурсни и сборни спектакли на студенти от първи, втори и трети курс от Сценични изкуства. И като такива са личен избор на преподавателите и на самите студенти на Академията, което на практика предопределя и тяхната комуникационна насоченост. По своя комуникационен аспект постановките са съобщението, което преподаватели и студенти отправят към театралната и широката общественост. В това съобщение основно прозират смисли, значения и кодове от вътрешната комуникационна реалност на Академията, от моментите, в които бъдещите професионални актьори и режисьори са изграждали себе си под ръководството на своите преподаватели. Това е и в крайна сметка основната цел, тъй като Театър НАТФИЗ и Куклен театър НАТФИЗ са много специфични културни средища, насочени главно към обучителния процес и неговите резултати в рамките на Академията. Постановките, реализирани на сцените им, са публичният прощъпалник на младите професионалисти, те са опитното поле, лабораторията, в която студентите се подготвят за истинската професионална сцена. В това отношение е и отликата между нашите два театъра и останалите подобни институции. Един бъдещ, подробен сравнителен анализ на

²⁹ **Правилник** за устройството и дейността на Националната академия за театрално и филмово изкуство „Кръстьо Сарафов“. София, 2023, с.54-57.

играните заглавия би разкрил доста любопитни неща, особено предвид факта, че понякога една и съща пиеса е поставяна през годините на сцената в различни театрални сезони, под ръководството на различни режисьори и с участието на различни млади актьори. На практика се оказва, че документите от вече играните постановки, които се съхраняват в архива ни са пряк резултат от всичко изброено дотук, включително и от ПР и маркетинговата дейност, част от комуникационната политика на Академията с цел постигането на публичност за постановките.

В подкрепа на така описаните в този текст твърдения, искам да обърна внимание върху един изключително показателен пример, вплътил в себе си съобщение, отправено не само към българското общество и театралната мрежа в страната, но и към света. Този пример намираме в съхранените материали от първия сезон 1957/1958 г. от живота на Учебния театър. Той е открит с постановката „Двубой“³⁰ от Иван Вазов под режисурата на Анастас Михайлов (тогава все още студент), с художествен ръководител проф. Кръстьо Мирски и с участието на бъдещите големи български актьори като Николай Бинев, Васил Попов, Стефан Поляков и др. По време на този сезон са играни постановки от български, руски, френски и други драматурзи, като: „Картоиграчи“ от Гогол, „Семейно“ от Г. Дьо Мопасан, „Мария Тюдор“ от Виктор Юго, „Тартюф“ от Молиер, „Баня“ от Вл. Маяковски, „Чудната сплав“ от Г. Киршон, „Любов Яровая“ от К. Тренъов, „Американска трагедия“ от Теодор Драйзер, „Девойка с кърчаг“ от Лопе де Вега, „Неапол – град на милионери“ от Едуардо де Филипо, „Варвари“ от Горки, „Борислав“ от Иван Вазов, „Силата на мрака“ от Лев Толстой, „Когато цъфтят акациите“ от Н. Виников, „Покойник“ от Бранислав Нушич, „Халосник“ от Ценко Церковски, „След двадесет години“ от М. Светлов, „Деца на слънцето“ от Максим Горки и „Карнавал“ от Иван Шопов. Отпечатани са различни видове материали за постановките като отделни програми, покани за откриването, книжка с първите девет постановки на театъра, плакати. В подбора на автори и заглавия личи стремежът на създателите на театъра да го впишат в системата на световните театри, да заявят неговото съществуване пред света с достойнство и гордо вдигната глава. Големият брой на представленията през първия сезон говорят за многостранните интереси на преподаватели и студенти, за нивото на провежданото тогава обучение, а също и за тяхната силна творческа енергия, която е овладяна в името на професията. Всъщност, съобщението, което в онези времена бива отправяно, е на няколко нива, най-значимите от които включват, освен вече споменатото „заявяване“ на съществуването, също и издигане на професионалните позиции на Академията чрез създаването на свой собствен театър.

³⁰ Михайлов, Анастас. За една Вазова комедия и за нашата работа върху нея. - В: *Годишник на Висшия институт за театрално изкуство „Кръстьо Сарафов“*. т.2, 1958, с. 37-83.

Изводи и заключение

1. Комуникацията на Академията в цялост, както и на спомагателните ѝ звена – Театър и Куклен театър, в частност, е уникална по своята същност. За разлика от отделните театри в страната, нашите два театъра съграждат своята комуникация отвътре навън. Т.е., в даден момент чисто вътрешната, скритата комуникация, реализирана в процеса на общуване между преподавателите и студентите, и обучителния процес в рамките на НАТФИЗ става публична, явна, чрез дейността им;
2. Тъй като поставяните на сцената на нашите два театъра постановки са на практика личен избор на самите студенти и на техните преподаватели, основен извод който може да бъде направен е, че на практика в случая един от основните стълбове на публичността, а именно общественото мнение, играе малка роля или дори няма такава при определянето на репертоара им. Той на практика отново е вътрешно решение, насочено основно към демонстрация на изградените по време на обучителния процес умения в нашите студенти. В същото време обаче, в модерните времена, театрите ни все по-усилено изграждат своите комуникационни връзки с публиката и започват да се вслушват в общественото мнение. Доказателство за това е поставянето на най-успешните представления в няколко поредни сезона. Такива са, например, „Любовта на Дон Перлимплин“ на Куклен театър, „Бяла приказка“, пак на Куклен Театър и др.;
3. В същото време израз на комуникацията между театрите не само като спомагателно звено на Академията, но и като главни участници в комуникационни ситуации е начинът, по който са направени отделните материали за постановките; цветовете, шрифтовете, които са използвани. Дори видът на документите съдържа в себе си символика. Тези материали говорят на читателите си, те комуникират с тях, особено програмите на отделните представления – с начина по който са оформени, текстовете, снимките на актьорите, цитатите от режисьора на постановката и т.н.;
4. Когато говорим за комуникационните аспекти на театралните досиета, ние всъщност говорим за осъществяваната в рамките на театралното пространство комуникация, следи от която именно те пазят;
5. Основната комуникационна роля на театралните досиета е пряко свързана с тяхната историческа такава. Те са връзката между минало и настояще. Чрез тях бъдещите поколения актьори, режисьори, театроведи могат да надникнат в миналото и да съзрат отделни моменти от творчеството на своите предшественици, което неминуемо би помогнало в тяхното творчество.

Представяне на библиотеките в медийното и интернет пространство. Формиране на библиотечна информационна среда.

РАДОСЛАВ СПАСОВ

Presentation of the libraries in the media and internet space

Radoslav Spasov

Summary

In the modern global age, the promotion of libraries is made possible by the media and the Internet. This is necessary because of the increasing communication through social networks, as well as the transition to online services, caused by the epidemic of COVID-19. For the preparation of any media product, preliminary research in libraries, where books and rooms can be found, from which the necessary information can be obtained, is important. Thus, in the intensifying digital communication, libraries do not only have the function of storing books, but increasingly develop as places where conditions are created for the realization of various products.

Keywords: libraries, media, internet, library information environment

Популяризирането на библиотеките става възможно благодарение на медиите и интернет пространството. В съвременното глобално общество се налага все повече комуникация чрез социалните мрежи, както и преминаването към онлайн услуги.

За реализирането на всеки медиен продукт е важно предварителното изследване, което е необходимо да бъде направено в библиотеки, където могат да се намерят книги и статии, от които да се получи необходимата информация, която да се представи на съответната публика. Библиотеките нямат само функцията да съхраняват книги, а все повече се развиват като места, където се създават и условия за реализиране на различни продукти за медиите и интернет, особено след епидемията от КОВИД-19.

В съвременната глобална епоха сме свидетели на интензивните промени в библиотеките, които от архивни хранилища се превърнаха в привлекателни и оживени средища, предлагащи целия спектър от печатна и виртуална информация, в които осигуряването на достъп до информация и знание за потребителя е първостепенна услуга¹.

¹ **Александрова**, Красимира. Аврамова, Ваня. Иновативни подходи за разкриване на библиотечните колекции в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – зала „История

По този начин за всеки публицистичен материал е много важно да се направи предварителна подготовка, за която е необходимо проучване в библиотеки, в които да се потърси информация, свързана с медийния продукт. В нашето съвремие библиотеките нямат функцията само да съхраняват книги, но и все повече се развиват като места, в които се осъществяват различни културни проекти и инициативи, което би улеснило възможността за съвместна работа с различни канали за разпространение на информация².

Много важно е да се изгради обществен образ на библиотеката, така че тя да представлява една институция, която не е обърната само към миналото, какъвто стереотип се е наложил през последните години, а да се превърне в „жив“ топос на съхраняване на паметта, в който функцията да опазва книжовното наследство на нацията се преплита с модерното представяне и визуализиране на съществуващи различни изложби, преставления и други прояви. По този начин постоянните инициативи, които се провеждат в такъв тип институции, дават дават възможност на постоянен „жив контакт“ с различни аудитории, които се явяват едновременно и потребители на библиотечни услуги, и участници в това модерно сътрудничество между институцията и групи от обществото, които имат различно образование, потребности и интереси.

При работата на журналистите в библиотеките се очертават два основни проблема – какво всъщност очакват да намерят там и дали наличните материали ще оправдаят тяхното очакване. Ако не е направено предварително проучване, то публицистите ще загубят много време, за да получат необходимата им информация.

Тук е необходимо да се разгледа един важен въпрос. Как се осъществява връзката с обществеността от страна на библиотеките? Според Е. Русинова има няколко важни стъпки, които са: определяне на целта на материалите, анализ на ресурсите, определяне на ситуацията, избор на целева група, провеждане и протичане на обратна връзка. От страна на библиотеките е важно да бъдат изпълнени три задачи, които са свързани с присъствието им в медиите и интернет пространството: първата е да установят и да не спират да поддържат връзка с тях, втората е да привличат вниманието на различни институции към дейностите в библиотеките, третата е спечелване на вниманието на колеги от други културни институции³.

Това би могло да стане, когато медийният продукт е готов и може да се на-

на книгата“ [Онлайн ресурс]. – В: *Библиотеките* ключ към миналото – портал към бъдещето. Доклади от XXIX конференция на ББИА. София, 2019, с.30-33. [Прегледан 1.12.2023] Достъпен на: https://www.lib.bg/publish/BBIA/sbornik_konf_2019.pdf

² Спасов, Радослав. Историята в дигиталния свят. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2022, с.29.

³ Русинова, Евгения. Библиотечните PR и маркетинг в българските условия: задачи, възможности, неуспехи. – В: *Маркетинг и PR – иновационни библиотечни технологии*. Статии, 2003-2014, София: ИК ДиОМира, 2014, с.124-142.

прави анализ на завършената продукция, за да се разбере доколко търсената и намерената информация е била полезна.

Необходимо е да се отбележи и твърдението на Д. Блъскова, че всяка обществена организация не може без помощта на интернет, за да се даде гласност, а така също и обществена известност. Благодарение на новите технологии може се влезе в пряка комуникация с потребителите, а подготовката на успешна медийна политика на библиотеката налага да се познава и съобразява със същността и функциите на медиите. Според изследователката информационно -комуникационните технологии създават условия на институциите да подготвят техни медийни канали, като това се осъществява чрез: собствени сайтове в дигитална среда и страници в социалните мрежи. Нещо повече: тя смята, че това може да се използва оптимално, а не само формално, както е в повечето случаи. Това води до подценяване на възможностите, които дават собствените информационни канали и социални мрежи, което на фона на глобалните тенденции е много странно в българския случай, защото медиите не просто показват действителността, а дори в някои случаи я създават, което довежда до появата на понятието „медийна информационна среда“. От друга страна, средствата за масово осведомяване получават нужните им актуални новини чрез ПР отделите в дадените институции. На практика ПР приема функцията на първоизточник на информацията, която трябва да бъде доставена за обществено ползване, което превръща отделите за връзки с обществеността едновременно и в контролор на информацията. Това означава, че публикуваните в медиите материали не се различават от това, което специалистите са подготвили за презентиране⁴.

Ако библиотеката се намира извън населеното място, в което живее потребителят на информация, то вече не се налага да пътува до нея, а до нея може да се изпрати запитване за наличните ресурси. В услугите са включени: използване на справочния апарат на библиотеката: каталози, картотеки, справочно-библиографски фонд и достъп до дигитални ресурси. Могат да се изготвят също и тематични справки, информация за литература по темата и библиографски данни за дадено заглавие. Може да се изпрати сканирана информация по електронната поща, както и репродуциране на документи (чрез цифров фотоапарат, камера и др.), копиране, сканиране и разпечатване⁵.

При библиотеките, както и при големите архиви, важат същите възможности. Големите библиотеки, както и НБКМ, имат собствени архивни отдели, в които се съхраняват исторически документи. Все по-голяма част от културните институти имат и сайтове, и регистрации в социалните мрежи, в които да се намери информация за книгите и документите, които се съхраняват, да се поръчат книги онлайн, както и да се намери информация от сродни институции, а чрез междубиб-

⁴ Блъскова, Диана. Библиотеката и нейният обществен образ. София: Аванград Прима, 2020, с.45-53.

⁵ Спасов, Радослав. Историята в дигиталния свят. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2022, с. 29.

лиотечното заемане да се намерят книги и статии, които да дадат допълнителни данни за темата, върху която се работи.

Ако библиотеката иска да има добър публичен образ, то тя трябва да организира оптимално своите ПР стратегии, защото те не продават стоки на пазара в буквалния смисъл, а съхранявайки информация от миналото, те инвестират в бъдещето, формират и изграждат национална идентичност, като предлагат свързани с казаното до този момент услуги: информационни, образователни, културни и др. Този тип институции търсят не толкова конкретната парична печалба, колкото потребление на нейните функции, което, като положително въздействие за обществото, е трудно да се проследи в първите години. Необходимо е да се посочат и опитът, и уменията на библиотечните служители в различните отдели, които имат пряка връзка с работния процес и биха били много полезни на своите колеги от ПР отделите при предложенията за конкретни цели, които да популяризират функционирането на библиотеките. Тук се формират и основните функции на ПР отделите в институциите - да предоставят актуална информация на медиите и интернет пространството, да организират и провеждат обществени кампании, свързани с дейността на библиотеката, да информират за различни изложби и други представяния, да поддържат постоянна връзка с медиите, да създадат архив и да изготвят маркетингова стратегия на институцията⁶.

През последните години съвременните библиотеки у нас и в чужбина започнаха да дигитализират своите ресурси и по този начин използването им става все по-лесно. Важна особеност при библиотеките е, че дори да нямат дадена книга, то, чрез чездубиблиотечно заемане, тя може да се получи. Това налага да се отчете и факторът време, за което литературата да бъде доставена. Също да се включи в работния план на медията, да са отчете и това време. Възможно е някоя по-стара книга да е на реставрация, което може да се използва при снимките, защото това би било интересно за зрителите. При снимките в библиотеки в страната и чужбина е необходимо да се влезе във връзка със самите библиотеки, за да се уточнят работно време, тарифи за снимки и др⁷.

Трябва да се определи и съответно място в библиотеките, където да се реализира снимачният процес, за да се види дали са подходящи условията като осветление, защото може да се наложи да се носи допълнително. Най-добрият начин е да има достъчно време за проучване в библиотеките, което в практиката, за съжаление, в повечето случаи е трудно осъществимо. Комфортното време дава оптимални условия да се изчете поръчаната литература или архивни документи и да се прецени, преди подготовката на медийния продукт, какво би било полезно и интересно за зрителите. Най-важната част от подготовката на журналистическия

⁶ Блъскова, Диана. Библиотеката и нейният обществен образ. София: Аванград Прима, 2020, с. 45-53.

⁷ Спасов, Радослав. Историята в дигиталния свят. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2022, с. 29.

материал е работата с каталозите. Постепенно традиционните хартиени каталози се заменят с дигитални, които са по-лесни за използване, и тяхното използване е свързано с процесите на автоматизация, което значително улеснява работния процес в медиите. Използването на големите търсачки дава възможност за по-лесната работа и обсъждане на редакционни съвети от създателите на журналистически материали. Чрез електронните каталози книгите могат да се използват по цял свят. Понякога старите книги и документи са в лошо състояние и се налага да се работи с дигитални техни копия, ако има такива. Проучвателната и снимачната дейност в библиотеката може да продължи от един ден до няколко месеца или години, ако се подготвя голям медиен продукт с комфортен бюджет и голям екип. Използването на хартиени фишове може да бъде заменено от електронни, които да влязат в дигитален архив. Уменията за работа в библиотеките е важна част от работния опит на всеки един журналист или автор на медийни продукти.

Представянето на библиотеките в медиите и интернет пространството е двустранен процес, при който и двете страни имат възможност да извършват своята работа, използвайки дейностите на другата институция.

От всичко казано до тук може да се използва понятието, което е „библиотечна информационна среда“. Тя може да включва в себе си както съществуващите до този момент каталози, така също и електронни ресурси, които да улеснят комуникацията. Защото библиотеките стават едновременно обект и субект на работата с данни и това ги превръща в места, които ще бъдат все по-важни за културното развитие на всяка една държава.

Експозиционната дейност в библиотеките - аспекти на комуникацията (из опита на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“)

БОЯНА МИНЧЕВА

Exposition activity in libraries - aspects of communication (based on the experience of St. St. Cyril and Methodius National Library)

Boyana Mincheva

Summary

The publication examines the history of exhibition activity in the National Library of Bulgaria. In this context, basic aspects of communication with audiences, media and partners are discussed. Suggestions for solutions are formulated for the most common errors and problems.

Keywords: libraries, exhibitions, library PR, communication

Всичко, което стимулира любопитството, мисленето и разсъжденията, е комуникация. Комуникацията е слово и усещане в и отвъд думите. В нея са впрегнати невербални, дори невидими взаимовръзки, от които зависят крайният резултат и настроението, с което участниците ще се срещнат, общуват и разделят. Голяма част от философите и мъдреците измерват комуникацията с енергията, която тя носи, предава и създава. Изкуството и книгите също са неоспорима форма на комуникация, а като пресечна точка между тях изложбената дейност е диалог, в който очакваното се среща с изненадата и създава истории.

Презентирането на специалните колекции в една библиотека е изключително важна част от дейността на институцията, особено в среда, изпълнена с предизвикателства като днешната. То е неизменно свързано с дигитализиране на съдържанието с цел разпространение, популяризиране и достъп до обектите на писменото движимо културно наследство. В основата на тази дейност стои комуникацията с активните публики и стремежът към привличане на нови публики, паралелно с развиването на облика на библиотечните колекции съобразно с променящата се действителност и нагласи на обществото.

Стандартната, добре позната на всички проява на публична и ПР-дейност на библиотеките по отношение на специалните колекции, са изложбите. Те запазват своята актуалност, но варират по формат, форма, среда и време на осъществяване. За ефективното им реализиране е необходимо да пренастроим традиционните канали на комуникация и да ги адаптираме към динамичната среда на съвременността.

От кога датира думата „изложба“? Много е вероятно неин създател да е Христо

Ботев. В един от своите фейлетони - „Хайде на изложбата!“, публикуван във в. „Будилник“ на 1 май 1873 г., той коментира българското участие на Виенското изложение през 1873 г. Ботев придава сатирично звучене и значение на това „изложение“ с новата словесна формулировка „изложба“. По-интересното тук е, че думата не се среща другаде до този момент в българската книжнина. Тя не е включена и в Речника на българския език на Найден Геров, отпечатан след Освобождението на България. Кога и как „изложбата“ е навлязла в лексиката ни със съвременното си значение, ще установяват тепърва изследователите. Да погледнем и към справочниците. В съвременния Речник на българския език думата „изложба“ се среща вече с терминологичното определение: „Специално подбрани предмети на изкуството или други изделия, подредени за публично показване“¹. За разлика от него, често употребяваният синоним „експозиция“ е еквивалент на шест различни предмета и дейности в областта на музейното дело, литературата, финансите, музиката и дори фотографията².

Изложбената дейност в Националната Библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ преди дигиталната ера - история, теми, осъществяване и отразяване

През 1929 г. е устроена първата изложба в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Организирана е по повод 50-годишнината от основаването на библиотеката, а събитието е посветено и на Деня на българската книга. В изложбата са включени 27 български ръкописа, датирани от XIII до XIX в., старопечатни книги - „Абагар“ и др., 32 вестника, 12 архивни документа, излезли изпод ръката на видни наши възрожденци. Оригиналите са експонирани на импровизирана дълга маса, аранжирани в обкръжението на саксийни цветя. Продължителността ѝ е само 4 дни. Не закъсняват и дружеските забележки. На страниците на вестник „Литературен глас“ от 5 май същата година е отправена препоръка при следващата изложба да се следва хронологията, за да се проследи по-лесно развитието на българската книга³. Хронологичният принцип оттогава става водещ при изграждането на композиционния разказ за почти всички изложби на НБКМ.

Експозиционната дейност на Националната библиотека от 1944 г. до 1989 г., когато настъпиха демократичните промени в България, може да бъде определена като рефлексия на процесите в тоталитарното общество. Тематичните изложби са свързани с напредъка и прогреса на социализма. Отразени са и важни годишнини, свързани с партньорството и сътрудничеството на България със страните от соц-

¹ **Речник** на българския език на БАН [Онлайн ресурс]. Достъпен на: <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%9F%D0%9E%D0%97%D0%98%D0%A6%D0%98%D0%AF/>

² **Тълковен речник** [Онлайн ресурс]. Достъпен на: <http://talkoven.onlinerechnik.com/duma/%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%8F>

³ **Йорданов**, Велико. История на Народната библиотека във София. По случай 50 годишнината ѝ 1879-1929. София: Нар. библ., 1930, с. 312.

лагера. Подчинена на конюнктурата, експозиционната дейност е пряко засегната от крайните партийни директиви и се подчинява на ръководната идеология. За щастие, българските герои и събитията, свързани с националноосвободителното движение и борбата за църковна независимост на България, остават малко засегнати от идеологическите рестрикции и запазват блясъка на славата и силата на значимостта, които сме им отдавали неизменно през десетилетията.

Гореспоменатите обстоятелства изправиха културните институти в зората на демокрацията пред сериозното предизвикателство да възстановят обективността на информацията и да оставят историческите извори да разкажат честно нашето минало. И при това - без да пострада националната ни самоидентификация.

В периода 1929-1953 г. изложбената дейност на Националната библиотека не е отразявана системно. Най-вероятно тя се е придържала към линията на отбелязване на годишнини, свързани с живота и дейността на бележити личности от Възраждането, но е била и сериозно затруднена от липсата на постоянна сграда и съоръжения за експониране. От 1953 г., която бележи началото на специализираното периодично издание „Известия на Народната библиотека“, датира системното отразяване на подготвяните изложби на институцията през годините. Разположена вече в сградата, в която се намира и към настоящия момент, библиотеката постепенно разработва своя изложбена концепция - големи експозиции в Централното фоайе, организиране на кътове по различни поводи, представяне на новите попълнения в библиотечните фондове и колекции. В определена част от годишния отчет, публикуван в „Известия“-та, са изредени всички изложби, проведени през съответния период. Още през 1954 г. е отбелязана следната препоръка: „В изложбата не трябва да се излагат оригиналните документи, които могат да бъдат повредени, а само техните фотокопия, които имат и това преимущество, че се поддават на монтаж и всевъзможни комбинации“. Прави впечатление, че като важен показател за потребителския интерес е възприеман броят на посещенията. По страниците на „Известия“-та откриваме любопитна информация, която свидетелства за професионалната обективност на служителите, подготвили отчетите. Например през 1957 г. е подготвена изложба на тема: „Библиотеките в служба на социалистическото строителство“, съвместно с Министерството на просветата и културата, във връзка със сесията по библиотекознание и библиография. Библиотекарят, известният български журналист Венцислав Протич, отбелязва: „Посещенията на изложбата бяха слаби — около 1500”⁴. Информация за експозициите на Националната библиотека е поместена и на страниците на сп. „Библиотека” (с първоначално название „Библиотекар“), което излиза от 1954 г. В „История на Народната библиотека”⁵ с автор - дългогодишният директор на институцията доц.

⁴ Протич, В. Отчет за дейността на Народна библиотека „Васил Коларов“ през 1957 г. - В: *Известия на НБВК за 1957-1958 г.*, 1959, с. 427.

⁵ Калайджиева, Константинка. Материали за историята на Народната библиотека: 1944 - 1978. София : Нар. библ., 2003. 662 с.

д-р Константинка Калайджиева, на експозиционната дейност е посветена скромна част. Тя съобщава за разменени изложби със Сърбия през 1977 г., посветени на Христо Ботев и д-р Светозар Маркович. В изложението са включени отбелязвания с експозиции на паметни дати от българската възрожденска история като Освобождението на България, Априлското въстание и пр., без опит за проблемни или статистически анализ.

В основни линии експозиционната дейност на Националната библиотека следва традиционните форми на физическо изграждане - чрез оригинални документи и книги, поставени във витрини, чак до началото на второто десетилетие на ХХІ в.

Външни комуникатори в експозиционната дейност

По отношение на комуникацията, свързана с експозиционната дейност, ще разгледаме основните участници в нея. Това са публиките, медиите и партньорите.

На първо място вниманието на библиотеките е насочено към публиките. Трябва винаги преди избора на тема за експозиция да си отговорим на следните въпроси:

- **защо правим изложбата?** - Тук трябва да помислим как да информираме и да променяме отношението на публиката към движимите културни ценности. Главните цели са да представим богатството на колекциите и да провокираме потребителските интереси на всякакво ниво - любителско, изследователско, образователно. Всяка изложба трябва да контекстуализира съдържанието на ценните колекции;

- **как очакваме да ангажираме публиките;**

- **кои са най-важните компоненти и на какво трябва да се фокусираме, ако разполагаме с нисък бюджет;**

- **кои са предизвикателствата в експозиционната дейност;**

- **как виждаме бъдещето си** ⁶.

В услуга на комуникацията с публиките идва и обратната връзка с тях, която все още незаслужено се пренебрегва. Анкетата е средство за мониторинг и анализ на потребителския интерес, но същевременно се явява предизвикателство по отношение на нейното осъществяване. Успешни практики в европейските библиотечни системи са кратки анкети с до 5-7 въпроса, които могат да бъдат попълнени и онлайн. Те включват въпроси, свързани с очакванията на публиките преди да посетят дадена експозиция, информационните канали, по които са разбрали за нея, впечатления след посещението, възраст, образование, професия и пр. Добре би било да се даде възможност и за свободни препоръки. Ангажираното отношение на публиките и готовността им да споделят мнение зависи от нагласата

⁶ По-подробно вж. **Marini**, F. Exhibition sinspecial collections, rare book librarie sandarchives [Онлайн ресурс] Questions to ask ourselves. - URL. [Прегледан 13.12.2023] Достъпен на: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0955749019876122>

на обществото към културните ценности на нацията. Приоритетна задача на експертите, отговорни за създаването на експозиции, трябва да бъде запазването на автентичност в променящата се среда на потребности, нагласи и възприятия.

Друг важен комуникатор в изложбената дейност са медиите - ключов, но не винаги оценяван партньор. Често медиите са възприемани в буквалния смисъл - само като посредник в комуникацията, но за да бъде осъществено това посредничество, трябва да ги възприемем и като партньор и да задоволим техните потребности със свежа, интересна и любопитна информация. Една медийно атрактивна експозиция трябва да съдържа „ударен“ акцент, който да ангажира вниманието на медийните експерти. При отсяването на информацията това внимание се повлиява още от данни в цифри, стойности като „първи“, „последен“, „единствен“. Не на последно място тук ролята на „стръв“ е умело формулираното заглавие - изразително, но не претрупано, което приковава вниманието и не обезличава събитието с използване на клишета. Професионално подготвеното и навреме изпратено прессъобщение е ключов момент в работата с медиите. Необходимо е да отбележим и ролята на пряката комуникация със съответните длъжностни лица в медийните централи, която осигурява предимство при първоначалния подбор на събития за отразяване. В състава на Обществения съвет, който осъществява застъпничество за Националната библиотека в различни среди, влизат и медийни експерти, които приемат интересите на институцията като своя лична кауза. Те осигуряват директна комуникация между ПР-експертите на НБКМ и свои колеги и по отношение на експозиционната дейност. Нашите застъпници, чрез дейността си, изграждат и едновременно с това предлагат личната си репутация в услуга на библиотеката.

Друг значим фактор, който привлича директно медийно внимание и отразяване на експозицията, е присъствието по време на откриването на важен представител на държавната власт или гост от друга държава на официална визита. В такива случаи успешна практика са и моментните експозиции, които са подчинени на интересите на въпросната личност или на предварително известната цел на дипломатическата визита. Такъв пример от последните години е гостуването на президента на Португалия - Марсело Рибело де Соуза - в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. По време на краткотрайното си дипломатическо посещение през 2021 г. той имаше възможността да се запознае с редки и ценни старопечатни книги и ръкописи на различни езици. Подборът на експертите беше подчинен на интересите му в областта на историческите и географски съчинения и библиофилството. Събитието беше отразено и в редица португалски медии, което осигури международна популяризация на българските библиотечни колекции.

Третият комуникатор, който ще разгледаме в настоящото изложение, това са партньорите - сродни културни институции - библиотеки, музеи и други организации, с които се разработват съвместни експозиции. Партньорства могат да бъдат осъществявани на местно, регионално, национално и международно ниво. От една страна, преобладаващата част от документите, включени в специалните колекции на дадена национална библиотека, изграждат профила на съответната

национална идентичност. От друга - те неизменно съдържат следи и връзки, възникнали в резултат от межкултурни и международни контакти и комуникация. Съзнателното търсене на такъв контекст и осъществяването на партньорски експозиции дава възможност за допълването и разширяването на общите представи и познания за лица, събития и история. При запазена оригиналност на своите колекции, партньорите формират една нова надинституционална среда на възприемане, която дава възможност както за откриване и открояване на сходства, така и за създаване на нов контекст.

Пример за успешна партньорска инициатива на национално ниво беше осъществената през м. октомври 2007 г. от Националната библиотека, Военноисторическия музей, Националната художествена галерия и Историческия музей в гр. Котел изложба под наслов „Георги Стойков Раковски и българските легии“. Архивни документи и старопечатни книги от фондовете на партньорите, редом с артефакти - картини, униформи, оръжие и амуниции пресъздадоха автентичната среда, в която са извършени едни от най-важните и емоционални актове на националноосвободителната ни борба.

През 2006 г. в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ беше осъществена международна изложба, посветена на Леонардо да Винчи. В сградата на НБКМ гостуваха 16 оригинала - ръкописи и старопечатни книги, които за първи път се експонират извън пределите на Италия. Сред тях беше и ръкописът на ученика на Леонардо - Франческо Мелци - т. нар. „Книга за живописца“, съставен под диктовката на неговия учител. Изложбата предизвика очакван огромен интерес и до последния си ден приемаше посетители, търпеливо чакащи и редящи се на опашка, независимо от атмосферните условия.

Интересен устойчив модел на междунституционално сътрудничество е постоянната изложба в Зала „История на книгата“ на НБКМ, която е осъществена в партньорство с Музея на образованието в гр. Габрово през 2018 г. Експонатите - артефакти, заети от този музей, са с договор за временен износ на културни ценности, преподписван ежегодно от партньорите. Изложбата в това обособено помещение на институцията е добро „преддверие“ към колекциите на Библиотеката, което въвежда подрастващите към книгите и знанието, събуждайки тяхното любопитство и въображение. През изминалата 2022 г. броят посетители на залата е 1483 души, от които 128 са индивидуални посещения, а общият брой беседи за годината с предварително записване – 59⁷, въпреки ограниченията, свързани с COVID-пандемията, които бяха факт до средата на годината.

През 2016 г. ръкопис от Националната библиотека - препис на Романа за Александър Македонски от първата половина на XV в., гостува на международна изложба, организирана от Националната библиотека на Сърбия. Инициативата доказва успешното сътрудничество на библиотеките на Балканите и укрепи българо-сръбските културни взаимоотношения.

⁷ Отчет на НБКМ за 2022 г. - вж. на сайта на институцията

През 2018 г. в Европейската комисия в Брюксел, на моментна изложба, продължила 3 часа, беше експониран Първият Софрониев препис на „История славянобългарска“ от 1765 г. Гостуването на този безценен за българската памет и идентичност ръкопис беше осъществено в навечерието на празника 24 май - Ден на българската просвета и култура и на славянската писменост - по инициатива на еврокомисар Мария Габриел. Събитието и интересът на българи и чужденци към него доказва съизмеримостта на културното и историческото ни наследство с европейското.

Пред нас стои необятно море от възможности за взаимно сътрудничество и популяризиране на българското книжовно-документално наследство като част от европейското и неговото позициониране на световната карта. Подходящи аспекти за осъществяване на международното ни сътрудничество са експозиции, свързани с общозначими теми като: мира, равенството. Изключително интересни за публиките са и тематични експозициите, засягащи бита, обществения живот, медицината и други науки, изкуствата, пътешествията, както и такива, свързани с технически открития и нововъведения.

Важен аспект на международното сътрудничество в областта на експозициите е съобразяването със съществуващата нормативна база на съответните страни, обезпечаваша културното законодателство. Трябва да бъдат взети предвид всички обстоятелства, при които се осъществява временният износ на културни ценности, тъй като процедурата отнема месеци. В основата на добрите резултати отново лежат отличната комуникация и своевременно подготвената, разписана в детайли, логистика.

Да не забравяме и екипите на библиотеката - куратори, дизайнери, експерти, ПР-специалисти. За тях ключовите думи на успеха са: непрекъсната комуникация, безупречна логистика и непрекъсната координация на дейностите по изграждането и представянето на експозицията.

Проблеми и препоръки за експозиционна дейност:

Проблем	Препоръка
Експозицията остава неразбираема за масовия посетител и учащите се от основните и средни училища. Експертите, подготвящи експозицията, се съобразяват с изискванията на предварително образована публика, състояща се от студенти, докторанти и специалисти.	Подбор на общозначими теми, изградени от важни и разпознаваеми за цялото общество композиционни елементи. Около тях може да се групират и по-малко известни документални свидетелства, които да донесат ново познание и/или да предизвикат интерес у подготвените посетители.

Размиване на съдържанието в експозицията. Загуба на фокус, поради стремеж към всеобхватност. Посетителят е дезориентиран.	Прецизен подбор на водещите документи, които изграждат композиционния разказ. Определяне на акцент в композиционните цялости и най-адекватни поддържащи документи (не повече от 4-5 в една цялост - табло, витрина и пр.).
Прекалено дълго заглавие	Изграждане на „ударно“ заглавие от най-много 7 думи. При необходимост, пояснителна информация се добавя в подзаглавие и/или отделните композиционни цялости също се озаглавяват.
Прекалено дълги анотации под обектите. Неразбираема терминология.	Изработване на кратки надписи, които идентифицират документите, без да ги анализират научно или в тесен професионален аспект. Отбелязване на ярки характеристики с квалификациите „първи“, „най“, „единствен“ и пр. там, където е приложимо.
Експозицията е натрапчиво дидактична	Избягване на анотации с оценъчно съдържание. Внимателна и пестелива употреба на цитати. Избягване на глаголни форми в повелително наклонение.
Експозицията е предвидима и/или безлична	Използване на дизайн за подсилване на въздействието. Включване на елементи от съвременните техники на игровизацията и storytelling при изграждане на композиционния разказ. Внасяне на елементи на изненадата (неочаквани паралели и обрати).
Липса на обратна връзка с посетителите	Изработване на кратки и ясни анкети и позициониране в сайта на Библиотека-та и facebook. Тази активност на потребителите може да се стимулира с месечна томбола и награда.

Липса на информация за предишни експозиции на същата или подобна тема	Създаване на репозиториуми и/или регистри на подготвените изложби и регулярно архивиране, заедно с визуалния материал, включен в изложбата.
---	---

Нека не забравяме, че никой от посетителите ни не е дошъл на лекция. Трябва да оставим отворена възможност за доизграждане на представите за дадена личност, събитие или тема, а посетителите да изпитат удовлетворение от факта, че стават наши съавтори. Една експозиция е успешна, ако съдържанието ѝ се възприема интуитивно, носи вдъхновение и не насажда комплекси за малоценност.

В етапа на обсъждане на изложбената концепция е добре да се има предвид т. нар. “теория на доминото”, при която крайната цел е да се постигнат определени, добре разчетени комуникационни резултати. Същността ѝ се заключава в следното - ако променим контекста, то тогава нашите послания (домино) водят до по-големи знания (следващо домино) и съответно промяна на нагласите и поведението (домино) към нас като уникална институция. Въздействието върху едното домино води до верижен ефект и впоследствие до промяна на цялостното отношение към библиотеката.

Опазване на книжовно-документалното наследство и експозициите на модерността в НБКМ

През 2016 г., след настъпилите структурни промени в Националната библиотека, беше формирано ново направление - „Опазване на книжовно-документалното наследство”. То обединява специфичните колекции от движими културни ценности на институцията към отделите „Български исторически архив”, „Ръкописи и старопечатни книги” и „Ориенталски сбирки”. В състава му е включен и „Реставрационен център”, който участва активно в изложбената дейност и осигурява безопасно, щадящо експониране на оригиналите. Постепенно през годините се установи тенденция на изграждане на изложби, които са резултат от съвместна, интердисциплинарна работа на експертите от гореспоменатите отдели в среда на консултации и непрестанна комуникация.

От 2016 г. експозиционната дейност бележи осезаем възход по отношение на разнообразните си форми на осъществяване и теми на отразяване. Изложбите се превърнаха в траен, безценен инструмент на библиотечния ПР, активно прилаган в различни случаи и водещ до установяване на устойчиви сътрудничества на национално и международно ниво.

Като активен член на CENL - Конференцията на европейските библиотекари, Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий” организира редица изложби като съпътстващи събития, представящи колекциите ѝ пред международна публика. Експозицията „Книги, посоки, публикации” обиколи няколко европейски страни, включително и Европейската комисия в Брюксел.

През настоящата 2023 г. на специален интерес от българските общности в чужби-

на се радва изложбата „Евреите по българските земи“ – документални свидетелства за живота на еврейската общност от фондовете на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Тя беше представена в Словакия, Рим, Одеса и Аржентина.

Националната библиотека отбелязва редовно годишнини от издаването на български периодични издания в постоянната поредица „Българска периодика“ и отдава почит на бележити личности в областта на библиотечните науки с поредицата „Български библиотекари и библиографи“. Постоянна поредица, представяща богатствата на колекциите на институцията е витрината „Книжовен калейдоскоп“ в зала „История на книгата“, която се обновява ежесмесчно.

Модерен хибриден вариант, който съчетава международна дейност и сътрудничество, дипломация, набавяне на книжен фонд и експозиция, са кървовете на отделни държави, разположени в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Интересът към тях задържа постоянни високи нива. До този момент са открити 25 кърва. Заявени са още 10 в процес на изчакване на подходящи дати.

Библиотеката отбелязва благодарността си към своите дарители на книги отново с експозиции, организирани текущо през последните години. В началото на всяка календарна година институцията посреща потребителите си с изложба на новите постръпления, получени чрез покупка и книгообмен.

Всички изредени по-горе инициативи се осъществяват в съответствие с нормативната база, регламентираща опазването на книжовно-документалното наследство. По различни проекти с външно финансиране, чрез дарителски акции и спонсорства, бяха осигурени и продължават да се осигуряват средства за закупуване на съоръжения за експониране - витрини с микроклимат, помощни средства за експониране, UV- филтри за стърклата на витрините. Публичните интериорни пространства на Националната библиотека съчетаха класиката на архитектурното достолепие на сградата - паметник на културата, с модерността на техническите решения и дигиталните иновации.

През 2023 г. поставихме началото и на нов вид експониране чрез системата за интелигентно картографиране Arcgis. Изграждането на т. нар. storymaps вече дава възможност за едно пълноценно представяне на темите, свързани със знакови за нашата история събития и личности. По проект „Наследство БГ“ беше създаден иновативен модел за достъп до книжовно-документалното наследство, свързано с Христо Ботев във фондовете на НБКМ, който преодоля границите на колекциите и създаде първооснова за разширяване и надграждане. Едновременно с това атрактивната анимация, вложена в картата, приближава потребителя до реалността на събитията, свързани с историческия разказ. Крайният продукт позволява надграждане, предизвиква интерес и скърсява дистанцията с всички публики. При запазена обективност на изложението, той дава пълноценен контекст за нови възприятия, интерпретации и проучвания.

Експозиционната дейност е един от най-добрите, утвърдени в практиката начини за популяризиране на специалните колекции. Общи или тематични, национални или международни, пътуващи или стационарни, реални или виртуални, изложбите насочват вниманието към различни страни на културната стойност на книгата, поставяйки я в различен контекст. Те осигуряват една специфична среда за общуване, размисъл, интелектуално осмисляне и естетическо съзерцание, в която се раждат и споделят идеи.

Пърформансът в модерната библиотека

ИВЕТА РАШЕВА

The performance in the modern library

Iveta Rasheva

Summary

This report explores the modern theme of performance in terms of appropriate and inappropriate live participation events in a National library. Ideas are given for the implementation of some of them.

Keywords: performance, library, live human participation

Терминът „пърформанс“ възниква в началото на 60-те години на XX в. в САЩ и най-общо преведено означава „живо изпълнение“. То би могло да обедини в себе си изразните средства на всички изкуства, във всякакви комбинации. Няма ограничения относно времетраене и места за реализация. Единствената константа е живото присъствие.

В България пърформансът не е широко познат, дори самото название плаши с неизвестност. В много отношения, въпреки че българските художници започват да използват пърформанса в своята практика две-три десетилетия след колегите си от Западна Европа, Северна Америка и други части на Източна Европа, развитието на жанра не се свързва с наименованието. Всъщност пърформанси у нас има. Предлагам четири примера за такива от последните 40 години¹:

- 80-те години на XX в.: Групата „Ръб“ от Пловдив организира акции и хепънинги извън галерийното пространство. Понякога художниците използват и своите тела като платна, а много от тях експериментират с костюми и с рисуване върху тялото;

- 90-те години на XX в.: Занков създава множество пърформанси, използвайки кръвта си и косата си. Неговите акции се наричат „Границите на агонията“;

- 2022 г.: Художникът Михаил Михайлов представя пърформанса си „Ето къде си“ с куратор Ирина Баткова в павилиона на България на 59-тото Венецианско биенале. Приблизително 30 бели гащеризона и шапки са осигурени за посетителите, които решат да се включат в акцията. В рамките на пърформанса те постепенно са покрити от непрекъснатия поток от бяла пяна. Целта е участниците да загубят своята идентичност и да се превърнат в жива скулптура;

- 2023 г.: Филиалът на Столичната библиотека в Студентски град е изрисуван с

¹ Вж повече примери у: **Piotrowski, P.** In the Shadow of Yalta. Art and Avant-garde in Eastern Europe 1945–1989. London, 2011.

графити. Това е арт перформанс, който е част от документалния филм „За Методий и буквите“. Произведенията на стените са дело на студенти от Националната художествена академия.

Може би трябва да потърсим отговора на един по-глобален въпрос: Защо в бившите соцстрани се страхуваме от перформансите?:

а) страхуваме се от каквото и да е излизане от зоната на комфорт, в която няма живо участие;

б) страхуваме се как ще реагират другите, ако „влезем в роля“;

в) страхуваме се от обвинения в несериозност от колеги (обществото).

Ще подчертая факта, че на 11 август 1994 г. (т.е. преди 30 години) в България Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е обявена за Културен институт с национално значение. Модерната библиотека, в тази посока на мислене, не е само хранилище за книги. Тя е място за комуникация: събития, срещи, конференции, изложби, концерти и т.н. В нея са правени перформанси, които настоящият доклад няма да изброява и описва, тъй като задачата му е друга – да даде някои идеи за перформанси, които вече имат успехи в библиотеки на други държави (национални, университетски, общински) и да поднесе интерпретация.

1. Националната библиотека е мястото, където, след записване, всяка година могат да се явяват хора на всякаква възраст и с каквото и да е образование, за да направят диктовка на български език. Какво по-хубава инициатива за идеята „Пиши правилно на родния си език!“? Такава инициатива имаше в Париж (между другото по идея на Библиотеката), но тъй като излезе от рамките на библиотечното пространство, бе преместена на булевард „Шанз-Елизе“ и „Шанз-Елизе“ се превърна в място за диктовка на открито. Включиха се 5000 участници на възраст между 10 и 90 години в първото по рода си предизвикателство във френската столица. Бяха разположени 1779 чина на най-известния парижки булевард, а диктовките бяха разпределени в три сесии. Затова затворете очи и си представете, че на 11 или 24 май в Централното фоайе на НБКМ или дори навън – около паметника на св. св. Кирил и Методий... се прави диктовка.

2. Перформансите в модерните библиотеки могат и трябва да бъдат преход в световния проект за връщане към книжното тяло и писането на ръка. Сериозната работа в тази насока вече е започнала в скандинавските страни. Например Швеция отделя 60 млн. евро за 2024 и 2025 г. за закупуването за книги за училищата. Настъплението на електронните книги пък поражда истински парадокс в Япония с хартиените издания. Новаторство там са появилите се *„частни библиотеки с хартиени книги“*. Вместо библиотекарите, в частната библиотека се сменят самите ѝ членове – напътстват посетителите и им помагат в избора на книга. Читателите пък задължително оставят сред страниците бележка с ръчно написана рецензия.

Ръчно написаната рецензия е възможен прекрасен перформанс. Защо да не можем да използваме тази идея? И то, обвързано с темите от календара за годишнини, чествания, изложби? Пример: НБКМ ще отбелязва 190 години от рождението

на Д. Войников. Може в известен период от време произведенията му да се предлагат за прочит на специални места в читалните, а читателите да пишат рецензии за тях. От рецензиите може да се направи изложба, или още по-добре: конкурс или архив.

3. Почивните дни на социума в модерната библиотека могат да окуражават междуличностното общуване и споделените разговори между хора, които иначе може би няма да се срещнат. Лично аз бих предложила няколко възможни варианта за жива комуникация, за които не знам да са използвани някъде досега, но няма да нарека „авторски“:

Предварително за месеца се прави програма – 4 съботи или недели: 4 книги за обсъждане, които предварително се обявяват онлайн. Пърформансът може да бъде и с билети на символична цена, с които след това да се финансира реставриране на книги от Основния фонд. Варианти:

- Пример № 1 – библиотекар – читател;
- Пример № 2 – читател – читател;
- Пример № 3 – писател, издател, художник и т.н. – читател.

Пример № 1 и Пример № 2: Избираме романа „Железният светилник“ на Димитър Талев, слагаме в Централното фоайе 6–8 маси и се води разговор от 10.30 до 12 ч., като там седят колеги или колеги наблюдават процеса на разговори между случайни посетители.

Пример № 3: Каним Теодора Димова с последната ѝ книга „Не ви познавам“, но идеята няма нищо общо с представяне. Тя сяда до тези 6–8 човека за по 10 минути и отговаря на въпросите им. Или това може да е вариант за „обсъждане“ след представяне на дадена книга в Клуб „Писмена“.

4. Пърформансите и инсталациите в модерната библиотека са също неразривно свързани и могат да бъдат два вида:

- предметни инсталации с движение: възможно е раздвижване без човешко присъствие, като не се ползват витрини и щендери, а експонатите висят, движат се от въздуха, пръснати са по някаква повърхност, вода и т.н.

- живи инсталации: експониране на изложба – пример – часовниците на библиотеката с колега разказвач.

Търсенето на границите на пърформанса е трудно. Но те могат и трябва да бъдат съобразени с много фактори. „До тук може, оттук нататък – не“ е строго индивидуално за институцията.

Ще дам пример, в случая неподходящ за българската Национална библиотека: В Дания има библиотеки, където можеш да „заемеш“ човек вместо книга, да чуеш историята на живота му за 30 минути. Цел е борбата с предразсъдъците, но пространствено библиотеката е подбрана много внимателно. Всеки човек има „заглавие“: безработен, бежанец, биполярен и т.н. Този иновативен проект се развива в още 50 страни и се нарича „Човешка библиотека“, но не е подходящ за Националната библиотека на България.

Ето и още два случая, в които библиотеки в чужбина привличат читатели с пърформанси, които не са подходящи за нас:

- Най-добрата обществена библиотека за 2023 г. в Испания е в Барселона – това е библиотеката „Габриел Гарсия Маркес“, в която на читателите се предлагат хамаци;

- 12-милионният посетител на библиотеката в Амстердам получава разрешение да прекара една нощ с вечеря и вино на походно легло в избрана от него читалня.

Ето защо може да обобщим, че след предварително много добре обмислена стратегия, различни пърформанси могат и трябва да бъдат част от настоящето на всяка библиотека. Все пак устойчивостта на библиотеките се дължи и на следването на модерността.

Комуникация, култура, етика - фактори, за успешно функциониране на съвременната библиотека

ВАЛЯ СИМЕОНОВА

Communication, culture, ethics - factors for the successful functioning of the modern library

Valya Simeonova

Summary

Abstract: The report examines ongoing communication processes in the modern library, as well as communication between library staff and users, organizational culture and professional ethics. The functioning and survival of the library organization is based on effective communications and ethical relationships among library staff and between library staff and users.

Keywords: library, ethics, communication, culture, users.

Библиотеката е социална система, свързана с презумпцията за постигане на специфични цели. Един от нейните основни движещи механизми е комуникацията. Целта е да се увеличи разбирането на целите ѝ, да се утвърди имиджът ѝ, да се популяризира в обществото и да се постигне висока посещаемост от страна на потребителите.

Библиотеката е отворена система със сложна и многопосочна мрежа от разнообразни комуникационни канали, които осъществяват динамичен информационен обмен между външната и вътрешната среда. Комуникацията е съществена част от изграждането и ефективното управление на информационните процеси, библиотечния персонал, организационната култура, от комуникацията зависи развитието на библиотеката и постигането на нейните цели.

Комуникационна среда в библиотеката

Комуникацията има значима роля във всяка организация. Като традиционен мост за контактуване между хората, за тяхното взаимно разбиране, комуникацията е все още с нищо незаменима и с нищо не може да се компенсира. Чрез комуникацията се насърчава и координира сътрудничеството между служителите и отделите.

Структурата на всяка организация трябва да осигурява възможност за комуникация. Комуникацията може да бъде организационна (между структурите на организацията) и междуличностна (между индивидите в нея). Междуличностната комуникация има различни форми от преки заповеди до размяна на мнения.

Вътрешните комуникации превръщат служителите в истинското живо и адекватно

ватно лице на организацията¹.

В зависимост от посоката на движение на информацията, комуникацията бива:

1. Низходяща – тя протича от по-високите равнища към по-ниските в организацията. Най-честите форми са: инструкции за работа, официални бележки, процедури, наръчници за работа. Постоянното разясняване на планове и резултатите от тяхното изпълнение на персонала повишава неговата ангажираност и сътрудничество към фирмените интереси;

2. Възходяща – протича от нисшите към висшите нива на управление. Необходимо е за вземане на решения. Информацията отразява резултатите от изпълнението, причините за конфликти, предложения за усъвършенстване на дейността, оплаквания и др;

3. Хоризонтална – ефективната организация се нуждае от хоризонтална комуникация. Възниква между служители от едно и също йерархично ниво и между различни отдели на институцията. Целта ѝ е да насърчава обмена на информация и да осигури последователността в дейностите на компанията;

4. Диагоналните или еднопосочните комуникации протичат между служители на различни нива и с различни функции, напр. ръководител и счетоводител.

В зависимост от използваните канали, комуникацията бива:

1. Формална – преминава през формалните пътища в организацията и е под контрола на мениджмънта. Ръководители, желаещи да създадат подходяща социална среда, могат да установят формални канали за комуникация, чрез които подчинените изразяват своите идеи, желания и чувства, свързани с тях, с работата, с организационната политика и практика;

2. Неформална – тя е резултат от функционирането на неформалните екипи или се предава от човек на човек. Тази комуникация се идентифицира с „комуникационен слух или клюки“ и представлява неофициална система за предаване на информацията, спонтанно възникнала при социалните контакти на хората. Това е междуличностна система, възникнала естествено от желанието на хората да се създават приятелства и да се споделят идеи. Мениджърите имат интерес от тези комуникации, защото създават полезни обратни връзки с работещите. Според социологическо изследване на „Уолстрийт джърнъл“ комуникациите „слух“ са 75% - 95% по-ефективни при пренасянето на информацията в сравнение с формалните комуникационни канали.

Основни принципи на комуникацията са: отговорност, ефективност, постигане на целта, индивидуална оценка, грижа за репутацията на организацията. Те подпомагат правилното функциониране на комуникационната верига, улесняват междуличностните контакти, осигурява се обратна връзка.

Комуникация между библиотеката и читателите

Разнообразните форми на контактите с читатели са много добър начин за опознаване на техните потребности, събиране на информация за тях и възможност за

¹ Харис, Джейми. Успешната обратна връзка. София: Харвард Бизнес Парк, 2008.

представяне на библиотеката, нейните фондове и услуги. Представянето на библиотеката става не само непосредствено при информиране за нейните фондове, за работното време, условията за записване и т.н., но също и когато нейните служители, със своето слово, поведение, вид информират каква всъщност е тяхната библиотека, как се грижи за читателите си. Такъв вид комуникация се извършва всеки ден, непрекъснато, при всеки контакт с потребители - лице в лице, по телефона, чрез писма².

В комуникацията библиотекар-читател доминира личният контакт, който е начинът за вземане на книга, получаване на информация. Поведението на библиотекаря трябва да е продължение на съзнателното рекламиране на библиотеката и задължително правилно да разбере въпроса, поставен от потребителя. Когато читателят посети заемната, читалнята се осъществява междуличностна комуникация, среща лице в лице. Това е оптималната комуникативна ситуация, която благоприятства както даването, така и получаването на информация.

Комуникацията по телефона има косвен характер, тъй като участващите в нея не се виждат, а само се чуват. Препоръчва се на лицата, които говорят, да се концентрират само върху разговора, да го провеждат с усмивка, защото нагласата към ситуацията и към човека, който звъни, се усеща много добре от другата страна по същия начин, както и при среща лице в лице. Усмивката или досадата, заинтересоваността или безразличието се отразяват на звученето на изречените думи, в подбора на изразите и в други елементи, в които потребителят без грешка ще разчете как в действителност е възприет.

Обслужването на потребителите на библиотеката става също така и в писмена форма. Това са съобщения, напомнящи за задължението да се върнат просрочени книги, отговори на въпроси, зададени в писмен вид до специализираните библиотечни сектори, благодарности за предоставени на библиотеката книги като дарения от частни лица или институции. Напомнящите писма имат служебен характер. Това са задължителни бланки разграфени с колони и редове за попълване. Формата за отговорите на писма с въпроси в писмен вид и за изказването на благодарности за дарения е индивидуализирана според съдържанието и човека.

Електронната поща също е често използвано средство за комуникация с читателите. Тази комуникация може да изисква повече време, но затова пък предаваната информация е много по-ясна, точна и лесна за разбиране. Сериозен проблем при използването на това средство е количеството писма, което пристига в библиотеката. Информацията, която получават служителите от различни организации е толкова огромна, че не всички писма могат да бъдат отворени и прочетени.

Ефективното управление на комуникациите изисква определяне на комуникационните процеси и какво включват те. Процесите на комуникация спомагат за предаване и разбиране на информация във всички звена в организацията. В

² Попова, Юлиана. Ръководство по организационна комуникация. Русе: Русенски унив., 2007.

този процес се включват хората, които предават информация, получателите на информация, самата информация, както средата и средствата, по които тя протича – интернет, телефон и др. Всяка организация разработва собствени процеси за комуникация в три основни направления. Първото касае организацията като цяло – мисията, ценностите ѝ, планове за бъдещо развитие. Второто направление са потоците информация, протичащи в организацията, оперативни процедури, инструкции за работа, целите на отделните звена. Третото направление са отношенията с външния свят.

Организационна култура и етика в библиотеката

Културата е многостранно, многопластово понятие, включващо артефакти, поведение, ценности, емоции и мотивиращи причини³.

Културата е обединяващ фактор за организациите. Сблъсъкът и хармонизирането на различията между групите и вътре в тях се разглежда като механизъм за развитие и промяна. Различията могат да се хармонизират с помощта на ценностите, които допринасят за преживяването на чувството за удовлетвореност при постигане на общи цели⁴.

Чрез понятието организационна култура се осмисля организацията като културен феномен. Организационната култура е модел от споделени убеждения и ценности, които дават на членовете на институцията смисъл и им осигуряват правила за поведение. Един от основните пластове на организационната култура е комуникативният – взаимодействието между хората и групите, мрежи за общуване, организационен език.

Привързаността на служителите към организацията и удовлетвореността от работата им са в зависимост от организационната култура, от начина на вземане на решения, определяне на критериите за оценка на постиженията, вътрешногруповите и междугруповите отношения⁵.

Професионалната етика е неразделна част от подготовката на специалистите във всяка област. Тя регулира взаимоотношенията между хората в деловото междудличностно общуване.

Професионалната етика не само анализира, сравнява и оценява моралните аспекти във всяка професия, но обръща внимание и на моралните императиви, които гарантират най-успешното изпълнение на професионалните задължения и отговорности. Основната социална функция на професионалната етика е да поддържа и стимулира такава атмосфера на професионално общуване, в която по пътя на взаимни усилия да се решават възникнали проблеми от всякакъв характер, както и да е налице необходимата координация и съблюдаване на

³ Семерджиев, Цветан. Стратегическо ръководство и лидерство. Организации. София: Софттрейд, 2007.

⁴ Йорданова, Елена. Организационна култура и етични ценности. - В: *Диалог*, № 4, 2010, с. 79-116.

⁵ Илиева, Снежана. Привързаност към организацията. Психологически анализ. София. 1999.

интересите на всички участващи страни.

Универсалните принципи на етиката, които човечеството формулира от векове са тясно свързани с комуникацията. По-тесните принципи на професията на библиотекаря регулират сферата на професионалната комуникация / вътрешна и външна/ в контактите с читателите и потребителите на услугите на библиотеката.

Етиката на комуникацията е сродна с общите морални норми, тъй като засяга начина на възприемане на другия човек с дължащото му се уважение и зачитане на гражданските наравно с личните му права. Този принцип действа също и от другата страна - библиотекарят също има право да бъде възприеман от потребителя с уважение и разбиране.

Етиката в отношенията на работното място, позоваваща се на решенията на Конвенцията за правата на човека и на Конвенцията на международната организация на труда, налага на работодателите и ръководителите задължението да се отнасят със служителите с дължимото им уважение и достойнство: предварително да ги информират за решенията, засягащи наемането им на работа и обема на задълженията им, поощрения/награди, да дискутират всички възникнали проблеми и да и осигуряват добри условия на труд.

В заключение може да се каже, че ефективната комуникация е задължително условие за успешната работа на съвременната библиотека и за осъществяване на непрекъснат обмен на информация. Чрез комуникацията се насърчава сътрудничеството между библиотечните служители и се улесняват междуличностните контакти с потребителите на библиотеката. Привързаността на служителите към организацията и удовлетвореността от работата им са в зависимост от организационната култура, от начина на вземане на решения, вътрешногруповите и междугруповите отношения. Професионалната етика е неразделна част от подготовката на специалистите във всяка област и регулира взаимоотношенията между хората в деловото междуличностно общуване.

Националната библиография като част от международната система COBISS

Силвия Филипова, Адриана Гайдарова

The national bibliography as part of the international COBISS system

Silviya Filipova, Adriana Gaydarova

Summary

The article traces the development of the current national bibliography (CNB) as one of the main activities of the National Library „St. St. Cyril and Methodius“. It has come a long way from its origin to its current state. The efforts of the National Library to maintain CNB in accordance with national and international trends in bibliography are visible. The stages of development of CNB are indicated, the last of which is related to the capabilities of the international COBISS.net system.

Keywords: national bibliography, cobis

Още в началото на своето съществуване Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ поема една от най-дългогодишните си дейности с национално и международно значение – създаването и разпространението на националната библиография на България. Тази отговорност е възложена на библиотеката по Закона за задължителното депозиране през 1897 г.¹ От тогава и досега тя остава като изискване към Националната библиотека във всички последващи закони за депозиране на печатни и други произведения (последният влиза в действие през 2009 г.²). Поддържането на националната библиография на България става една от най-устойчивите дейности и отговорности на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. През този продължителен период от около 120 години националната библиография, представена в началото от един общ бюлетин за регистрация на печатната продукция, прераства в система от текущи бюлетини, организирани по видове издания и съобразени с международните тенденции и изисквания в библиотечното дело и библиографията. Основен принос за усъвършенстването на текущата национална библиография имат развитието на науката библиография на национално и международно ниво, далновидната политика по прилагането ѝ от ръководителите на тази дейност и всеотдайният и компетентен труд на библиографските работници в Националната библиографска агенция към Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

¹ **Закон** за депозиране на печатни издания в народните библиотеки. Утвърден с Указ No 9 от 10.02.1897 от княз Фердинанд. - В: *Държавен вестник*, №. 41, 1897.

² **Закон** за задължително депозиране на печатни и други произведения. - В: *Държавен вестник*, № 42, 2009.

Съвременното състояние на текущата национална библиография в България е свързано с международната кооперативна система COBISS и зависи от нейното състояние и развитие. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ се включва в библиотечно-библиографската система COBISS през 2010 г. По това време вече е изграден оптималният модел на българската текуща национална библиография. Определени са обектите за регистрация на печатната продукция, библиографското описание, схемата за подреждане, показалците към отделните бюлетини. Тя вече представлява стройна система от библиографски бюлетини по видове издания, съобразила своята дейност със съществуващите международни изисквания и тенденции.

1. Обекти на регистрация

Видовете издания, които се регистрират в ТНБ, са посочени в Закона за задължително депозиране на печатните и други произведения. Още през 1897 г. като обекти за задължително депозиране са определени всички печатни произведения (в това число и издания с промени само в заглавната страница), отпечатъци, дисертации, илюстрирани картички, листовки, издания, отпечатани в чужбина, но предназначени за разпространение в България³. Законът от 1925 г. добавя към обектите за депозиране и дисертациите, написани на машина⁴. В Указа от 1976 г. са подробно изредени всички обекти на депозиране: книги, периодични издания, препечатки на книги и статии, дисертации, автореферати и други произведения за присъждане на научни степени и звания, включително машинописни, нотни издания, графични издания, картографски издания, листови издания, издания във вид на картотеки, фотоиздания и др.⁵.

В Закона от 2001 г. отпадат като обекти за депозиране произведенията в допълнителен тираж, но се причисляват и „произведения, тиражирани върху електронен носител от български физически или юридически лица“⁶, а през 2009 г. са добавени и „произведения в дигитална форма, публикувани в електронни и комуникационни мрежи, предназначени за четене или възприемане по други начини, разпространявани за обществено ползване от български физически или юридически лица“⁷.

Характерните особености на българското законодателство за задължително

³ **Закон** за депозиране на печатни издания в народните библиотеки. Утвърден с Указ No 9 от 10.02.1897 от княз Фердинанд. - В: *Държавен вестник*, № 41, 1897.

⁴ **Закон** за изменение и допълнение на Чл. 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8 и 9 от Закона за депозиране на печатни и литографски произведения в Народните библиотеки. - В: *Държавен вестник*, № 226, 1925.

⁵ **Указ** No1367 на Държавния съвет за задължително предаване на печатни и други произведения. - В: *Държавен вестник*, № 78, 1976.

⁶ **Закон** за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения. В сила от 01.01.2001. - В: *Държавен вестник*, №108, 2000.

⁷ **Закон** за задължително депозиране на печатни и други произведения. - В: *Държавен вестник*, № 42, 2009.

депозиране от неговото създаване до момента се изразяват преди всичко в това, че обхватът на депозирането се разпростира върху всички традиционни и нетрадиционни носители на информация, независимо от техния вид, съдържание, език, начин на размножаване и разпространение или тираж.

Контролните функции по изпълнение на закона и издаването на ТНБ се възлагат на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

2. История на ТНБ

През 1897 г. Народната библиотека започва да издава Библиографски бюлетин на български книги и периодични издания, получени по депозит, който обхваща печатната продукция само в границите на страната⁸. Първоначално всички видове документи се регистрират заедно. От 1908 г. монографичните и периодичните издания се отделят в две самостоятелни поредици. От 1920 г. започва включването на дисертации, защитени в страната и чужбина, а по-късно през 1930-1931 г. се правят първи опити за пълно разкриване на статиите от периодичния печат. След 1932 г. библиографията от текуща постепенно се превръща в ретроспективна, а през периода 1937-1944 спира да излиза.

След 9 септември 1944 г. с назначаването на Тодор Боров за директор на Националната библиотека се създават условия за развитие на българското библиотечно дело и библиография. Още през 1940-1942 г. Боров публикува конкретна и цялостна програма за организация и усъвършестване на националната библиография⁹. Зародилата се тенденция за представяне на печатната продукция по видове издания намира в нея своето развитие. Текущата национална библиография започва да се изгражда като система от самостоятелни бюлетини по видове издания – книги, дисертации, периодични издания, статии от периодичния печат.

Сливането на Българския библиографски институт с Националната библиотека бележи нов етап в развитието на националната библиография в България. Характерни за него са предприетите усилия за обхват на цялата българска литература с цел повишаване ефективността на библиографската информация и превръщането ѝ в информационна система, удовлетворяваща напълно изискванията на библиотечното дело, българската наука и култура. Направени са някои важни промени, като включването на нотните издания в текущата национална библиография (по точно в сер. 1. Български книгопис), подновяване на текущото издаване на периодичните издания и появата на новия бюлетин „България в чуждата литература“¹⁰.

От 1969 г. Националната библиография представлява тристепенна информационна система. Изграден е оптималният модел, състоящ се от печатни каталож-

⁸ **Български книгопис.** Книги, официални, нотни, графически и картографски издания, издания за слепи, издания на не книжни носители и нови заглавия на продължаващи издания. Седмичен указател. София, 1897-.

⁹ **Боров, Тодор.** Защо ни е нужен български библиографски институт. Беседа пред приятели. София: Бълг. библиогр. институт, 1941. 31 с.

¹⁰ **България в чуждата литература.** Булгарика. Годишен указател. София, 1965-2002.

ни картички, текущи бюлетини и указатели, годишни кумулации¹¹. Документалният поток е организиран в самостоятелни издания или в отделни раздели вътре в изданията, в зависимост от вида на документите. Той се състои от 8 серии на текущата национална библиография.

Автоматизирането на библиографските процеси у нас започва със значително закъснение. Първите стъпки в тази насока са съпроводени от финансови ограничения за библиотеките и отсъствие на държавна политика. Фондация „Отворено общество“ става основен спонсор за въвеждането на информационно-търсещите системи в библиотеките. Тя подкрепя разработването на проекта за национална библиотечна информационна мрежа (НАБИМ) в България. Дава се приоритет на автоматизацията на националната библиография и националните сводни каталози.

Процесите на автоматизиране на дейностите на ТНБ позволяват създаването и натрупването на бази данни под ISIS, диференцирани по видове документи, които стават основа на картичките от централната каталогизация и на печатните издания. В същото време базите данни се разпространяват и на технически носител (дискети), и по електронна поща сред библиотеките. Информацията бързо достига до потребителите и има сигнален характер¹².

Присъединяването на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ към системата за споделена каталогизация COBISS спомага за развитието на текущата национална библиография. Създават се по-добри технологични възможности за подготовка и издаване на отделните серии в електронен формат на сайта на библиотеката, което увеличава достъпността до библиографската информация и бързината на информационното търсене. Но процесът по прехвърлянето на цялата каталожна и библиографска информация от формат ISIS във формат COMARC изисква технологично време и води до забавяне в издаването на отделните серии на националната библиография. При някои от сериите на текущата национална библиография то не е напълно преодоляно и към момента.

3. Сери на ТНБ

В системата на ТНБ се включват следните видове документи: книги, официални издания, дисертации и хабилитационни трудове, издания за слепи, нотни издания, картографски издания (атласи и албуми с карти и планове, а също така и самостоятелно издадени карти и планове), графични издания (албуми, гравюри, репродукции, портрети и нагледни пособия), аудиовизуални издания (грамофонни плочи, CD, касети, флашки и др.), периодични издания (вестници, списания, бюлетини и периодични сборници), статии (включително рецензии и ноти), библиографски публикации (самостоятелни библиографски указатели и списъци, периодични библиографски и реферативни издания, библиографски и историог-

¹¹ **Зотова**, Кремена. Оптиальная модель текущей национальной библиографии Болгарии. София: Нар. библ. им. Кирилла и Мефодия, 1982. 232 с.

¹² **Тотоманова**, Антоанета. Текущата национална библиография на България в периода на изменяща се информационна среда. - В: *Библиотека*, 2013, № 5, с. 106.

рафски обзори, прикнижни и пристатийни списъци на литература), документи, тиражирани върху електронен носител. Те са публикувани в следните серии:

Серия. 1. Български книгопис. Книги, официални издания, нотни, графически, картографски издания, издания за слепи, издания на некнижни материали и на електронни носители и нови заглавия на продължаващи издания

Първата серия се нарича „Български книгопис“¹³. Тя започва да излиза през 1897 г. В началото отразява цялата печатна продукция. От нея през 1908 г. се отделят в самостоятелен бюлетин периодичните издания. Остават монографичните издания, които постепенно започват да се регистрират в отделни групи по видове документи. През 1949 г. графичните издания, дисертациите и новите периодични издания са отделени от книгите в самостоятелни раздели със собствена номерация. В раздела за графични издания са включени албуми, каталози от изложби, планове, а също и атласи и карти. През 1961 г. картографските издания се отделят от графичните в самостоятелен раздел. След прекратяване на издаването на „Български музикален книгопис“ през 1964 г. към тях се добавят и нотните издания. На по-късен етап се присъединяват изданията за слепи, а след 2000 г. – електронните ресурси. Остава открит въпросът за регистрация на електронните ресурси с отдалечен достъп, които от 2009 г. се депозират в Националната библиотека „Св. Кирил и Методий“. Предстои изработване на методика, отчитаща особеностите в библиографското им описание, както и уточняване на техническите условия за съхранението им.

След присъединяване на Националната библиотека към международната система COBISS и процеса по прехвърлянето на всички библиографски записи от формат ISIS във формат COMARC се получава забавяне в издаването на книжките на Серия 1. Български книгопис. Поради непрекъснатото нарастване на издателската продукция от една страна, и загубване на актуалността на библиографската информация от друга страна, през 2021 г. се взе решение издателската продукция, включена във всеки получен депозитен списък за монографични издания, да се отразява в отделна книжка на „Български книгопис“. Така информацията за текущата издателска продукция става седмична. Годишно се публикуват от 50-52 книжки, в зависимост от броя на депозитните списъци през годината. Паралелно с текущата дейност се изработват бюлетини за стари години, докато се преодолее изоставането.

Сер. 1. Български книгопис. Годишен кумулативен указател

Кумулирането на информацията се счита за едно от най-големите постижения в областта на библиографията. То дава възможност разпръснатата в много на брой книжки информация да се обедини за един голям период от време. Издаването на годишни кумулативни указатели на книжките от сер. 1. Български книгопис

¹³ **Български книгопис.** Киги, официални, нотни, графически и картографски издания, издания за слепи, издания на некнижни носители и нови заглавия на продължаващи издания. Седмичен указател. София, 1897-.

от 1969 г. е достижение за българската текуща национална библиография. В тях са включени същите групи издания, както и в текущите книжки (книги, нотни, графически и картографски издания), издания за слепи, издания на некнижни материали. Количественото натрупване на информация за всеки вид издания в рамките на една година увеличава бързината на достигане до релевантните документи. За това спомага и големият брой показалци по всички основни елементи от библиографското описание. Последният издаден указател е за 1992 г. Той е единственият, подготвен след въвеждането на информационните технологии в текущата национална библиография. Изработването му е полуавтоматично. Сложността на изданието, със своята богата система от показалци, и особено методиката за изработване на предметния показалец очевидно затрудняват програмистите и програмен продукт не е изработен. Въпреки че годишните библиографски бази данни продължават да се изработват през цялото време, докато националната библиография използва формат ISIS.

След присъединяването на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ към споделената система COBISS.bg вече има изработен програмен продукт, който осигурява техническата възможност за съставяне на кумулативни годишни указатели на монографичните издания. Натрупано е забавяне в издаването им от 31 години, което е много трудно за преодоляване. При седмична периодичност на книжките в Сер. 1. Български книгопис на сайта на библиотеката годишно се публикуват 50-52 книжки. Обединяването на информацията в годишни кумулативни указатели би спомогнало за подобряване на търсенето в националната библиография.

Серия 2. Български дисертации

Поради натрупването на голямо количество ведомствени издания, през 1962 г. е създадено приложение към бюлетина „Български книгопис“, което да обединява служебните издания и дисертационните трудове. То прераства през 1974 г. в Сер. 2. Български книгопис. Служебни издания и дисертации. Книжките се издават месечно, като се публикуват годишни показалци на служебните издания и годишен кумулативен указател на дисертационните и хабилитационните трудове „Български дисертации“.

Икономическите и обществени промени, които настъпват в страната след 1990 г., водят до съществени изменения в съдържанието и вида на някои от издаваните документи. Голяма част от научните институти са закрити, други институции преустановяват своята издателска дейност. По тези причини една цяла категория публикации, т. нар. „служебни издания“ рязко намалява като количество и значително променя своя съдържателен характер, което сериозно затруднява тяхната идентификация. Това налага през 1999 г. този вид документи да започнат да се регистрират заедно с книгите в Български книгопис, сер. 1. Поради неритмичното получаване на дисертации и хабилитационни трудове от ВАК, се налага да бъде преустановено и текущото публикуване на библиографска информация за българските дисертации и хабилитационни трудове,

като се запазва само годишното издание „Български дисертации“¹⁴.

Серия 3. Българска дискография

Появата на нови носители на информация води до депозирането на грамофонни плочи и магнетофонни касети в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Появяват се нов вид издания - звукозаписите. От 1974 г. започва да излиза серия 3 на текущата национална библиография, която отразява депозираните звукозаписи в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Преобладаващите носители за звукозаписи по това време са грамофонните плочи, поради което наименованието на бюлетина е „Български грамофонни плочи“. Последният брой, обхващащ издателската продукция за 1992/1993 г., е издаден през 1995 г. След навлизането на автоматизацията в националната библиография програмен продукт под ISIS за този бюлетин не е изработен. Едва след присъединяването на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ към системата за споделена каталогизация COBISS е създадена възможност за изработване на годишен указател в машинночетим формат COMARC/B. След 30-годишно прекъсване излиза текущ указател като продължение на тази серия. Преименуван е на „Българска дискография“ и обхваща периода от 2010-2013 г.¹⁵. Състои се от два раздела - музикални звукозаписи и немусикални звукозаписи. Съдържа звукозаписи на грамофонни плочи, аудиокасети, компактдискове и говорящи книги. Поради малкия брой на годишно депозираните звукозаписи в Националната библиотека все още не е изработен следващият указател. Не е определена неговата периодичност, тъй като 15-20 звукозаписа не оправдават съставянето на годишен указател.

Консолидираното издание на Международния стандарт за библиографско описание ISBD дава възможност към звукозаписите да се добавят и музикални видеозаписи, в които водеща роля има музикалното изпълнение.

Според Международния стандарт за библиографско описание ISBD (Consolidated) произведения със смесено съдържание, в които преобладава една от формите на съдържание (в нашия случай музиката е водеща), по-незначителните или второстепенни форми на съдържание могат да бъдат изпуснати (в случая клипът към песента)¹⁶. Новото правило дава възможност да се увеличи броя на звукозаписите, като към тях се добавят и музикални видеозаписи, чийто брой нараства.

Серия 4. Български продължаващи издания

Периодичните издания започват да се издават в самостоятелна поредица от 1908 г. под името „Библиографически бюлетин за депозираните в библиотеката периодически издания“. В самостоятелни раздели са отделени видовете продължаващи издания - списания и вестници. Със замиране на дейността на национал-

¹⁴ **Български дисертации**. Годишен указател. София, 1974-.

¹⁵ **България** в чуждата литература. Булгарика. Годишен указател. София, 1965-2002.

¹⁶ **Международен стандарт за библиографско описание ISBD**. Консолидирано издание. Международна федерация на библиотечните асоциации и институции. София : Бълг. библ.-информ. асоц., 2012. 268 с.

ната библиография и окончателното ѝ спиране през Втората световна война, този бюлетин спира да излиза.

През 1944 г., под вещото ръководство на Тодор Боров, се подновява регистрацията на продължаващите издания. Националната библиотека, съвместно с Българския библиографски институт, подготвя първия годишен указател на периодичните издания. В него е разкрито състоянието на българския периодичен печат към 1947 г. През разглеждания период Националната библиотека публикува и кумулативна библиография на периодичния печат за период от пет години (1945-1950). През 1955 г. излиза от печат годишният указател „Периодични издания на НР България за 1953 г.“.

След сливането на Българския библиографски институт с Националната библиотека се възстановява текущата регистрация на българската периодика. От 1965 г., като серия 4 на текущата национална библиография, започва да излиза годишният указател „Български периодичен печат“. В него са включени всички видове продължаващи издания - списания, бюлетини и вестници, периодични сборници, както и неперидични вестници. През 2007 г. са добавени два нови раздела – справочници и доклади/отчети. След 2010 г., във връзка с осъвременяване на терминологията, се променя наименованието на указателя на „Български продължаващи издания“¹⁷.

Серия 5. Летопис на статиите от българските списания и вестници

Информацията, която се съдържа в отделните броеве на продължаващите издания, винаги е била важна за потребителите. Тя има голямо научно и културно значение. Нейното разкриване подпомага изследователите в тяхната научна и професионална дейност. Неслучайно през 1930-1931 г. се правят първи опити за пълно разкриване на статиите от периодичния печат.

Отчитайки значението на универсалната аналитична библиография за развитието на библиотечното дело и култура, Българският библиографски институт (впоследствие и Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“), под ръководството на Тодор Боров, в продължение на 8 години подготвят нейното създаване. От януари 1952 г. започва да излиза месечен бюлетин със заглавие „Летопис на периодичния печат“. От 1962 г. той се разделя на два самостоятелни бюлетина - „Летопис на статиите от българските списания и сборници“, серия 5 и „Летопис на статиите от българските вестници“, серия 6. От 1966 г. към тях започват да се издават годишни показалци по всички основни елементи от библиографското описание.

През 2016 г. се разширява текущото разкриване на статиите от периодичните сборници, като към тях се добавят и статиите от монографични сборници. За тази цел се прави реорганизация на вида на източниците и обхвата на статиите в летописите. Целта е да се отразява заедно цялата библиографска информация от

¹⁷ **Български** продължаващи издания. Вестници, списания, бюлетини, периодични сборници, справочници, доклади и отчети. Годишен указател. София, 1967-.

сборници - периодични и монографични. В Серия 5 на текущата национална библиография започват да се включват статиите от списания и вестници, а в серия 6 - статиите от сборници. Променят се и наименованията на бюлетините от тези серии. Серия 5 на текущата национална библиография вече се нарича „Летопис на статиите от българските списания и вестници“¹⁸. В нея са включени статии от списания и вестници, както и рецензии, публикувани в периодични издания. Периодичността ѝ се променя във времето, но от 1997 г. се публикува като месечно издание.

Серия 6. Летопис на статиите от българските сборници

Серия 6 на текущата национална библиография започва да отразява статиите от всички видове сборници - периодични и монографични. Променя се наименованието на бюлетина. Той започва да се нарича „Летопис на статиите от българските сборници“¹⁹. Разкриването на статиите от монографичните сборници се оказва обемна и трудоемка задача, която се добавя към съществуващите задължения на колегите библиографи, занимаващи се с тази дейност. Натрупването на двойно повече работа върху състава на отдела води до забавяне на подготовката и издаването на текущите книжки, а впоследствие и до спирането на тази сама по себе си добра инициатива. От 2019 г. започват отново да се разкриват само статиите от периодичните сборници. Но наименованието на серия 6 остава „Летопис на статиите от българските сборници“. От 1997 г. книжките се издават месечно.

Серия 7. България в чуждата литература

След сливане на Библиографския институт и Националната библиотека започва издаването на годишния указател „България в чуждата литература“ като серия 7 на текущата национална библиография²⁰. Регистрацията на материали за България, т. н. „булгарика“ започва едва през 1964 г. В годишния библиографски указател се включват издания от чуждата литература отнасящи се до България, публикации на български автори зад граница, а от 1975 г. и издадени на български език материали в чужбина.

Демократичните промени, настъпили в нашата страна след 1989 г., водят до разпадане на централизираната библиотечно-библиографска система в страната. Националната библиотека постепенно губи системните си библиотечно-библиографски контакти и връзки с националните библиографски агенции в бившите социалистически страни, които са били един от основните източници на системна информация за литература по белега „булгарика“. Нейната регистрация е прекратена през 1999 г., независимо от това, че една година по-късно тази литература се включва като обект на регистрация в Закона за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения. През 2000 г. е преустановено издаването на годишния указател „България в чуждата литература“ като част от

¹⁸ **Летопис** на статиите от българските списания и вестници. Месечен бюлетин. София, 1952-.

¹⁹ **Летопис** на статиите от българските сборници. Месечен бюлетин. София, 1972-.

²⁰ **България** в чуждата литература. Булгарика. Годишен указател. София, 1965-2002.

текущата национална библиография. Причините са свързани преди всичко с трудностите по издирването на материалите²¹.

Серия 8. Библиография на българската библиография

От 1945г. започва разработването на нов вид на Националната библиография - библиография на библиографиите. Българският библиографски институт публикува в своя годишник всички излизаци в страната библиографски публикации – самостоятелни, прикнижни и пристатийни.

След сливане на Библиографския институт и Националната библиотека е направена последната стъпка при оформянето на структурата на националната библиография. Отделени са библиографските издания от литературата по библиотекознание, библиография и книгознание в самостоятелен указател „Библиография на българската библиография“²². Първият годишен указател обхваща изданията за 1963 г.

След навлизането на автоматизацията през 1992 г. се създават самостоятелни годишни бази данни за годишните указатели на Серия 8. Библиография на българската библиография. През 2010 г., след присъединяването на Националната библиотека към системата COBISS.net, всички библиографски описания се въвеждат в една обща база данни - електронния каталог на библиотеката. Не е изработена самостоятелна база данни за библиографските указатели, прикнижните и пристатийните библиографски списъци, отразявани в Серия 8. Библиография на българската библиография. По тази причина тя спира да излиза²³.

4. Библиографското описание на ТНБ в системата Кобис

Библиографското описание в текущата национална библиография винаги се е разглеждало като част от каталогизационните процеси в страната. Една от задачите в програмата за развитие на националната библиография, публикувана от Тодор Боров през 1940-1942 г., е създаването на единни правила за библиографско описание на печатната продукция не само в бюлетините на националната библиография, но и във всички библиотеки в страната²⁴. Единните правила са първата стъпка за унификация и стандартизация на библиографското описание. От началото на 1947 г. започва да се прилага първата инструкция за описание на книги в библиотеките. Последните правила за описание са издадени през 1989 г. Те се наричат „Ръководство за азбучни каталози“²⁵, отразяват националната практика в каталогизацията и се използват и днес в текущата регистрация на документите.

²¹ **Тотоманова**, Антоанета. Текущата национална библиография на България в периода на изменяща се информационна среда. - В: *Библиотека*, 2013, № 5, с. 106.

²² Библиография на българската библиография. Годишен указател. София, 1969-2010.

²³ **Тотоманова**, Антоанета. Пак там.

²⁴ **Боров**, Тодор. Защо ни е нужен български библиографски институт. Беседа пред приятели. София: Бълг. библиогр. институт, 1941, с. 31.

²⁵ **Лютова**, Анастасия, Кочмарова, Мария, Сазданова, Лиляна, Дипчикова, Александра. Ръководство за азбучни каталози. София : Нац. библ. Св. св. Кирил и Методий, 1989, с. 408.

При прилагането на нововъведените правила за библиографско описание се забелязват разминавания при представяне на отделни видове издания. За разкриването на материали от периодичния печат в националната библиография първоначално се използват правилата за описание на книги. Количественото нарастване на статиите води до намаляване на подробностите в аналитичното им описание. Въвеждат се съкращения на често употребявани думи.

През периода 1961-1962 г., при представянето на книгите в националната библиография, се забелязва противоположната тенденция. От една страна, се променя графичното представяне на библиографските описания - заглавието вече не се изнася на отделен ред, сменя се шрифтът и др. От друга страна, се разширява количеството на библиографските елементи—разкриват се имената на всички лица, участващи в изданието, въвежда се оригинално заглавие на преводни произведения и т. н. Библиографското описание става по-подробно и се отдалечава от традиционното описание и класиране. За да се уеднакви и стандартизира описанието, в Националната библиотека се въвежда единно описание на депозираните издания и за фишовите каталози, и за бюлетините на текущата национална библиография. Каталогизацията се извършва в Националната библиографска агенция (тогава наричана Център за национална библиография). Там започва да се създава пълен библиографски запис, който става основа на централната каталогизация. Националната библиотека започва да издава седмични печатни каталожни картички за всички големи библиотеки в страната. След спирането на бюлетина „Български музикален книгопис“ през 1964 г., започва печатането на каталожни картички и за нотите. Списъците с каталожните картички се подготвят седмично и се изпращат на библиотеките, заедно с депозитните списъци. Известно прекъсване в отпечатването на каталожните картички се наблюдава в периода 1991-1994 г.- поради сериозните финансови затруднения на Националната библиотека, която не е в състояние да закупува картон за тяхното издаване.

Централната каталогизация е едно от най-големите постижения в развитието на библиотечното дело в България след 9. IX. 1944 г. Тя изиграва огромна роля в усъвършенстването и унифицирането на каталожните и библиографските процеси на национално ниво. След разпадането на централизираната библиотечно-библиографска система в страната, централната каталогизация постепенно губи своето значение.

Международните насоки за развитие на библиографското описание засягат и националната библиография в България. Приемането на Парижките принципи на каталогизация през 1961 г. и решението за създаване на международни стандарти за библиографско описание по видове документи (ISBD), прието на Конгреса на ИФЛА, проведен в Копенхаген през 1969 г., определят международните тенденции в каталогизацията. Те намират отражение в българската национална библиография. През 70-те години на XX в. започва да се създава система от български стандарти за библиографско описание по видове документи, съобразени с международните стандарти ISBD и националните особености в библиографското описание. Тази тенденция продължава и през 80-те години, в резултат на което се

създават български държавни стандарти за описание на всички видове документи, регистрирани в нашата страна.

През 90-те години на миналия век библиографската практика в страната възприема нова насока в развитието на стандартизацията, която се изразява в превод и директно прилагане на международните стандарти. Така се изчиства несъгласуването на отделни елементи от библиографските описания на национално и международно ниво. Този процес отстранява трудностите при обмен на информация с други библиотеки, национални и международни информационни системи.

Преведени и публикувани са Международният стандарт за библиографско описание на некнижни материали ISBD (NBM)²⁶, на електронни ресурси ISBD (ER) (18), за старопечатни издания: ISBD (A) и ISBD (G). От 2006 г. е въведен Международен стандарт за библиографско описание на продължаващи издания и ресурси ISBD (CR).

През 2012 г. в националната библиография започва да се прилага консолидираното издание на Международния стандарт за библиографско описание²⁷, създаден от ИФЛА. Наличието на един международен стандарт за всички видове документи спомага да се избегне дублирането на отделните стандарти, осигурява нагледност и съпоставимост на моделите за описание на всички видове документи от семейството на ISBD. С него се въвежда и новата терминология, приета и използвана от ИФЛА. Например, въвежда се терминът „електронен ресурс“. Новият елемент в библиографското описание е информацията за вида на материала, която се добавя след заглавието в прави скоби. Например:

Программно обеспечение [Електронен ресурс].

Международният стандарт утвърждава преди всичко областите на библиографското описание и посочва определената пунктуация. За отразяване на печатната продукция се използват по-подробни правила, които са посочени в „Ръководството за азбучни каталози“, което е издадено през 1989 г.²⁸ и не отчита каталогизацията в електронна среда. След присъединяването на Националната библиотека към системата за споделена каталогизация COBISS се появява остра нужда от осъвременяване на правилата за описание при всички видове документи. През 2013 г. са разработени и утвърдени от библиотеката методически указания за библиографско описание по видове документи както следва:

- Правила за библиографско описание на звукозаписи²⁹;

²⁶ **Международен** старндарт за библиографско описание на некнижни материали ISBD [Онлайн ресурс] 2007. [Прегледан 28.04.2021] Достъпен на: <https://www.lib.bg/standarti.html>

²⁷ **Международен** стандарт за библиографско описание ISBD. Консолидирано издание. Международна федерация на библиотечните асоциации и институции. София: Бълг. библ.-информ. асоц., 2012. 268 с.

²⁸ **Лютова**, Анастасия, Кочмарова, Мария, Сазданова, Лиляна, Дипчикова, Александра. Ръководство за азбучни каталози. София : Нац. библ. Св. св. Кирил и Методий, 1989, с. 408.

²⁹ **Правила** за съставяне на библиографско описание на звукозаписи. София, 2013. 27с.

- Правила за библиографско писание на картографски ресурси³⁰;
- Правила за библиографско описание на листови изобразителни материали³¹;
- Правила за библиографско описание на нотни издания³²;
- Правила за библиографско описание на филми и видеозаписи³³;
- Инструкция за библиографическо описание на дисертационни трудове, постъпващи в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в различни формати³⁴.

Тези правила дават възможност националната библиография да стане равностоен участник в споделяната каталогизация на библиографски описания както в системата COBISS, така и извън нея.

5. Нормативният контрол и ТНБ

Каталогизацията в електронна среда води до въвеждането на нормативния контрол в базите данни на националната библиография, чрез който се организира достъпът до релевантна информация. За пълнота и бързина на търсенето се използват стандартизирани форми на имената, сериите, издателствата, предметните рубрики и други елементи от библиографското описание, често използвани от потребителите при търсене на информация. Поддържането на стандартизирани форми на имената на националните индивидуални и колективни автори е международно изискване, заложено в Програмата на ИФЛА за универсален библиографски контрол и международен MARC (1971-2007).

През 1992 г. започва създаването на Контролен файл на имената на индивидуалните автори – български и преводни. В него се включват имената на всички лица, участвали в интелектуалното създаване на произведението – автори, съавтори, съставители, автори на предговори, послесловии, встъпителни студии, преводачи, илюстратори и др. През 2012 г., след присъединяването на Националната библиотека към системата COBISS, е изградена автоматична връзка между библиографските записи и съответните имена на лица в нормативните (контролните) записи. Тя дава възможност при редакция на нормативен запис на дадено лице, промените автоматично да се пренесат върху всички библиографски записи, където е въведено неговото име. Контролните записи се представят в машинночитим формат COMARC/A. Контролен файл на колективните автори засега не е изграден. Контролирането на тези имена е наложително, тъй като те са представени

³⁰ **Правила** за съставяне на библиографско описание на картографски ресурси. София, 2013, 28 с.

³¹ **Правила** за библиографско описание на листови изобразителни материали. Утвърдени от Нац. библ. Св. св. Кирил и Методий. София, 2013, 56 с.

³² **Правила** за съставяне на библиографско описание за нотирана музика. София, 2013, 46 с.

³³ **Правила** за съставяне на библиографско описание на кинофилми и видеозаписи. София, 2013, 20 с.

³⁴ **Инструкция** за библиографско описание на дисертационни трудове, постъпили в Националната библиотека Св. св. Кирил и Методий в различни формати. София, 2013, 13 с.

в библиографските бази данни на различни езици и под различни формулировки. Необходимостта от стандартизиране на тези рубрики при представянето им в показалците към книжките на серия 1 на националната библиография „Български книгопис“ води до нормативен контрол в процеса на каталогизация. На всеки колективен автор са определят две основни стандартизирани форми – на кирилица и на латиница. Те са съобразени с действащите правила за библиографско описание и методиката за нормативен контрол на имената в Именния контролен файл. Създаването на нормативни записи на имената на колективните автори в рамките на Контролния файл на имената би облекчило този процес.

Още със започване на дейността по изграждане и поддържане на контролен файл на имената на индивидуалните автори през 1992 г., е подготвена Методика по създаването на контролни записи на имена на лица. Тя е съобразена с международните правила за нормативен контрол GARE, както и с националните особености на каталогизацията. Текущата версия е въведена през 2009 г.³⁵

Предметният рубризатор в Националната библиотека се превръща в Контролен файл на предметните рубрики, използвани в електронния каталог и националната библиография.

В допълнение към самостоятелно съществуващите нормативни бази данни на имената на индивидуалните автори и предметните рубрики се осъществява нормативен контрол и върху наименованията на сериите и издателствата. Той се извършва в самата библиографска база данни. Тази скрита стандартизация е свързана със създаването на показалци на сериите и издателствата в текущата национална библиография.

От 1994 г. започва изграждането на Контролен файл на българските серии. В него са включени всички серии на книги, издадени след 1944 г. и отделни серии от по-стар период. Контролният запис представлява пълно описание на всяка една от тях, като на първо място е определена контролната рубрика за всяка серия. Има допълнителна информация за това кога се е появила съответната серия, как се е развивало наименованието ѝ, посочени са връзките, закрити и новопоявили се серии. Сериите, издавани в България, са този вид унифицирани рубрики, за които Националната библиографска агенция също носи отговорност при международния обмен на информация. Те притежават международен стандартен номер ISSN, но трудно се разграничават в общия масив от библиографски записи. Тяхното стандартизиране може да се определи като известен успех за българската национална библиография.

От 1999 г. се прави опит за унифициране на имената на издателствата в електронна среда. Съществува огромно разнообразие при представянето на едно и също издателство в различни печатни издания. При изграждането на библиографските бази данни на книгите се въвежда една стандартизирана рубрика, под

³⁵ **Методика** за създаване на контролни записи за имена на лица с интелектуална отговорност. София, 2009, 11с.

която може да се търси цялата продукция на едно издателство. Изградени са и връзки между различните неприети варианти при представяне на издателствата и съответните стандартизирани рубрики. Тези рубрики все още не са отделени в самостоятелен контролен файл.

Поддържането на изброените стандартизирани списъци е от особена важност в настоящия момент и поради големите проблеми, възникнали от лошото оформление на книгите или по-конкретно от липсата на издателски елементи, които са необходими за регистрацията на съответното издание.

6. Показалци

Показалците в печатните и електронните издания на националната библиография съставляват много важна част от цялостната информационна структура. Те организират информационното търсене в отделните серии. По своята същност представляват отделни масиви от еднотипни елементи, извлечени от библиографското описание и подредени по начин, различен от основното подреждане на указателя. В показалците е налице обратната връзка от отделния елемент към съответните библиографски описания. Най-често срещани са: именен показалец, т. е. показалец на имената на индивидуалните и колективните автори; показалец на заглавията; показалец на издателствата; показалец на сериите; систематичен показалец (по УДК); предметен показалец; географски показалец; показалец на международните стандартни номера.

В ТНБ усъвършенстването на системата от показалци се развива в две посоки – разширяване на видовете показалци и унифициране на информационните рубрики. В текущите издания, поради ограничения обем на информация, се изработват малко на брой показалци, докато в кумулативните издания и годишните сводни указатели се поддържа цялостна система от показалци, разкриващи всички съществени белези на документите.

Унифицирането на информационните рубрики, или т. н. точки за достъп, се осъществява чрез нормативния контрол. Чрез него се определят основните точки за достъп на предварително определените елементи от библиографското описание (имена на лица, заглавия и т. н.). Например, името на конкретно лице има установена форма, която се въвежда по един и същи начин във всички именни показалци към отделните серии на текущата националната библиография. Автоматизиран нормативен контрол се осъществява при представяне на имената на индивидуалните автори в именните показалци и предметните рубрики в предметните показалци на отделните серии. Допълнително се контролират имената на колективните автори, издателствата и сериите от съставителите или редакторите в самите библиографски описания. Тази скрита стандартизация е свързана със съставянето на показалци на колективните автори, сериите и издателствата в текущите бюлетини на националната библиография.

7. Международни стандартни номера

Дейността по присвояване на международни стандартни номера на издателската продукция е тясно свързана с текущата национална библиография. Меж-

дународните стандартни номера идентифицират документите и стават един от основните елементи за информационно търсене. Дейността по присвояването им започва през 1991 г., когато с Постановление на Министерския съвет е създадена Агенцията за международни стандартни номера. Тя започва да функционира като част от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. От самото си начало Агенцията присвоява номера за книгите ISBN и за продължаващите издания ISSN. Въпреки че те стават задължителен елемент на библиографското описание едва според последния стандарт на ИФЛА от системата ISBD - консолидираното издание от 2010 г., в текущата национална библиография започват за се добавят стандартни номера на книгите още от 1991 г. Въвежда се и Показалец на международните стандартни номера на книгите (ISBD) в кумулативния указател на Серия 1. Български книгопис. От 2008 г. започва да се присъжда и международен стандартен номер на нотните издания ISMN, а от 2016 г. - международен стандартен номер на библиотеки и родствени организации ISIL. Стандартите за присвояване на международни стандартни номера на документите се приравняват към международните стандарти. Те периодически се обновяват. В момента се прилагат следните стандарти:

БДС ISO 2108: 2018 Информация и документация. Международен стандартен номер на книга (ISBN);

БДС ISO 3297: 2022 Информация и документация. Международен стандартен номер на продължаващи издания (ISSN);

БДС ISO 10957: 2022 Информация и документация. Международен стандартен номер на музикални издания (ISMN);

БДС ISO 15511:2019 Информация и документация. Международен стандартен идентификатор за библиотеки и сродни организации (ISIL).

8. Схема за подреждане на библиографските описания в ТНБ

През 1949 г. подреждането на описанията по предмет в Серия 1. Български книгопис е заменено със систематична схема от 24 отдела, а от следващата година към всяко описание се добавя индекс от Таблиците за десетична класификация.

Сериозен проблем в Серия 5. Летопис на периодичния печат е изборът на подходяща класификационна схема, която би позволила по-точно разкриване на семантичната информация. През периода 1961-1962 г. се добавят нови подробни рубрики във възприетата класификационна схема, а в раздела с рецензиите, в който материалите са били подредени по азбучен ред, се въвежда систематично подреждане. Подобрената схема се въвежда и в Серия 1. Български книгопис. През 1963 г. Българският библиографски институт публикува инструкция за подбора в централизираното каталогизиране и методически указания за работа с „Таблиците за десетична класификация“.

От 1992 г. като класификационна схема за подреждане в бюлетините на текущата национална библиография се използва Универсалната десетична класификация (УДК). Тя е една от двете международно признати класификации, препоръчани от ИФЛА за ползване в националните библиографии на отделните страни. До 2019 г. се използва версията на УДК от 1985 г., която е остаряла и има нужда от осъвременяване.

не. През 2017 г. е издаден нов превод на УДК по лиценз на Консорциум УДК от 2016 г.³⁶ (32). Той съдържа актуални обновления на разделите на УДК, отразяващи промените в развитието на науката, културата, технологиите и политиката. Новата версия е актуализирана и съвременна

9. Формат за представяне на библиографските описания в електронна среда

Включването на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в международната система за споделена каталогизация COBISS.net е важна стъпка в развитието на националната библиография. Тя започва да използва машинночетим формат COMARC, който представлява вариант на препоръчвания на международно ниво за библиографски бази данни формат UNIMARC. Това я прави съвместима не само с националните библиографии на страните, участващи в системата COBISS, но и отговаря на международните изисквания на ИФЛА

10. Заключение

Българската текуща национална библиография устойчиво върви по пътя на своето развитие и усъвършенстване. Тя изгражда система от серии на ТНБ, като отразява издателския поток по вида на публикуваните документи. Правилата за библиографското описание са съобразени с международните тенденции. За подреждане на библиографските описания в отделните бюлетини се използва препоръчаната от ИФЛА Универсална десетична класификация. Системата от показалци дава възможност за достигане до релевантната информация по голям брой елементи, използвани най-често от потребителите в информационното търсене. Въведен е нормативен контрол за подобряването на пълнотата и точността на търсенето в електронна среда.

Присъединяването на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ към международната система за споделена каталогизация COBISS стимулира нормотворческа дейност в националната ни библиография. Навременният превод на консолидираната версия на международния стандарт ISBD на български език година, след публикуването му (2012 г.) и прилагането му в ТНБ, направи националните библиографски записи напълно съвместими с международно приетите за обмен на международно ниво. За това спомага и прилагането на формата за машинночетими записи UNIMARC (във вариант COMARC). Използването му е едно от най-важните нововъведения в ТНБ, което я прави съвместима не само с националните библиографии на страните, участващи в системата COBISS, но и отговаря на международните изисквания на IFLA. Текущата национална библиография, поддържана от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, въпреки всички промени във времето, успява да се запази и поддържа като съвременна информационна система, която може да се използва при национално и международно сътрудничество и обмен на данни.

³⁶ **Универсална десетична класификация.** UDCC publication No 099, UDC Consortium Licence No PL 2016/01. София : Нац. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2017, 446 с.

Нарастване и устойчиво развитие на библиотечния фонд на НБКМ 2018 – 2022 г. – състояние и тенденции

ЦЕЦКА ЯНАКИЕВА-ИВАНОВА, СЕЛИМА ГРУЕВА-КРЪСТЕВА

GROWTH AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE LIBRARY FUND IN St.St. CYRIL AND METHODIUS NATIONAL LIBRARY 2018 – 2022 – STATUS AND TRENDS

Tsetska Yanakieva-Ivanova, Selima Grueva-Krasteva

Summary

This announcement presents the results of the increase in documents in the library collection received under the Act on the compulsory deposit of printed and other works for the publication of distributors and media service providers, through purchase, donation and book exchange in the period 2018-2022, presented as statistical information in tables and diagrams extracted from the National Register of Books Published in Bulgaria, from the public reports of the St.St. Cyril and Methodius National Library, the annual reports of the Collection of library documents department and the library-bibliographic system COBISS.bg. The data from the requested and received library documents by types in the collection of the SS. Cyril and Methodius National Library and their distribution in deposit libraries in the country.

Keywords: St.St. Cyril and Methodius National Library; Legal deposit; Archive of Bulgarian literature; Deposit libraries; Partial deposit; National bibliography; International book exchange

През 2023 г. се навършват 145 г. от основаването на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, най-голямата обществена библиотека в България – символ на независимостта на държавата, дом на националната идентичност, памет на културата и книжовността. В дълголетната си история Националната библиотека съхранява и осигурява достъп до редки и ценни издания, документи, фотографии, знакова кореспонденция за историята и културата на страната от нейното създаване до днес. До тях се нареждат изключително богатите и уникални специални колекции, съдържащи редки и ценни ръкописи, старопечатни книги, графични издания.

Комплектуването на библиотечния фонд се осъществява чрез документите, получавани по силата на Закон за задължителното депозиране на печатни и други произведения за обявяване на разпространителите и доставчиците на медийни услуги, чрез покупка, дарение и книгообмен.

Настоящото съобщение представя резултатите от нарастването на документите в библиотечния фонд, получени по посочените основни начини в периода 2018-2022 г., представени като статистическа информация в таблици и диаграми, изведени от Националния регистър на издаваните книги в България, от публичните отчети на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, годишните отчети на Направление „Комплектуване на библиотечни документи“ и библиотечно-библиографската система COBISS.bg.

Проследени и анализирани са данните от заявените и постъпили библиотечни документи по видове във фонда на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, разпределението им в депозитните библиотеки в страната и контрола по изпълнение на Закона за периода 2018-2022 г.

ЗАЯВЕНИ ЗАГЛАВИЯ ЗА ПЕРИОДА 2018-2023 г.

Година	Заявени монографични заглавия	Заявени продължаващи заглавия
2018	12 612	183
2019	12 194	182
2020	11 698	159
2021	13 085	183
2022	12 738	135
ОБЩО	62 327	842

В системата на Националния регистър са регистрирани общо 8 916 издатели на монографични издания. През разглеждания период са регистрирани 1 269 нови издатели. Заявените заглавия са 62 327, в които са включени 8 916 електронни ресурси. С присъден ISSN са 9803 продължаващи издания, включително и монографични серии, от които 842 нови заглавия.

**ПОСТЪПИЛИ ДЕПОЗИТНИ ЕКЗЕМПЛЯРИ
ПО ОСНОВЕН ВИД ДОКУМЕНТ
В НБКМ ЗА БИБЛИОТЕЧНИЯ ФОНД В ПЕРИОДА 2018–2022 г.**

	Моно- графич- ни изд.	Продъл- жаващи изд. - списа- ния	Продъл- жаващи изд. - вестни- ци	Дисерта- ционни трудовете	ОБЩО
Година	брой	брой	брой	брой	брой
2018	19 844	7 777	32 875	1 818	62 314
2019	18 897	7 904	31 417	922	59 140
2020	19 779	5 522	25 238	720	51 259
2021	21 575	6 343	23 168	857	51 943
2022	21 625	6 609	22 207	930	51 371
ОБЩО	101 720	34 155	134 905	5 247	276 027

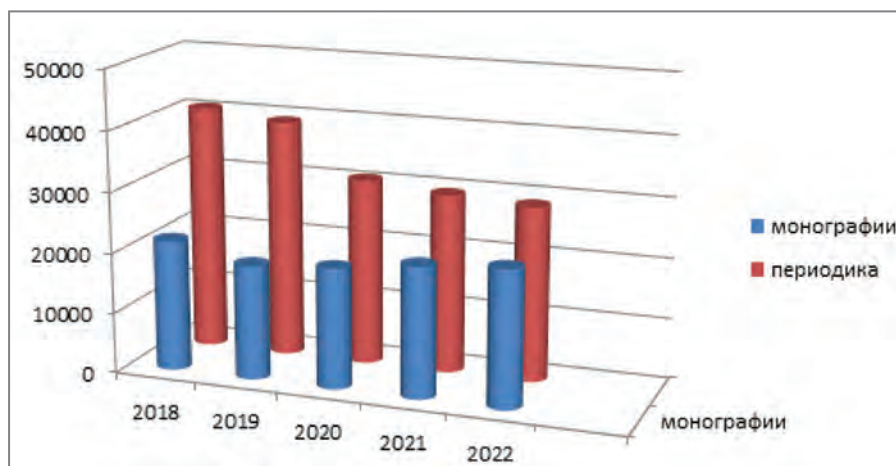
През 2018-2022 г. в колекциите на Библиотеката са постъпили и регистрирани 276 027 броя заглавия, от които 101 720 монографични издания за Архив и основен фонд, 34 155 списания, 134 905 централни и регионални вестници и 5 247 дисертационни трудове.

**ПОСТЪПИЛИ БИБЛИОТЕЧНИ ДОКУМЕНТИ ПО ДЕПОЗИТ ВЪВ ФОНДО-
ВЕТЕ НА НБКМ (2018 – 2022 г.)**

Заявените монографични издания за периода 2018 – 2022 г. по данни от Националния регистър са 62 327 заглавия. От тях са депозиран за основен фонд 51 770 монографични заглавия, което представлява 83,06% от заявените заглавия. В недепозирани 17% от заявените заглавия, са включени и заглавията на издания на некнижни материали и на електронни носители с локален и отдалечен достъп.

Извънредната епидемична обстановка през 2021-2022 г. се отрази негативно върху количеството на депозитните постъпления. Вследствие на прилаганите ограничителни мерки, една част от печатните периодични издания преминаха към онлайн разпространение. От друга страна се наблюдава процес на забавяне на отпечатването на изданията, намаляване на тиражите на издателската продукция.

ГРАФИКА

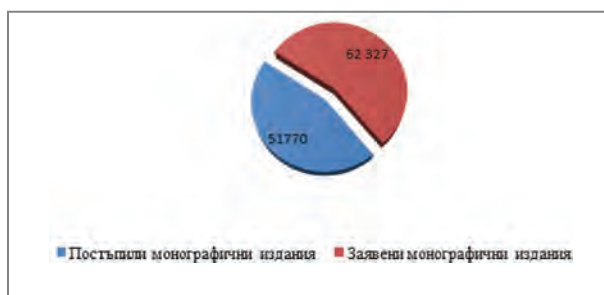

и съответно намаляване на броя на издаваните продължаващи издания (списания, столични и регионални вестници).

По данни на НСИ за периода 2018-2022 г. са прекратили издаването си 282 продължаващи издания: 38 централни и регионални вестника, 165 списания и бюлетени и 79 периодични сборника.

ЗАЯВЕНИ И ПОСТЪПИЛИ МОНОГРАФИЧНИ ИЗДАНИЯ В АРХИВ И ОСНОВЕН ФОНД НА НБКМ ЗА ПЕРИОДА 2018–2022 г.

ГРАФИКА

ПОСТЪПИЛИ ЧУЖДЕСТРАННИ БИБЛИОТЕЧНИ ДОКУМЕНТИ ВЪВ ФОНДОВЕТЕ НА НБКМ (2018 – 2022 г.)

Колекцията от чуждестранна литература е съставна част от структурата от фондове и колекции на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Изграждането ѝ започва със самото създаване на библиотеката през 1878 г. Първите постъпления от чужди книги са дарени от частни лица, университети и благотво-

рителни дружества. Културните и обществени промени в България оказват своето влияние и върху развитието на колекциите от чуждестранна литература. Ратифицирането на Парижките конвенции за международния обмен на издания на ЮНЕСКО от Министерския съвет през 1963 г., нормативните документи и стандарти, създадени от ИФЛА, обуславят обективните критерии, прилагани при обогатяването на колекциите от чуждестранна литература.

През 2018 - 2022 г., чрез покупка, книгообмен и дарения във фонда, в Библиотеката са постъпили 21 604 б. е. чуждестранни документа (книги – 7 394 загл.; продължаващи издания – 14 210 б. е.).

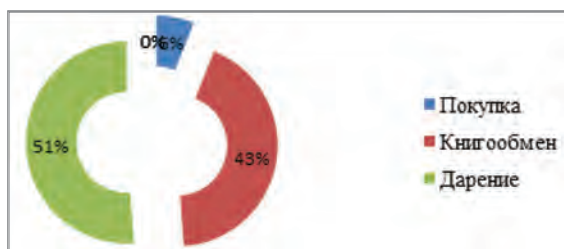
ЧУЖДЕСТРАННИ МОНОГРАФИЧНИ ИЗДАНИЯ

година	покупка	книгообмен	дарения	общо
2018	27	655	299	981
2019	107	654	411	1172
2020	84	621	385	1090
2021	136	695	842	1673
2022	90	546	1842	2478
ОБЩО	444	3171	3779	7394

През 2018-2022 г. във фонда на Национална библиотека “Св. св. Кирил и Методий” са постъпили 7394 чуждестранни монографии: 444 чрез покупка, 3171 чрез международен книгообмен и 3779 чрез дарение.

ЧУЖДЕСТРАННИ МОНОГРАФИЧНИ ИЗДАНИЯ 2018-2022 Г.

ГРАФИКА

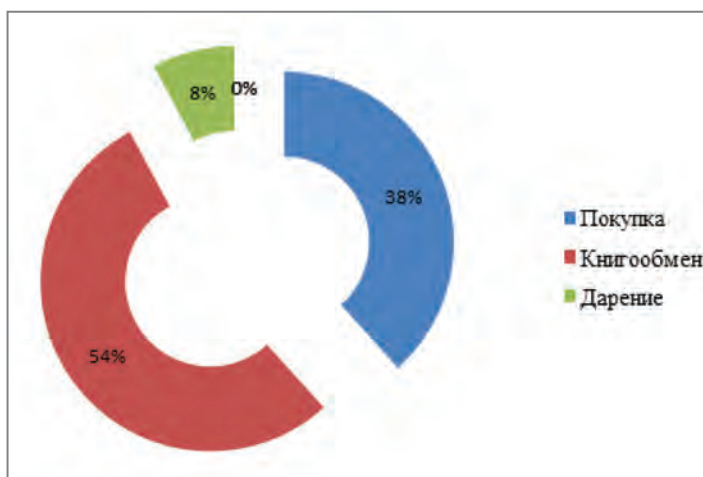
ЧУЖДЕСТРАННИ ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ

година	покупка	книгообмен	дарения	общо
2018	1349	1610	333	3292
2019	755	2818	283	3856
2020	2612	564	59	3235
2021	510	1160	276	1946
2022	216	1497	168	1881
общо	5442	7649	1119	14210

През 2018-2022 г. във фонда на Национална библиотека “Св. св. Кирил и Методий” са постъпили 14 210 продължаващи чуждестранни издания: 5 442 чрез покупка, 7 649 чрез международен книгообмен и 1 119 чрез дарение.

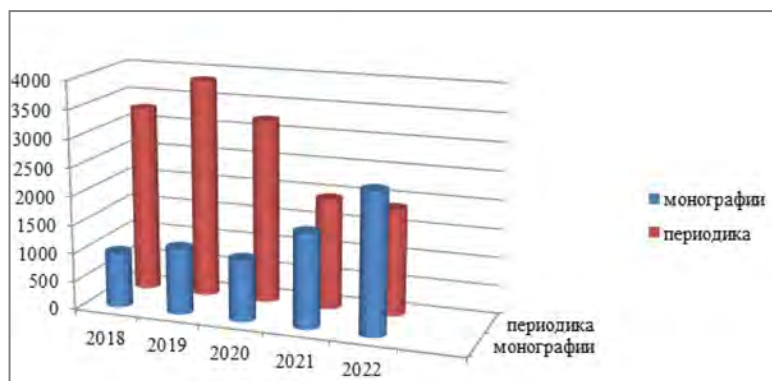
ЧУЖДЕСТРАННИ ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ

ГРАФИКА

**ПОСТЪПИЛИ ЧУЖДЕСТРАННИ БИБЛИОТЕЧНИ ДОКУМЕНТИ
ВЪВ ФОНДОВЕТЕ НА НБКМ (2018 – 2022 г.)**

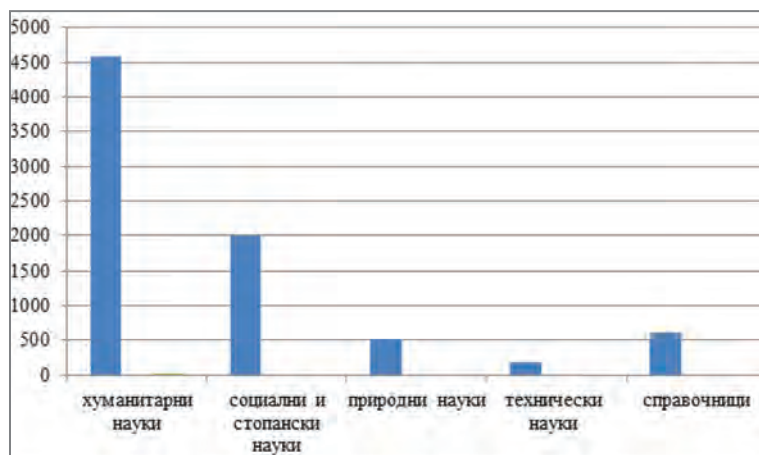
ГРАФИКА

Графиката представя обобщена статистическа информация на постъпилите чуждестранни монографии и продължаващи издания по години. Наблюдаваният дисбаланс при комплектуването на чуждестранни периодични издания през 2021-2022 г. е свързан с преминаване на онлайн абонамент на чуждестранни ежедневни издания, които не подлежат на физическа регистрация.

Международният обмен на документи остава един от основните начини за популяризиране на българската култура и наука по света и получаване на чуждестранни документи. НБКМ поддържа обмен на книги и периодични издания с 87 библиотеки от 40 държави. Книгообменът е динамична система, която непрекъснато се развива и усъвършенства. Независимо от сериозното влияние, което оказва световната пандемия на COVID 19, липсата на активна дейност на библиотеките по света, забавянето на международните пощенски услуги, е видно значението на международния книгообмен за обогатяването на фонда на Националната библиотека в периода 2018-2022 г.

ПОСТЪПИЛИ ЧУЖДЕСТРАННИ БИБЛИОТЕЧНИ ДОКУМЕНТИ ВЪВ ФОНДОВЕТЕ НА НБКМ ПО ОБЛАСТИ НА ЗНАНИЕТО (2018 – 2022 г.)

През 2018 -2022 г. във фонда на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ са постъпили 7394 заглавия чуждестранни издания, от тях 4587 в областта на хуманитарните науки, 2001 в областта на социалните и стопански науки, 506 в областта на природните науки, 184 в областта на техническите науки и 611 справочници.

Диаграмата отразява промяната в профила на набавените чужди издания - от универсален към подборен в областта на хуманитарните, обществените науки, изкуството, културата, книгознанието, библиотекознанието и справочните издания.

Политиката на комплектуване на фондовете от чужди издания в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в съвременните условия е пряко свързана с концепцията за мястото и ролята на съвременната национална библиотека при обслужването на обществото, с предизвикателствата на новите технологии, навлезли в публикуването и разпространяването на информация и знания. Поддържането и обогатяването на представителната колекция от чуждестранна литература на библиотеката е не само въпрос на престиж и авторитет, а и възможност да се разкрие истинският потенциал на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ да изгражда грамотно, информирано и активно гражданско общество.

ПОСТЪПИЛИ ДОКУМЕНТИ ПО НАЧИН НА НАБАВЯНЕ

В НБКМ ЗА БИБЛИОТЕЧНИЯ ФОНД В ПЕРИОДА 2018–2022 г.

Архив и Осно- вен фонд	Депозитни екз. за НБКМ	Екз. по- стъпили чрез по- купка	Екз. по- стъпили чрез кни- гообмен	Екз. по- стъпили чрез да- рение	ОБЩО
Година	брой	брой	брой	брой	брой
2018	62 314	7 237	2 328	632	72 511
2019	59 140	5 842	3 472	694	69148
2020	51 259	5 525	1185	444	58413
2021	51 943	3714	1855	1152	58 664
2022	51 371	3151	2043	2010	58575
ОБЩО	276 027	25 469	10 883	4 932	317 311

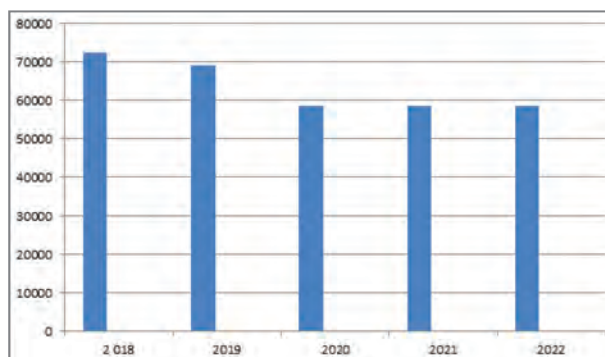
През 2018-2022 г. по начин на набавяне в колекциите на Библиотеката са постъпили и регистрирани 317311 библиотечни документа, от които: 276 027 б. е. по депозит, 25 469 б. е. чрез покупка, 10 883 чрез книгообмен и 4 932 б. е. чрез дарение.

ПОСТЪПИЛИ ДОКУМЕНТИ ПО НАЧИН НА НАБАВЯНЕ

В НБКМ ЗА БИБЛИОТЕЧНИЯ ФОНД В ПЕРИОДА 2018–2022 г.

Направеният преглед и анализ на депозитните постъпления и международния книгообмен показва ефективност и устойчивост в попълването и поддържането на колекциите от национална и чужда книжнина в Библиотеката и през 2018 - 2022 г.

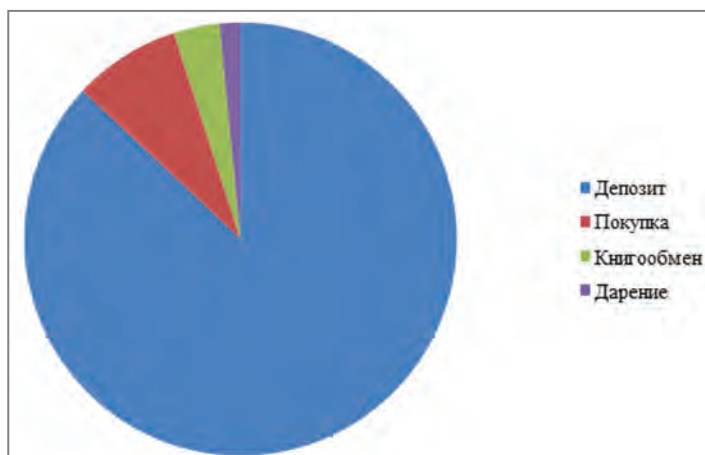
ГРАФИКА

ПОСТЪПИЛИ ДОКУМЕНТИ ПО НАЧИН НА НАБАВЯНЕ

В НБКМ ЗА БИБЛИОТЕЧНИЯ ФОНД В ПЕРИОДА 2018–2022 г.

ГРАФИКА

**ДЕПОЗИТНИ ЕКЗЕМПЛЯРИ ПО ВИДОВЕ, РАЗПРЕДЕЛЕНИ
В БИБЛИОТЕКИТЕ В СТРАНАТА
ЗА ПЕРИОДА 2018–2022 г.**

Местонахождение	Библиотеки	Монографични издания	Продължаващи издания	ОБЩО
Благоевград	Регионална библ. „Д. Талев“	14 512	39 316	53 828
Бургас	Регионална библ. „П. Яворов“	1 5 281	39 433	54 714
Варна	Регионална библ. „П. Славейков“	27 654	41 586	69 240
В. Търново	Регионална библ. „П. Славейков“	15 840	73 050	88 890
Пловдив	Нар. библ. „И. Вазов“	48 233	80 740	128 973
Русе	Регион. библ. „Л. Каравелов“	26 829	42 132	68 961
София	*Столична библ.*	16 346	40 010	56 356
	*Унив. библ. - СУ *	24 601	36 610	61 211
	Централна библ. - БАН	13 558	39 339	52 897
Шумен	Регионална библ. „С. Чилингиров“	15 671	40 020	55 691
Регионални продължаващи издания, разпределени по краеведски принцип			34 138	34 138
ОБЩО		218 525	506 374	724 899

По силата на преходните и заключителни разпоредби на Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения, който влиза в сила от 01.01.2001 г., той е придружен от Правилник за неговото прилагане, който е приет с Постановление № 46 на Министерски съвет от 04.03.2002 г. В този нормативен документ са определени библиотеките, които получават пълен или частичен депозит. В Правилника са определени и всички видове издания, които подлежат на депозиране.

В таблицата са представени разпределените депозитни документи по видове. През разглеждания период в депозитните библиотеки са разпределени общо 724 899 екземпляра, като от тях 218 525 са монографии, 506 374 списания, централни и регионални вестници. Особеност в разпределението на продължаващите регионални издания е разпределението на петия екземпляр или на 34 138 броя от тях, който се разпределя по краеведски принцип.

Друга особеност в разпределението на депозитните документи в библиотеките е предвиденият частичен депозит, регламентиран в чл. 10 от Правилника към Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения. Националната библиотека разпределя част от получените депозитни екземпляри между другите библиотеки в зависимост от тиража, както следва:

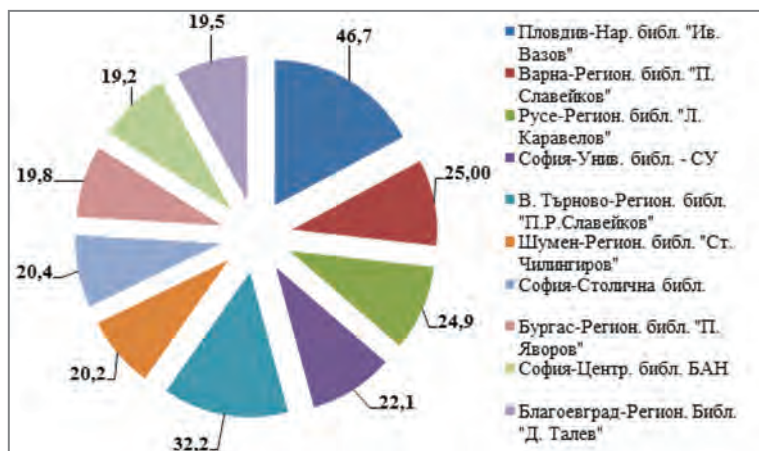
През разглеждания период от Библиотеката на СУ „Св. Климент Охридски“ и Централната библиотека на Българската академия на науките са преразпределени от 126 572 екземпляра профилиран частичен депозит за Централна медицинска библиотека, София; библиотеката на Университета за архитектура, строителство и геодезия, София; библиотеката на Аграрен университет, Пловдив; библиотеката на Тракийски университет, Стара Загора Столична библиотека и Регионална библиотека „Сава Доброплодни“, Сливен. В посочената статистика за Библиотеката на СУ „Св. Климент Охридски“ и Централната библиотека на Българската академия на науките са включени и депозитните екземпляри, които се преразпределят за профилиран частичен депозит.

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ДЕПОЗИТНИ ЕКЗЕМПЛЯРИ В БИБЛИОТЕКИТЕ

През 2018 – 2022 г. в резултат на изпълнението на Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения и Правилника към него, в Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ са постъпили по депозит 1 000 296 броя библиотечни документа. За фонда на Библиотеката са регистрирани 276 027 броя, а в депозитните библиотеки са разпределени 724 899 библиотечни документа.

Депозитното законодателство осигурява попълването на Архива на българската книжнина и поддържането на колекции от национална книжнина в различните региони на страната, достъпност до изданията, ефективно междубиблиотечно заемане, създаване на националната библиография, библиографска информация за българските издания в национални и международни справочни издания, информация за българската издателска продукция за националната статистика.

ГРАФИКА

Направеният статистически анализ на депозитните постъпления през 2018 – 2022 г. показва, че приемането на Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения и Правилника към него е безспорен успех за българската култура. Самият акт на приемането му показва грижата на обществото за трайното запазване на националната памет и книжовното културно наследство. Прилагането му осигурява попълването на библиотечните колекции с национална книжнина, осигурява достъп на максимален брой потребители до всички видове документи от националната издателска продукция, с което гарантира специфичните потребности на обществото, българската наука и образование.

Картографската колекция на Националната библиотека като среща на минало, настояще и бъдеще

МАРИЯ БРАНКОВА

THE MAP COLLECTION OF THE NATIONAL LIBRARY AS A MEETING OF PAST, PRESENT AND FUTURE *Mariya Brankova*

Summary

The cartographic collection of the „St. St. Cyril and Methodius” National Library is a rich source for studying the history, geography and ethnography of our country, the Balkan Peninsula, Europe and other continents. The oldest editions in the collection date from the 16th century.

Keywords: „St. St. Cyril and Methodius” National Library, geographical maps, atlases, map collection, special collections

С основаването на Народната библиотеката през 1878 г., в нейните фондове започват да постъпват картографски и графични издания. Годици наред те се съхраняват в общия фонд на Библиотеката.

Едва през 1948 г. се обособяват в самостоятелни колекции и се обединяват в един отдел „Карти и графика”. Днес „Картографски и графични издания” е част от отдел „Специални колекции”.

Обем и съдържание

При обособяването си през 1948 г. фондът ѝ наброява едва 1500 библиотечни единици. Сбирката от картографски издания нараства непрестанно, особено след приемането на Закона за задължителен безплатен депозит след 1944 г.

Към 2023 г. тя е най-добре комплектуваната такава колекция в страната, съдържаща 10 810 атласа, карти и глобуси. Към днешна дата Библиотеката притежава цялата съвременна българска картографска продукция, както и много чуждестранни издания.

Колекцията от картографски издания представлява богат източник за изучаване на история, география и етнография на страната ни, Балканския полуостров, Европа и другите континенти. Най-старите издания в колекцията датират от XVI в.

Български картографски издания

Българската картографска продукция води началото си от средата на XIX в., когато географията става учебен предмет в училищата.

Първата най-стара известна до сега географска карта на България, съставена от българин на български език, е издадена в 4 листа през 1843 г. в Страсбург. Тя е из-

работена от Александър Хаджирусет - „Карта на сегашна България, Тракия, Македония и на прилежащите земи“. Както е означено на самата карта, тя е рисувана, писана и литографирана от Александър Хаджирусет и издадена с помощта на баща му Димитрия Хаджирусет в полза на новооснованото училище в Русе.

Националната библиотека притежава второто издание на тази карта.

Българските карти, издадени преди Освобождението на България, също се съхраняват в НБКМ:

– Димитър Ангелидев от 1862 г. „Карта пространа на Европаическа Турция с надлежащи неы Княжества Унговлахія Сербія и с независимото Княжество на Черня-горя“. Картата е издадена в Пловдин през 1862 г., отлитографирана в литографията на Г. Клаус и цветно отпечатана във Виена.

А.Хаджирусет „Карта на сегашна България, Тракия, Македония и на прилежащите земи“, 1843 г.

Д. Ангелидев „Карта пространа на Европаическа Турция...“, 1862 г.

– „Главна карта от Европско Турско“ с издател Христо Г. Данов, литография от Обенхаймер. Отпечатана във Виена през 1863 г. Картата е монтирана на платно.

Това е първата географска стенна карта, изработена за нуждите на българските училища.

Христо Г. Данов "Главна карта от Европско Турско", 1863 г.

„Карта на България с прилежащите ѝ държави“ с автор А. Кривошиев и издател Христо Г. Данов. Картата е отпечатана във Виена през 1892 г. в печатницата на Г. Фрайтаг и Берндт.

За участието си с тази карта на Първото българско земеделско-промишлено изложение в Пловдив през 1893 г. Христо Данов получава златен медал в раздел „Архитектура и инженерство“.

А. Кривошиев „Карта на България с прилежащите ѝ държави“, 1892 г.

Особен интерес представлява първата стенна релефна карта на България и части от съседните ѝ държави, изработена от подполковник Климент Бояджиев през 1928 г. Картата с размери 188/127.5 см. представлява гипсова отливка, а контурът на основните пътища и реките е нанесен с цветни конци. Изработена е през 1900 г. от подполковник Климент Бояджиев. Авторът е използвал гипс, контурът на основните пътища и реките е нанесен с цветни конци. На картата е отбелязано „II новопоправено издание 1928 г.“ и тя носи одобрението на Министерството на просвещението.

Географското изображение е в мащаб 1:400 000 (1 см. от картата отговаря на 4 километра).

Легендата в долния десен ъгъл показва количеството и качеството на информацията. Освен географските данни – столица, окръжни и околийски градове, села над 5000 души, реки, езера, блата, железници и по-главни шосета, върху картата

са нанесени историческите териториални промени на българските земи. Очертани са границите след Ньойския договор от 1919 г. и изгубените наши територии; границите след Лондонския договор от 1913 г.; границите до 1912 г. и след 1878 г.

Интересна информация дава картата за миналото на Добруджа. Масовата представа за нея е безводна равнина, но авторът е нанесъл следи „от някогашни потоци“, които преди столетия са били дори плавателни.

За съжаление, въпросната карта стои от години в хранилището на читалнята, без да ѝ се обръща никакво внимание. По време на ремонта в библиотеката, се опитахме да подобрим нейното физическо състояние, но по мнение на експерти от Реставрационния център, това не е лесно осъществимо.

Ако се направят допълнителни проучвания за реставрацията на картата и ѝ се осигурят необходимите средства, тя ще бъде изложена и представена на видно място, като рядка културна ценност, каквато е.

Кл. Бояджиев Релефна карта на България, 1928 г.

В колекцията на „Картографски и графични издания“ могат да се открият репродукции и оригинални карти на световно известни картографи:

Абрахам Ортелиус, чието произведение “Theatrum Orbis Terrarum” се счита за първия съвременен атлас. Интересна е картата му Romaniae (quae olim Thracia dicta) vicinarum, regionum, uti Bulgariae, Walachiae от 1584 г., която е част от атласа на Ортелиус „Theatrum Orbis Terrarum”. Картата е базирана на двулистната карта на Якоб Гасталди на района на Дунав от 1559 г. Тази карта на Ортелиус е за Румъния и съседните региони на запад от Черно море и на север от Адриатическото крайбрежие. Разположените държави включват Романия (някога наричана Тракия) и съседните области България, Влахия, Сирфия (Добруджа).

A. Ортелиус Romaniae (quae olim Thracia dicta)..., 1584 г.

Космография (Cosmographie oder beschreibung aller l nder, herrschafften, f rnehmsten stetten, geschichten, gebre chen, hantierungen etc.) от 1544 г., на Себастиан Мюнстер (1488-1552). Мюнстер е немски картограф, космограф и учен по иврит, чиято Cosmographie е най-ранното немско описание на света и основен труд за възраждането на географската мисъл в Европа от XVI в. Общо около 40 издания на Cosmographie се появяват между 1544 и 1628 г.

Националната библиотека притежава част от копие от 1550 г.: Четвърта книга - от CMLII - 952 с. до MLXXXIV - 1084 с.

Друга интересна карта на Себастиан Мюнстер е Europa, das ein drittheil der erden, nach gelegenheit unserer zeit beschrieben от 1569 г. Това е най-ранната достъпна карта на Европа, базирана на съвременни географски познания. Южната ориентация на картата я отличава от другите и я прави необичайна. Тази ориентация не е „грешка“, а е индикация за модерността на картата.

Известната обърната карта на Мюнстер на Европа пропуска по-голямата част от Скандинавия, Шотландия и половината от Ирландия. Въпреки странната ориентация (немска конвенция за подравняване на картите със слънчевия компас), това е първата карта на континента, която не е базирана на Птолемей. Картата е използвана за първи път в изданието на „Географията“ на Птолемей през 1540 г., а за последно се появява в „Космография“ през 1569.

Картата е дарена на Националната библиотека от инж. Любен Божков и на гърба има негов екслибрис.

С. Мюнстер - Europa, das ein drittheil der erden... 1569 г.

От картите, публикувани през XIX в., заслужава внимание картата на френския офицер от Наполеоновия корпус Пиер Лапи, издадена през 1822 г. През 1814 г. той става директор на топографския кабинет на краля. Най-голяма роля има в

изработването на нова топографска карта на Франция, както и в съставянето на Универсален атлас по древна и съвременна география (1812) - „Atlas classique et universel de géographie ancienne et moderne“ - един от най-добрите за времето си.

Този атлас е във фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ от 1948 г. и има сигнатура: Кр I I 142

П. Лапи - „Atlas classique et universel de géographie ancienne et moderne“, 1814 г.

Интерес представлява и картата на Феликс Каниц, която е послужила при определяне границите на България на Берлинския конгрес през 1878 г.

В тази колекция се съхранява и така наречената „Триверстова карта“, изработена от руските войски по време на Руско-Турската война 1877-1878 г.

Любопитно за читателите и посетителите на Националната библиотека е и умаленото факсимилно издание от 1974 г. на Атласа на Великия курфюрст - Atlas des Grossen Kurfürsten. Оригиналът е отпечатан в Холандия, вероятно през 1663 г., като размерите му са внушителни - 115x175 см. и тегло от 125 кг. Съдържа 35 голямоформатни и 18 малкоформатни морски карти, като голяма част от тях са ръчно гравирани и оцветени, богато декорирани с барокови елементи и подробни текстови обяснения.

Изложби

Уникалните издания в колекцията на отдел „Картографски и графични издания“ участват в различни изложби.

През 1980 г. в изложба „Съкровищата на Рилския манастир“ във Виена са участвали три карти от отдела.

През 2023 г. беше представена изложба с колекция етнически карти от средата на XIX в. в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. В експозицията бяха експонирани табла с десетки етнографски карти, най-вече на европейски картографи и на автори от балканските страни. Събитието е реализирано по проект „БГ Наследство“ със съдействие на Международния търговски и културен център „Геопан“ и с домакинството на Националната библиотека.

По този повод „Геопан“ издават календар с карти от изложбата като 9 от 12-те включени карти в него са от фонда на отдел „Картографски и графични издания“. Издават също така и каталог от изложбата с едноименното заглавие „Македония в европейската етническа картография“, като в него са включени 15 карти от картографската колекция на библиотеката.

Дарители

През годините картографската колекция се обогатява изключително от дарения: от Комитет за изкуство и култура, от Австрийската национална библиотека, Кралския военен архив в Стокхолм, Главно управление архиви, Американското посолство и редица частни лица.

През 1953 г. инж. Любен Божков дарява на Националната библиотека изключително ценно дарение от карти с времеви обхват от XIII-XIX в. Картите са изработени в ателиета в Антверпен, Амстердам, Рим и др. от едни от най-добрите картографи и гравьори като А. Ортелиус, Тобиас Лотер, Питер Шенк и др.

През 1979 г. д-р Симеон Симов - дарява на Националната библиотека 20 карти с времеви обхват от XVI-XIX в.

18 карти от Никола Дапов от Русе.

Любен Басмаджиев през 1994г. подарява 11 карти от XVI-XIX в.

2023 г. „Геопан“ даряват 2 карти на отдела - Релефна карта на България и

Карта на Сранджа / Йълдъз .

Настояще и бъдеще

Дигитализацията на книжовното наследство, съхранявано в Националната библиотека, започва през 2006 г., а през есента на 2007 г. сканираните изображения стават достъпни за ползване чрез сайта на Библиотеката.

От 2006 до края на 2021 г. в колекцията от картографските издания в рубриката Дигитална библиотека се съдържат 173 сканирани документа.

За периода 2022- 2023 те са нарастнали с 377 бр., като вече наброяват 550 б. е., което е 5% от целия картографски фонд. Това са едни от най-старите и ценни карти и атласи в отдела. Чрез дигитализацията на картографските издания се дава възможност на повече потребители и читатели да видят и да се запознаят с тези

уникални произведения. Дигитализирането на библиотечни издания улеснява достъпа до артефактите от специалните колекции на Националната библиотека сред широк кръг заинтересувани потребители.

Разширяват се възможностите за международно представяне на тези специални библиотечни колекции като част от културно-историческото ни наследство. Библиотечната институция е място, където се съхранява и опазва ценно културно наследство за поколенията и място на среща на минало, настояще и с поглед към бъдещето.

Отвореният достъп до научна информация и ползването на безплатни електронни ресурси в обучението по време на криза

ВЯРА МИТЕВА

Open access to scientific information and the use of free electronic resources in education during a crisis

Vyara Miteva

Summary

The article examines the origin, nature and principles of the Open Access (OA) movement to scientific and educational electronic resources worldwide. Public access to information resources enables quality new education, science, culture and innovation. Bulgaria joins the initiative through the „Bulgarian Portal for Open Science“. The COVID-19 pandemic has raised many questions for the global community related to the issues of distance learning and shared electronic resources in the digital space. Bulgarian libraries in times of crisis proved their decisive role for the benefit of society by providing free access to electronic resources.

Keywords: Open Access, information resources, science, education, crisis

Разпространението на Интернет във всяка сфера на човешката дейност създава възможност за всеки, без ограничение от време и от място, да ползва информация, която на практика е безгранична. В съвременното общество, основано на знанието, образованието, науката и иновациите, все повече нараства нуждата от разнообразни и достъпни източници на информация.

Започналата в края на XIX - началото на XX в. трансформация в библиотечния и културен сектор, предизвикана от бурното развитие на информационните и комуникационни технологии, днес се разгръща в пълна сила и води до революционни промени. Библиотеките притежават нужния потенциал да предоставят надеждна информация, организационно-комуникационна инфраструктура, обучение за ефективно използване на информационните ресурси, както и съхранение на информацията за идните поколения. Публичният достъп до информационни ресурси дава възможност за качествено образование, наука, култура и иновации.

В информационното общество въпросът за интелектуалната собственост се свързва пряко с научната информация и глобализацията на световната икономика. Създаването на движението за Отворен достъп (ОД) до научна информация, като свободен и безплатен, е с цел ускоряване на развитието на обществото, базирано на достъпността до научни резултати.

Чрез свободния достъп изследователи и студенти от цял свят получават по-

бърз и лесен досег до повече знание, публикациите — по-голяма известност и повече читатели, а научните изследвания — повече възможности за влияние.

По време на пандемията от COVID-19 - събитие без аналог в последните 100 години, значението на е-образованието, дигиталните ресурси и възможностите за образование и наука показаха, че въпросът за свободния или отворен достъп до информация заема ключово място в обществото.

Отворен достъп до научна информация

Тъй като количеството научни публикации под различни форми бързо нараства, настоящият широко използван модел на научна комуникация – чрез абонамент за научни списания – е нецелесъобразен и неработещ ефективно в интерес на световната общност. Цените на научните списания се увеличават и няма ясна и логична връзка между цена, качество и значение. Дори и най-добре финансираната научна библиотека не може да си позволи да закупи цялото съдържание, необходимо на академичния състав и студентите. Ескалира недоволството между основните участници в системата. Авторите са загрижени, че трудът им не е видим за всичките им колеги, че не получават световното признание, към което се стремят, и често пъти продължават съвсем ненужно да прехвърлят авторски права, което ограничава използването на трудовете им. Читателите нямат достъп до цялата научна литература, от която се нуждаят, а това води до по-неефективни проучвания. Обществото като цяло губи от неефективните канали за комуникация, а това възпрепятства иновациите и развитието.

Широкото споделяне на резултатите от научни изследвания е съществен компонент на държавното инвестиране в науката. По-бързото и масово споделяне на знания стимулира научния напредък и съответно възвръщаемостта в здравни, икономически и социални ползи за обществото. Не е чудно, че библиотекарите са сред най-активните защитници на отворения достъп.

„Отворен достъп“ (Open Access - OA) днес е популярен термин за една концепция, движение и бизнес модел, чиято цел е да осигури безплатен достъп и повторно използване на научна информация под формата на изследователски статии, монографии, данни и свързани с тях материали¹.

История

В края на 90-те години на XX в. в средите на учените и библиотекарите се заговаря за открит (отворен/свободен) достъп до статиите в научните списания

¹ Становището на ИФЛА относно отворения достъп до информация – изясняване на позицията и стратегията, е достъпно онлайн: [Прегледан 30.11.2023] Достъпен на: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/hq/news/documents/ifla-statement-on-open-access-bg.pdf>

като алтернатива на платения достъп. Постепенно се заражда движение със своя идеология, правни основания и технологични решения. Гласък дава т. нар. “бунт на учените” против нарастващите цени на научните списания. Те осъзнават, че сами пишат, редактират и анотират статиите си и ги предлагат на издателствата за публикуване, но те със своята ценова и лицензионна политика създават пречки пред обмена на знания и така вредят на обществото.

В 1999г. в САЩ се обединяват Федерацията на дигиталните библиотеки, Коалицията на мрежовите библиотеки и Националният научен фонд и започват финансирането на т.нар. Инициатива за отворени архиви (The Open Archives Initiative - OAI). Цел на тази Инициатива е да разработи принципи на съхранение и взаимодействие на различните „открити източници“, а след три години и разработен Протокол за събиране на метаданни (The Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting- OAI PMH) за правила за създаване на свободни архиви на принципа на Отворения достъп.

Глобалното образователно движение предизвиква появата на явлението “отворени ресурси за обучение” (Open Educational Resources – OER). Терминът е приет от ЮНЕСКО през 2002 г. и дефинира свободното доставяне на образователни ресурси, осигурявани с помощта на информационно-комуникационните технологии, предназначени да задоволяват нетърговските нужди от консултиране, употреба и адаптация на образователни материали на различен вид потребители. Една от най-разпространените дефиниции за OER е: „цифровизирани материали, предлагани свободно на преподаватели, студенти и самостоятелно учещи за многократна употреба с цел преподаване, учене и извършване на изследвания”².

Мошен гласък на движението дава Фонд “Джордж Сорос”, който през 2002 г. финансира т. нар. Будапещенска инициатива (Budapest Open Access Initiative - BOAI). Терминът “отворен достъп” (на англ. ез. Open Access - OA) се приема и използва официално с подписването именно на тази инициатива. Според нея под “отворен достъп” се разбира “наличността на научна литература за обществено ползване в Интернет, което позволява четене, прехвърляне, копиране, разпространяване, отпечатване, търсене или създаване на линкове към пълните текстове на тези статии, прегледа им за индексване, обработване на данните или използването им за всякаква друга законна цел, без финансови, правни или технически ограничения, извън свързаните с достъпа до самия Интернет.” Тя препоръчва две стратегии - самоархивиране и създаване на списания на свободен достъп.

Друга инициатива, която се занимава с отворения достъп, е Берлинската декларация за отворен достъп и знание в областта на науката и хуманитаристиката (Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities, 2003).

Разликата между тези две инициативи е в това, че според Берлинската, ползва-

² Николов, Румен. Глобалният кампус. София, Авангард Прима, 2009, с. 182.

щите публикации с отворен достъп имат правото да правят малко на брой печатни копия за тяхна лична употреба, което в известен смисъл ограничава отворения достъп.

Издателите на публикации с безплатен достъп се отнасят към Международното движение за отворен достъп. Отвореният достъп до проучвания, образователни ресурси и научни данни (след 2010г.), вече е световно движение. Подкрепяни от ИФЛА са много организации, програми, инициативи и услуги, които насърчават отворения достъп, като Коалицията за научни публикации и академични ресурси (SPARC) (САЩ/Европа/Япония), Конфедерацията на хранилища за ресурси на свободен достъп (COAR), Асоциацията на научните издатели за свободен достъп (OASPA), Биолойн Интернешънъл и Директорията на списания със свободен достъп (DOAJ).

В повечето случаи авторът предоставя копие от материала си в електронен архив (репозиториум) на свободен достъп и тези материали могат да се използват без лицензионни договори или други ограничения за научни и образователни цели³.

Съществуват различни, понякога крайни мнения относно отворения достъп. Р. Столман⁴ - основателят на Движението за свободен софтуер, например, заявява, че „науката трябва да „отстрани от пътя си“ авторското право“. Фондацията за свободен софтуер (на английски: Free Software Foundation, съкратено FSF) е организация с идеална цел, основана от Ричард Столман през 1985 г., за да узакони свободното придвижване на “copyleft” базирания софтуер (практиката авторите да се отказват от част от своите права и да освобождават произведенията си, като същевременно изискват същите свободи да се запазят и за всички копия и производни версии надолу по веригата), с което той получава универсалната свобода за дистрибуция, модифициране и патентно право без ограничения от закона. Фондацията е регистрирана в щата Масачузетс, САЩ.

Златен път и зелен път

През годините инициативата за отворен достъп привлича все повече привърженици. Очертават се два основни модела за архивиране и безплатно използване в онлайн режим на научни публикации – Златен път и Зелен път.

1. Златният път (open access publishing) е чрез списания на свободен достъп. При златния път разходите са за сметка на издателя, като достъпът до крайния потребител е напълно безплатен. При този модел в списанията на свободен достъп се пускат само рецензирани статии.

2. Зеленият път (open access self-archiving) – чрез самостоятелно архивиране на научни публикации от учените в репозиториуми (институционални електрон-

³ **Directory** of Open Access Journals [Онлайн ресурс]. [Прегледан 28.11.2023] Достъпен на: <http://www.doaj.org>

⁴ **Stallman**, Richard. Science must Push Copyright Aside [Онлайн ресурс]. NatureWebDebates. [Прегледан 28.11.2023] Достъпен на: <https://www.nature.com/articles/nature28054>

ни хранилища) или в собствени сайтове, с цел публикациите да станат общодостъпни. Зеленият коридор или Хранилищата със свободен достъп пазят събрани от научни статии и други научни резултати и ги правят достъпни отвсякъде в Интернет. Тъй като хранилищата могат да съберат всички резултати от някоя институция, а във всички институции могат да се изградят хранилища, потенциалът за събиране на материал е отличен, въпреки че реализацията на този потенциал зависи от наличието и провеждането на подходяща политика.

Обикновено се използва открито програмно осигуряване и всички се придържат към едни и същ основен набор от технически правила, според които структурират, класифицират, етикетират и излагат съдържанието си пред мрежовите програми-търсачки. Поради това, че всички спазват тези основни правила, те са оперативно съвместими, образуват мрежа и чрез тази мрежа създават помежду си една голяма база данни със свободен достъп. Всички те са индексирани от Google, Google Scholar и други търсачки, така че откриването на съдържанието на тази разпределена база данни е въпрос на обикновено търсене по ключова дума с помощта на някой от тези инструменти или от по-специализираните средства за търсене, които индексират не цялата Мрежа, а само тяхното съдържание. (Концепция за прилагане на принципа на отворен достъп до научна информация).

Включването на научни публикации в репозиториумите става по преценка и със съгласието на авторите. Какъвто и път да се предпочете, всеки документ трябва да е описан със схема за метаданни, за да може да бъде открит. Всички статии, които се депозират в онлайн репозиториуми се наричат е-принти (e-prints). Те биват пре-принти и пост-принти. Терминът е-принти е обединяващ за двата основни вида: пре-принти и пост-принти. Пре-принтите са нерцензирани авторски версии на публикации, които са депозирани преди да бъдат изпратени в списание, за да бъдат рецензирани. Пост-принтите са реферирани и приети стаии за печат в научно списание на отворен достъп или вече публикувани такива. Разликата между пре-принтите и пост-принтите се крие в различията на авторското право⁵.

Свободният достъп не означава липса на експертен и редакторски контрол. При Зеления път той се организира така, че подаваните от учените материали да минават през експертна оценка и рецензиране преди включването им в репозиториума на научната организация.

Авторско право и Отворен достъп

По отношение на отворения достъп не се налага промяна на авторското право. Притежателите на авторските права разрешават на ползвателите достъпност до произведенията си и им предоставят допълнителни права, които премахват “бариерите на разрешенията” (ограниченията на авторското право и лицензирането). Ограничаването на репродуцирането и разпространението, както и ролята

⁵ Николов, Румен. Глобалният кампус. София, Авангард Прима, 2009, с. 182.

на авторското право в тази област трябва да осигуряват на авторите самоконтрола върху целостта на тяхното произведение и правото им да бъдат правилно и коректно позовавани и цитирани. В повечето случаи те ще могат да се ползват без лицензионни договори или други ограничения за научни и образователни цели.

Свободна литература, договори и международно движение Creative Commons (CC)

Криейтив Комънс представляват комплект от типови договори за използване на авторски произведения или, в превод, буквално „Творчески общности“ или „Съзидателно споделяне“. Договорите са създадени през 2001 г. от проф. Лорънс Лесиг от Станфордския университет, САЩ. Седалището на организацията „Криейтив Комънс“ се намира в САЩ, Сан Франциско, Калифорния и целта на създаването ѝ е повишаване на творческото съдържание в обществото в областта на културата, науката и образованието.

СС договорите или т. нар. „свободна литература“ дават възможност на потребителите свободно да копират, разпространяват, представят публично или да използват по друг начин произведения с некомерсиални цели. Някои от разновидностите на договорите позволяват включително и свободно комерсиално използване.

СС и българското законодателство. Криейтив Комънс България препоръчва на българските автори да използват на българоезичната версия на договорите, тъй като те са:

- преведени са на български;
- адаптирани са към нашето законодателство;
- съобразена е със задължителните норми на българското право – позволява на автора да разбере в най-голяма степен кои точно права предоставя на публиката, когато избира да ползва договорите;
- изрично определя съдилищата на България за компетентни при разрешаването на спорове, свързани с използване на произведението.

Финансиране

Това, че е безплатно за потребителите, не означава, че няма разходи по организирането и администрирането на свободния достъп. Финансирането на различните му форми се осигурява от различни източници – научни фондации и общности, университети и лаборатории, в които работят учените, дарения от приятели на инициативата за свободен достъп и от правителствени и неправителствени организации и спонсори.

Въпреки споровете относно бъдещето на инициативата за отворен достъп, все повече научни списания се ориентират към него.

Политики за отворен достъп на европейско и международно ниво

През 2008 г. ЕК въвежда механизъм за отворен достъп Open Access Pilot като част от Седма рамкова програма (7РП), според който за проекти по 7РП в няколко тематични области се изисква да се депозират рецензирани научни статии или окончателни варианти на ръкописи от проекти в онлайн хранилища. Други европейски инициативи, в които участва и България, са:

- DRIVER (Digital Repository Infrastructure Vision for European Research) – „Концепция за инфраструктура от дигитални хранилища за европейски изследвания“. Целта е да се изгради мрежа от взаимосвързани хранилища за научни изследвания и образование;

- OpenAIRE (Open Access Infrastructure for Research in Europe) – „Инфраструктура за отворен достъп до научни изследвания в Европа“. Проектът предлага организационна и технологична инфраструктура за идентификация, депозиране, достъп и мониторинг на научните публикации, финансирани от 7РП и Европейския съвет за научни изследвания (European Research Council – ERC);

- ATLAS благоприятства развитието и управлението на многоезичното съдържание в мрежата, особено относно авторството, редакцията и поддръжката на многоезичните уебсайтове;

- OpenScout осигурява образователни услуги в Интернет, които дават възможност за достъп и обмен на информация за управленско образование и обучение.

Международни изследователски организации също допринасят за утвърждаването на отворения достъп. От 2010 г. голяма част от изследванията на Световната банка са налични в нейния уебсайт, както и чрез инициативата Open Data. От 1 юли 2012 г. влиза в сила новата ѝ политика за отворен достъп, която приема лицензите Creative Commons Attribution (CC-BY), договори за творческо споделяне, за лицензиране на авторското право на научните ѝ резултати и други продукти на знанието, с което се утвърждава позицията на Световната банка като една от водещите изследователски организации по отношение на отворения достъп.

От 1.01.2014 г. влиза в сила споразумение на CERN за приемане на политика на отворен достъп от страна на 11 престижни научни списания по физика, участващи в проекта SCOAP за свободно публикуване на научна информация. Целта на проекта е да финансира свободния достъп до статии в списания, налични досега само в ограничен брой библиотеки, поради което остават недостъпни за широката публика. Свободното разпространение на предварителна информация под формата на рецензирани статии (известни като пре-принти), е практика, утвърдена от 20 години сред ядрените физици. Проектът SCOAP разширява тази практика, като осигурява свободен достъп до крайната версия на публикациите. В този модел библиотеките и финансиращите организации споделят ресурсите си, използвани досега за абонамент на списания, като ги насочват за осигуряване на рецензиране на статиите, пускани за свободен достъп. Проектът е модел за успешно сътрудничество между библиотеки, финансиращи организации и издателства с цел осигуряване на неограничен достъп до научната информация.

Директорията на свободен достъп (DOAJ)

Най-популярната платформа за списания на свободен достъп е DOAJ (Directory of Open Access Journals), поддържана от Университета в Лунд, Швеция. В края на 2013 г. в нея са включени 9800 рецензирани научни списания, като броят им се увеличава непрекъснато. DOAJ предлага свободен достъп до качествени научни online списания.

Целта на създаването на Директорията на свободен достъп (DOAJ) е увеличаването на достъпността до научни списания⁶.

(DOAJ) е платформа, която предоставя 20333 научни списания на свободен достъп, 13631 списания на ниво статия от 135 страни. Към момента, (м. декември 2023 г.), платформата осигурява достъп до 9 787 577 статии. DOAJ предлага свободен достъп до качествени научни online списания. Координатори на проекта DOAJ са „Lund University Libraries”, „Open Society Institute”, „The Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition”⁷.

Българска периодика на свободен достъп в DOAJ

Към настоящия момент България е представена в Директорията за списания на отворен достъп с 94 списания, от които само едно е от областта на библиотечните и информационни науки, а именно “European Science Editing: The official journal of the european association of science editors”, Published by Pensoft Publishers in Bulgaria.

През последните години се наблюдава значителен ръст на списанията на отворен достъп: ако до 2007 г. сме имали едва 6 списания, то през 2024 г. вече имаме 94 списания. България присъства със списания в DOAJ от 2002г. И за 20 години запазва тенденция на бързо нарастване на броя публикувани издания с отворен достъп.

Отворен достъп в България

България е сред страните с най-ниски нива на прилагане на отворен достъп. В края на 2013 г. у нас има шест репозиториума с открит достъп, регистрирани в OpenDOAR. Това са репозиториумите в Нов български университет, Институт по математика и информатика на БАН, Софийски университет, Медицински университет и Бургаски свободен университет, като в момента се изпитва пилотно ре-

⁶ **Василева**, Румяна, Войникова, Таня. Възможности за изграждане на обединен научен архив на учените в аргарната област. Добри библиотечни практики: е-архиви за е-наука. София: НБУ, 2011.

⁷ Вж. **Directory** of Open Access Journals [Онлайн ресурс]. [Прегледан 30.11.2023] Достъпен на: <http://www.doaj.org>

позиториум на Русенския университет. Обмисля се изграждането на национална научна инфраструктура за отворен достъп до научните изследвания в Република България.

През ноември 2013 г. Българската библиотечно-информационна асоциация (ББИА) проведе семинар “Авторското право и библиотеките”, на който се разгледаха всички по-важни международни документи и инициативи, свързани с изключенията и ограниченията на авторското право в библиотеки, музеи и архиви, както и българският закон за авторско право и сродните му права по отношение на библиотечно-информационните услуги и отворения достъп до информация.

Българският портал за отворена наука – фундамент на инициативата в България

Важна стъпка в процеса на развитието на отворената наука у нас е създаването на Българския портал за отворена наука. Той е изграден в изпълнение на Препоръка на ЕК №790 от 25 април 2018 г. относно достъпа до научна информация, нейното съхранение и ангажиментите на страната ни към Европейския облак за отворена наука (EOSC). Поддържан е от министъра на образованието и науката чрез Националния център за информация и документация (НАЦИД).

Порталът е изграден за предоставяне на отворен достъп до научни публикации. Той осигурява единна входна точка за лесен и бърз достъп до научна информация и резултати от научни изследвания, финансирани с публични средства, каквато до момента липсва в нашата страна.

Националното хранилище е сигурното пространство, в което учени и институции, които не разполагат със свои собствени хранилища, могат да съхраняват дългосрочно и да разпространяват научни публикации и резултати от своите изследвания. По този начин отпада необходимостта всяко висше училище и научна организация да инвестира средства и усилия в създаването на собствено хранилище.

Наред с това се насърчава в портала и хранилището към него да публикуват всички учени, които желаят да предоставят отворен достъп до свои публикации, дори и същите да не са финансирани с публични средства.

Седмица на отворения достъп до научна информация в България

Всяка година по повод Седмичата на отворения достъп в България традиционно се организира Национален информационен ден в Института по математика и информатика към БАН. Публикуването на отворен достъп е неразделна част от ангажимента към съвместен, приобщаващ и прозрачен свят на научни изследвания, където автори, учени и академични институции споделят знания и надграждат взаимно работата си за постигане на резултати.

НБУ е първият университет в България, който през 2005г. се присъединява към световното движение „Open Access”. Началото е поставено с реализация на про-

ект за създаване на Научен електронен архив на НБУ (НЕА на НБУ). Седмичата на открития достъп се провежда в края на октомври, като в нея се популяризира Научния електронен архив (New Bulgarian University Scholar Electronic Repository), организират се презентации и обучителни сесии за ползването му.

Тъй като страните по света продължават да се сблъскват с различни ограничения поради Ковид-19 и изменението на климата, библиотеката на Нов български университет отбелязва Международната седмица на открития достъп, която през 2022 г. се провежда от 24 до 30 октомври и е под надслов „Отворени за климатична справедливост“.

През 2023 г. Седмичата на отворения достъп се проведе за четиринадесета поредна година под логото „Общността над комерсиализацията“. Целта ѝ е да стимулира дискусията за отворените научни практики в академичната общност. Темата се основава на Препоръката на ЮНЕСКО за отворена наука, която подкрепя моделите за некомерсиално публикуване.

Ползване на безплатни електронни ресурси в обучението по време на криза. Пандемията и обучението в дигитална среда

Пандемията от COVID-19, която е част от нашето настояще, а вероятно и бъдеще, повдигна множество въпроси пред световната общност, свързани с проблемите на дистанционното обучение и споделяните електронни ресурси в дигиталното пространство.

От ноември 2019 г. до ноември 2020 г. преподаватели от разнообразен международен образователен контекст разработиха онлайн методи за преподаване, за да преодолеят предизвикателствата на настоящите условия на блокиране. В същия период се проведе поредица от дискусии сред учените от различни общности, които споделяха разбиранията си относно уменията за учене на XXI - ви век, как тези умения се свързват с глобалните проблеми, до каква степен те са нови или различни от уменията, които са били необходими за живот и работа през миналия век и преди пандемията, как да се помогне на ученици и студенти да развият необходимите умения в контекста на наложителното дигитално образование.

Световните и европейски политики и практики показват, че в условията на пандемия може да адаптираме преподаването към нуждите на обучаваните в една нова, непривична за учащите, виртуална среда чрез дигиталното, отворено, дистанционно и мрежово обучение. Но само подготвените успяха бързо да се адаптират и приемат предизвикателствата като възможности, а не като ограничения на средата.

Визията на Европейската комисия за висококачествено, приобщаващо и достъпно цифрово образование в Европа е представена в Плана за действие в областта на цифровото образование (2021-2027)⁸.

⁸ **Препоръка** на ЕК от 17 юли 2012 г. относно достъпа до научна информация и нейното съхранение. - В: *Официален вестник на ЕС*, № 5, 2018.

Новият план за действие има два стратегически приоритета:

1. Насърчаване на развитието на високоефективна екосистема за цифрово образование;
2. Подобряване на цифровите умения и компетентности, необходими за цифровата трансформация.

В Плана е възприет по-стратегически и амбициозен подход, в съответствие с настоящите приоритети и с разширяване на обхвата му отвъд формално образование до неформалното обучение и учене през целия живот.

Безплатни е-ресурси по време на криза

Във връзка с обявеното от Народното събрание извънредно положение в страната на 13 март 2020 г. и Заповед № РД-01-124/13.03.2020 г. на министъра на здравеопазването бяха затворени всички библиотеки в страната, като достъпът за читатели беше изцяло преустановен, а персоналът работеше дистанционно от дома или на място при спазване на всички противоепидемични изисквания. В условията на социална изолация стана ясно, че четенето е от изключителна важност и е най-ефективният начин за понижаване на стреса, подобряване на социалния живот, стимулиране на творческите способности.

След така създалата се ситуация, много издатели от цял свят отвориха своите бази данни с електронни книги, списания и учебни материали, за да подпомогнат студенти и преподаватели по време на въведената дистанционна форма на обучение.

През 2020 г. за потребителите на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ също беше предоставен достъп до следните бази данни: East View, Ebsco, Gale Virtual Reference Library.

Цифровата трансформация преобрази обществото и икономиката с все по-задълбочено въздействие върху ежедневието ни. Но преди пандемията от COVID-19 въздействието ѝ върху образованието и обучението беше много по-ограничено. Пандемията COVID-19 показва, че е от съществено значение да разполагаме със система за образование и обучение, която е подходяща за цифровата ера. Необходимостта от по-високи равнища на цифрови възможности в образованието и обучението също така доведе до увеличаване на редица съществуващи предизвикателства и неравенства между тези, които имат достъп до цифрови технологии и тези, които нямат, включително лицата в неравностойно положение.

Проблеми при опазването на музикално културно наследство

ЕМИЛИЯ БОЯНОВА

Problems In The Preservation Of Musical Cultural Heritage

Emilia Boyanova

Summary

This report draws attention to the issues related to the preservation of music cultural heritage. It is focused on the types of musical documents, with the main focus being on the nature and characteristics of the information carriers – sound recordings and the corresponding sound - recording devices. The problem related to the preservation and storage of the musical documentary heritage by the adopted strategy „from possession to access” is studied. A major trend in tracing the path in the preservation and storage of music collections has outlined new technologies as an element in the preservation of musical artifacts.

Keywords: access, Audio preservation, CD/DVD, collection, digitization, Magnetic music, Musical cultural heritage, Storage, Vinyl record

„Формите за предаване на човешката мисъл и
фиксирането на явленията от околния свят
надхвърлиха границата, начертана от писмото и печата“
Хелена Карчова

Този цитат на известната специалистка по аудиовизуални документи Хелена Карчова е напълно достатъчен, за да се обоснове необходимостта от опазване и съхранение на този вид специфични документи.

Все по-голяма част от културното наследство е под формата на звук и движение записи. Музикалните документи са 60% от световното нематериално културно наследство, представляващи печатни и непечатни музикални издания, оформящи музикални колекции, които са съществен фактор от културния живот на обществата. Тълкуването, формата на нотация, начинът на изпълнение остаряват, както и носителите на тази информация, но въпреки това музикалните колекции са стабилни, склонни към разширяване и стойността им нараства с времето. Голяма част от институциите на паметта (библиотеки, архиви, музеи) са отговорни за всеки аспект от управлението и достъпът до звуковото наследство, обособени в музикални колекции, предназначени за потребители с профил на музикалното изкуство. Такива колекции в България обикновено са част от Отделите по изкуства в рамките на библиотеки и музеи.

Музикалният отдел към НБ „Св. св. Кирил и Методий” е първият такъв отдел към библиотека в нашата страна, поради което не може да се опре на заварен опит

и традиции. За организирането му допринасят както проучването на чуждестранни публикации, така и непосредственото запознаване с чуждестранни музикални библиотеки и отдели. Освен образователна функция, отделът изпълнява функции по съхранение и разпространение на музикалното изкуство, фокусирани основно върху естеството и състава на носителите на информация.

Музикалната колекция представлява сбор от различни по вида на своя носител и по съдържание документи: книги, ноти, справочници, библиографии, дискографии, магнетофонни ленти, грамофонни плочи, компактдискове, видео и аудио касети, т.е. всичко, което се докосва до многообразния свят на музиката. Особеност на музикалните колекции е характерната сбирка – тази на звукозаписи: грамофонни плочи, аудио и видео касети. За използването им е необходима допълнителна техника, тъй като звуковите записи са машинно четими документи, както и за тяхното съхранение.

Музикалните колекции в библиотеките имат свои собствени характеристики в организацията и управлението. Ето защо е необходимо по-различно отношение във връзка с опазването на тези фондове, макар за някои от тях да изглежда, че с нищо не се отличават от останалите документи, съхранявани в библиотеката. Те изискват специално внимание при съхранението и опазването на материалите, тъй като музикалните носители могат да бъдат по-уязвими към повреда и износване, поради което е необходимо да се обърне внимание на същността и особеностите на звукозаписите. Продължителността на живота на различните видове звукозаписи се определя до голяма степен на етап производство. Факторите на околната среда, след производството, като: условия на съхранение, температура, влажност и работа също допринасят за дългосрочната стабилност на звукозаписите.

Развитието на звукозаписа започва през 1877 г., когато Томас Едисон записва за първи път човешки глас на цилиндрично записващо устройство. Революционното изобретение получава патент за фонограф на 19. 02. 1878 г., който е предшественик на грамофона и на останалите аудио-технически продукти. В патента си Едисон описва процес, при който звукът може да бъде прехвърлен на носител и да се възпроизведе отново. Звуконосителите били восъчни цилиндри, изработени от различни восъчни смеси, които влияят върху твърдостта или мекотата на валяка.

През 1887 г. Хановерският индустриалец Емил Берлинер патентова грамофона - първоначално механично, а по-късно електрическо устройство за възпроизвеждане на звук, записан върху диск, наречен грамофонна плоча. Тъй като плочите се оказват по-издръжливи от восъчните цилиндри, позволяват двустранен запис и по-добър звук, заменят цилиндрите и заедно с грамофоните бързо печелят популярност по целия свят.

Грамофонната плоча е единственият носител на звукова информация, записан по механичен начин, като първите грамофонни плочи били изработени от полиран цинк. Покривали се с тънък слой восък, а записът се осъществявал с иридиев резец. Очертаните канавки във восъчното покритие били третирани с киселина с цел разяждане на цинковата основа и пренасяне на хоризонтално модулираната бразда. След отделянето на остатъците от киселината и восъка се получавала го-

това за възпроизвеждане грамофонна плоча – „позитив“. Няколко години по-късно, Берлинер и неговите помощници разработват галванопластически процес за тиражиране от цинковата позитивна грамофонни плочи - чрез пресоване от ебонит, а по късно от битум - т.н. „асфалтови плочи“ с помощта на матрица. След време материалът за производство бил натурална смола – шеллак.

Първите шеллакови плочи датират от 90-те години на XIX в. и този формат се използва дълго, докато постепенно е заменен от винилови плочи. Шеллаковите дискове са относително стабилни. Определянето на причините за разграждането на шеллака е трудно, тъй като производителите са използвали много широк спектър от качества на шеллака и добавените „пълнители“. Средното съдържание на шеллак в тези дискове е приблизително 19%, останалите инертни материали са предимно „пълнители“, които са били използвани за намаляване на производствените разходи. За съжаление, стабилността на съхранението на тези пълнители варира значително. Органичните компоненти в инертните материали са податливи на атака на гъбички, докато самият шеллак се оказва, че е устойчив на гъбички¹.

Процесът на втвърдяване по време на производството на шеллак (където суровият шеллак претърпява химически реакции при приложено напрежение) генерира реакция на кондензация между неговите органични съединения. Реакцията кара шеллака да се свива, увеличавайки неговата плътност и чупливост, а кондензацията продължава с много по-ниска скорост след производството на дискове, като по този начин се превръща в основна дегенеративна сила. Вътрешната реакция на материала и скоростта, с която реакцията протича, са свързани с температурата на съхранение, влажността на съхранение (влагата увеличава скоростта на реакцията на кондензация) и пълнотата на втвърдения шеллак.

В подходяща среда за съхранение тези дискове страдат от бавно, прогресивно омекотяване на шеллака. Това омекотяване води до отделяне на фин прах от плочата след всяко възпроизвеждане. Поведението на другите агрегатни компоненти е непредсказуемо поради широките комбинации и разнообразие от материали (и от качеството на материалите), които са били използвани.

Грамофонните плочи или т.нар. ацетатен диск се използват от 30-те до края на 50-те години на миналия век. Ацетатният диск се създава чрез използване на струг за запис, за да се изреже канал с модулиран аудио сигнал в повърхността на празен диск с лаково покритие, операция в реално време, изискваща скъпо, деликатно оборудване и експертни умения за добри резултати. Химическият състав на тези дискове трябвало да бъде компромис между лекотата на гравирание и качеството на записания резултат.

От 30-те години на XX в. повечето ацетатни дискове се произвеждат с основа, обикновено алуминий (въпреки че през годините на Втората световна война се

¹ **Principles** for the care and handling of library material. -B: *IFLA PAC*, Paris & *CLIR*. Ed. by Edward P. Adcock with the assistance of Marie-Thérèse Varlamoff and Virginie Kremp., Washington, 1999.

използват стъкло и картон за евтини домашни записи), която е покрита с нитроцелулозен лак, пластифициран с рициново масло. Поради присъщите свойства на лака, ацетатните дискове са най-малко стабилният тип звукозапис. Свиването на лаковото покритие, поради загубата на пластификатора на рициново масло, е основната разрушителна сила. Постепенната загуба на пластификатор причинява прогресивно омекотяване и необратима загуба на звукова информация. Тъй като покритието е свързано със сърцевина, която не може да се свие, се получават вътрешни напрежения, които, от своя страна, причиняват напукване и отлепване на покритието. Нитроцелулозата се разлага непрекъснато и с течение на времето реагира с водни пари или кислород, образувайки киселини, които действат като катализатор за други химични реакции. Тези реакции се ускоряват с повишени нива на температура и влажност².

Подем в музикалната индустрия се бележи с откритието на поливинилхлорида (PVC), а грамофонната плоча накратко започва да се нарича „винил“.

Винилът до момента се оказва най-стабилният от материалите, използвани при производството на звукозаписи. Въпреки това, макар и стабилен, животът му не е неопределен. Виниловите плочи са изработени от поливинилхлорид (PVC) и малък процент (обикновено по-малко от 25%) от „пълнители“, стабилизатор, пигмент, антистатични вещества и др. Използваните добавки във виниловите плочи са необходими за постигане на необходимите свойства за желаното приложение.

Поливинилхлоридът се разгражда химически, когато е изложен на ултравиолетова светлина или на топлина. Грамофонните плочи са изложени на високи температури по време на формоване и пресоване. Освен ако не бъде спряна, тази топлина е катализатор за продължаващото дехидрохлориране, което е освобождаването на солна киселина от PVC в резултат на терморазграждане. Стабилизиране се постига чрез добавяне на химикал към смолата по време на производството. Това не предотвратява разграждането, но го контролира. Достатъчно ефективен стабилизатор остава в пластмасовия грамофонен диск, за да го защити дълго време след натиск.

Освен това грамофонната плоча се счита за вечен носител на информация, стига правилно да е била съхранявана.

Магнитните носители за запис и съхраняване на информация, от една страна увеличават артефактите и събитията, които могат да се заснемат и съхранят, а от друга – техните специални дългосрочни нужди за съхранение са различни от традиционните информационни материали, което поставя специалистите, отговарящи за тяхната грижа, пред предизвикателства, свързани с ресурси, които не винаги са на разположение.

Магнитната лента е патентована за първи път от немския инженер Фриц

² **Bartmanski**, Dominik, Woodwar, Ian. The vinyl. The analogue medium in the age of digital reproduction. - В: *Journal of Consumer Culture*, (Toronto), 2013, с. 1–25.

Пфлеймер през 1928 г., въз основа на изобретението на магнитния проводник от Валдемар Поулсен през 1898 г.

Магнитната лента се появява за първи път в Северна Америка, непосредствено след Втората световна война. Състои се от два слоя: „основен“ слой и тънък „свързващ“ слой, който е залепен върху основата. Свързващото вещество съдържа феромагнитни частици, чието постоянно изравняване в свързващото вещество създава копие на звукови вълни. Към свързващото вещество се добавя смазка за намаляване на триенето, което пък намалява напрежението, необходимо за транспортиране на лентата през записващото устройство, а също така намалява износването на лентата³.

Относно специфичния химичен състав на свързващото устройство за магнитната лента, много от производителите го пазят в тайна. Химичният състав на свързващото вещество, еднородността и гладкостта на нанасяне влияят върху качеството на звука, нивото на шума, контакта между лентата и главата и триенето. Тези фактори влияят на свойствата на стареенето на лентата.

Най-често използваната свързваща смола днес е полиестерният полиуретан, а най-често използваната феромагнитна частица е гама-железен оксид ($\gamma\text{-Fe}_2\text{O}_3$), технологично интересна главно поради своите магнитни свойства. По време на различните производствени етапи могат да се използват множество добавки, включително: разтворители, използвани за получаване на подходящ вискозитет на емулсията и за подобряване на операциите на смесване и свързване; омекрящи агенти, използвани за разбиване на напрежението на смесване на свързващо вещество/частици, за да се получи по-равномерна дисперсия на феромагнитни частици в свързващото вещество; пластификатори, използвани за придаване на еластичност на пластмасата; стабилизатори, използвани най-вече като антиоксиданти, за да се избегне химическо разграждане, което може да доведе до физическо разрушаване; смазочни материали, използвани за намаляване на съпротивлението, така че да се намалят проблемите с отклоненията в скоростта и да се сведе до минимум повредата при износване на главите; фини минерални прахове, използвани, за да направят полимерите по-твърди и по-устойчиви на абразия; проводимост (материал като сажди), използван за разреждане на електрически заряди, и фунгициди⁴.

Най-честото и сериозно разграждане на магнитната лента се осъществява чрез хидролиза, химичната реакция, при която е естер, като свързващата смола „консумира“ вода, извлечена от влагата във въздуха, за да освободи карбоксилна киселина и алкохол. Хидролизата в магнитната лента води до свързване със смолист и лепкав материал, което кара слоевете лента да се слепват и възпрепятства възпроизвеждането, когато се отлага върху главите на магнетофона. Добавеното триене увеличава напрежението на лентата и може да доведе до спиране на звукопроиз-

³ **Pickett**, A.G, Lemcoe, M.,M. Preservation and storage of sound recordings. Washington: Library of Congress, 1959, 74c.

⁴ **Bogart**, John Van. Magnetic tape storage and handling. A guide for libraries and archives. Washington, 1995.

веждащата апаратура. Хидролизата също води до отслабване на връзката, която държи свързващото вещество към подложката, което води до отделяне.

Хромният диоксид (CrO_2) се използва широко като феромагнитни частици в магнитната лента на касетата. Установено е, че частиците хромен диоксид взаимодействат с полиестерния полиуретан, за да ускорят хидролитичното разграждане⁵.

За поддръжка на магнитна лента се взема предвид подложката, която е структурна опора на лентата, която трябва да устои на напрежения, наложени от възпроизвеждане и съхранение, без да се деформира трайно (напр. разтягане) или да загуби стабилност на размерите (например разширяване чрез поглъщане на влага или топлина). Повечето основи на магнитна лента са направени или от целулозен ацетат, или от полиестер, материали, които имат различни физически и стареещи свойства.

Лентите с целулозен ацетат се произвеждат от около 1935 г. до началото на 60-те години на XX в. Тези ленти разчитат силно на добавки за пластификатор за еластичност и с течение на времето тези пластификатори могат да се изпарят и кристализират. Тези ленти имат изключително ниска якост на опън и лесно се чупят. Целулозните ацетатни ленти са много податливи на линейно разширение във влажни и/или топли условия. Поради различните свойства на свързващото вещество и основата, поглъщането на влажност и топлина води до навиване на лентата и пърхане (накъдряне) на ръбовете. Тези изкривявания оказват силно влияние върху контакта между лентата и главата, което от своя страна пряко влияе върху качеството на звука.

В началото на 60-те години на миналия век започва да се използва полиестерът, който бързо замества целулозния ацетат за магнитна лента. Тестове за ускорено стареене установяват, че полиестерът е стабилен материал, който в действителност претърпява хидролизна деградация с много по-ниска скорост, отколкото свързващото вещество полиестерен полиуретан, с което е комбиниран. Лентата на основата на полиестер обаче има висока якост на опън, която може да доведе до нейното непоправимо разтягане (вместо да се счупи чисто и поправимо, както лентата с ацетат)⁶.

Към съвременната лента от противоположната страна на свързващото вещество се добавя трето покритие - изработено от сажди, то предпазва основата от надраскване, минимизира статичното електричество и осигурява по-равномерен звук. Върху лентата може да се записва (или чете) информация посредством магнитна глава, с приложено към нея магнитно поле, чийто интензитет се изменя в

⁵ Bradshaw, R., Chemical and mechanical performance of flexible magnetic tape containing chromium dioxide. - B: *I.B.M. Journal of Research and Development* 30. 1986, 2.

⁶ Audiovisual and Multimedia Section Standing Committee. Action Plan 2019-2020 [Онлайн ресурс]. Audiovisual and Multimedia Section. *IFLA*, 2019. [Прегледан 30.11.2023] Достъпен на: <https://repository.ifla.org/browse?type=author&value=IFLA+Audiovisual+and+Multimedia+Section+Standing+Committee>

съответствие със записваната върху лентата информация. Възпроизвеждането на информацията от магнитните носители се осъществява с помощта на допълнителни устройства. Устройствата, с които се извършва запис или възпроизвеждане на звук и видео върху магнитна лента, се наричат съответно магнетофон и видеоманетофон.

Различават се и няколко формата магнитни ленти – 4 мм; 8 мм; 12,65 мм. С развитието на технологиите плътността на магнитната лента се увеличава, което води до намаляване на размерите на лентата и бобината, съответно магнитната лента от навита на ролка започва да се навива в касета, което спомага за по доброто ѝ опазване при подходящи условия на съхранение. Четящото устройство, касетофон и видеорекордер, следват технологията, използвана за съхранение на лентата.

С навлизането в дигиталната ера и вече налична нова технология, музикалните колекции в институциите на паметта съхраняват информация върху оптични носители - CD и DVD формати. Съществуващи от много време, те са все още популярна опция за опазване и достъп.

CD и DVD дисковете са оптични носители, което означава носители, които използват светлинна технология за извличане на данни. CD е съкращение от компактдиск, DVD първоначално е означавал „цифров видео диск“, след това „цифров универсален диск“. Налични са различни типове CD/DVD дискове, с различни технологични характеристики⁷.

Оптичните дискове се идентифицират по различен начин, за да обозначат специфични характеристики като възможност за запис, презаписване и достъпност.

Структурата на CD и DVD дисковете се състои от едни и същи основни материали и слоеве, но се произвеждат по различен начин. DVD всъщност е като два тънки компактдиска, залепени заедно. CD се чете и записва чрез лазер само от едната страна, докато DVD може да се чете или записва от едната или от двете страни, в зависимост от начина на производство.

Като цяло дисковете са изработени от Поликарбонатен (пластмасов) субстратен слой. Поликарбонатният субстрат съставлява по-голямата част от диска, включително областта, която се чете от лазерно устройство. Всичко в или върху поликарбонатния слой като пръстови отпечатъци, петна, драскотини, мръсотия, прах, разтворители, влага и всякакви други чужди материали пречи на способността на лазера да се фокусира върху слоя данни. Освен това боравенето с CD и DVD дискове като цяло трябва да се извършва много внимателно, тъй като замърсителите както възпрепятстват способността на лазера да се фокусира върху слоя съдържащ информация, така могат и да доведат до липсваща такава⁸.

⁷ Byers, Fred R. Care and handling of CDs and DVDs. A Guide for librarians and archivists. Washington, 2003.

⁸ **Audiovisual** and Multimedia Section Standing Committee. Action plan 2019-2020 [Онлайн ресурс]. Audiovisual and Multimedia Section. IFLA, 2019 . [Прегледан 30.11.2023] Достъпен на: <https://repository.ifla.org/browse?type=author&value=IFLA+Audiovisual+and+Multimedia+Section+Standing+Committee>

Продължителността на живота на оптичните дискове зависи от много фактори, някои контролирани, други - не. Факторите, влияещи на продължителността на живота на диска, включват: качество на производство; състоянието на диска преди запис; качеството на записа на диска; манипулиране и поддръжка; условия на околната среда. Тъй като основните видове CD и DVD дискове - ROM, R, RW и RAM, използват различен материал: формован алуминий, органично багрило или фазово-променящ се филм, съответно влошаването на този материал е основната причина за разграждането на диска и в крайна сметка „краят на живота“ на диска.

Музикалното документално наследство, освен звукозаписи, включва и печатни музикални колекции под формата на книги, ноти, справочници, библиографии, дискографии. От огромно значение е опазването на нотирания текст, защото има съществени разлики между печатното слово и печатната музика. По-голяма част от музиката е представена в графична система, използваща специални символи. Много е важно цялата информация да се запази, тъй като само малка част да е загубена или трудно възстановима, би довело до загуба на цялото музикално произведение.

Основен фактор се оказва хартията на нотните издания, която съществено се различава по своето качество. Поради икономически причини хартията на печатните музикални документи съдържа химикалите и киселините, използвани в производствения процес за разграждане на дървесни влакна. Музикалните партитури често са доста тънки и крехки, което ги прави уязвими на увреждания, което води до риск от унищожаване.

Въпреки съществуващата алкална хартия, която е за предпочитане, все още продължава да се използва кисела хартия, което изправя специалистите по реставрация и консервация пред нови предизвикателства при опазването на музикални документи.

Музикалните колекции, за да запазят физическите си характеристики, изискват специфични условия на съхранение. Те изискват друго ниво на опазване: защита, контрол на температурата и влажността, специални стелажи, опаковки и процедури за почистване, различни от тези при останалите документи. На първо място това е помещението, в което те са подредени. Съхранението на музикалните колекции е съвкупност от дейности по осигуряване на подходящи помещения, с цел физическото опазване и защита, рационалното разполагане на документите в тях и поддръждането им по подходящ за търсене и работа начин. По същество има само три фактора, които трябва да се вземат предвид при работа и съхранение на звукозаписи:

- навлизане на прах и чужди вещества;
- натиск, който може да причини деформации;
- съхранение в стабилна, контролирана среда.

Поради това, че животът на музикалните колекции може да бъде съкратен значително, както от вътрешни, така и от външни сили, днес, когато дигиталните технологии се използват в почти всички сфери на живота, дигитализирането се явява необходимост за актуалното им представяне в новата информационна сре-

да, нови възможности на достъп; както и опазването на ценните колекции. Очакването и необходимостта от съхранение на генерираните идеи да достигнат автентични до следващите поколения водят до развитието на техники и умения за съхранение, организиране, извличане и предоставяне на материала на разположение при необходимост. Водещ акцент е запазването на съдържанието в дългосрочен план, като същевременно се гарантира ежедневната му използваемост. Основно предизвикателство пред институциите на паметта е осигуряването на постоянна наличност на цифровото съдържание в техните колекции, както и да се поддържа носителят за съхранение в състояние, възможно най-близко до оригинала, докато съдържанието вече не е необходимо или докато не бъде преместено към по-нова технология, когато носителят остарее. Архивирането на цифрово съдържание изисква непрекъсната технологична стратегия, за да се осигури достъп до съхраняваните колекции във времето.

Дигитализацията на музикалните колекции и ролята на библиотеките в този контекст е най-важната и основна функция - да се запази музикалното наследство за потомството. Процесът на дигитализация е непрестанен, освен това спомага за достъп до музикалното наследство, не само в съхранението на информация, а и да бъде прослушван без ограничение.

Напредъкът на дигитализацията създава нова информационна среда. Дигиталната библиотека с материали от общ или специализиран характер, в случая музикални колекции, достъпни от интернет за широката публика, е интересуваша се от музикалното културно наследство.

С течение на времето оборудването морално и технически остарява, появяват се нови технически решения. Модернизацията, допълнителното оборудване на материално-техническата база ще оптимизират процесите на възстановяване и консервация на документи с подобряване на качеството и увеличаване на броя на възстановените и запазени документи. Модернизацията и развитието на системата трябва да се извършва, като се вземат предвид факторите, които осигуряват тяхната икономическа осъществимост, установените периоди на изплащане и периоди на остаряване, в рамките на допълнителни споразумения или договори.

Запазването на музикалното културното наследство е постоянно предизвикателство за институциите и професионалистите, отговорни за неговото съхранение. Затова създаването на информационна система (ИС) / база данни (БД) в областта на дигитализирани обекти е ценен метод за насочване на дейности, демонстриране на отговорност и приспособяване към съвременните тенденции на информационните технологии и комуникации.

Достъпът до информация и знания е едно от изконните човешки права. Все повече страни в света провеждат политика за дигитализация и инвестират в тази област. Музиката, която е неразделна част от нашия живот, също е свидетел на промени, причинени поради технологичното въздействие. Може да се каже, че с разцъфтяването на технологиите през миналия век, достъпът до музикални колекции също процъфтява.

Предприемайки определени предпазни мерки, пазителите на наследството на

звука могат значително да удължат живота на музикалните колекции, като по този начин запазят богатия и безценен свят на музиката. Запазването на музикалното културно богатство е постоянно предизвикателство за всички отговорни за неговото съхранение. Задължително е разработването на мерки за опазване и създаване на най-приемливите условия за съхранение на музикални колекции за осигуряване на дълъг живот, физическа цялост и запазване на информацията, без тя да губи своята идентичност.

Времето се променя, но музикалното наследство е най-устойчивото звено, освободено от въздействието на времето и пространството, поради което ясно се откроява необходимостта от осъзнаване на факторите, водещи до деструкции и разрушаване на музикалните фондове, за да се интегрира концепцията за превантивно опазване на всички етапи. Само по този начин може да се създаде действащ механизъм за стабилно развитие на процесите на опазване на националното документално наследство и за осигуряване на широк достъп до него. Музикалните колекции в библиотеките имат важна роля в опазването и разпространението на музикалното наследство. Събирането, съхраняването и организирането на достъпа до музикални материали изисква специално внимание и познания.

Въз основа на спецификите на музикалните колекции изготвянето на национална концепция за опазване на документалното наследство на България, която да е достатъчно разширена и да включва не само ръкописи, редки и ценни книги, но и документи на други носители като музикалните документи, ако те са изразители на националната памет, е приоритет с особено национално значение.

Книгата като медия в съвременната библиотечно-информационна среда

ЛОРА ПЕТРОВА

The book as a medium in the modern library and information environment

Lora Petrova

Summary

This study attempts to trace the role of books - traditional and electronic - in the modern information environment. The book as a medium and communication channel in the modern library and information environment and library and information workers as intermediaries/mediators facing the new challenges of the online environment. The librarian's role in this communication. Conclusions are made about the importance of books today - traditional and electronic, about the advantages and preferences of the modern reader.

Keywords: library, communication, media, reading, books, librarian

Концепцията за книгата като медия (средство за комуникация) е изградена на база на взаимодействието между книгознанието, медиазнанието, библиологията и медиологията. Книгата е първата изобретена медия в човешката история и е неотменен центроположен фактор в историята, настоящето и бъдещето на всяка цивилизация. Книгата стои в самата основа на медийната пирамида, в нея е програмиран моделът на масовите комуникации. Като най-стара медия, винаги ще присъства в спектъра на новите медии¹.

Любовта към четенето и книгите е редно да се възпита още в най-ранна детска възраст. Тук основна роля имат не само родители и учители, а и библиотеките и библиотекарите. Ако книгата е медия, то всички те могат да бъдат наречени медиатори - посредници между книга и читател. Библиотекарят се явява такъв през целия живот на читателя - от ранна до зряла възраст.

В съвременната информационна среда предизвикателствата към библиотечните и информационни работници са все повече. Върху комуникационна среда в библиотеката остави отражение и пандемичната обстановка. Изследователите продължават да анализират последиците: плюсовете и минусите от нея във всяка сфера на живота.

В съвременната онлайн среда читателските интереси и предпочитания се променят - появяват се все повече дигитални ресурси, електронни книги, онлайн ресурси.

Ролята на библиотекаря остава ключова в морето от комуникативни канали.

¹ Цветкова, Милена. Книгата като медия. София: Entusiast, 2012, с.11.

До днес не съществува научно обоснована и завършена концепция за книгата като медия както в България, така и по света. Това твърдение споделя авторката на първата монография в България върху медийната природа и спецификата на книгата Милена Цветкова. Тя посочва, че научният обект „книга“ се изследва конвенционално и по дългогодишна традиция на терена на книгознанието, библиологията, библиотекознанието, социологията, философията, културологията, но никога досега не е проучен и обяснен в общонаучната му и общочовешката му функция на медиатор във всички сфери на познанието, изкуството и културата. У нас книгата е обект предимно на тясно научен интерес: исторически, книговедски и библиотековедски трудове, на библиографско-издателски изследвания, на литературноисторически и книгоиздателски изследвания, на социологически методи и на целеви социологически, статистически и маркетингови проучвания.

В същото време по света книгата като медия става предмет на цели университетски специалности, магистърски програми и курсове. В България научната дисциплина „Книгата като медия“ се развива и преподава единствено във Факултета по журналистика и масова комуникация на Софийския университет „Св. Климент Охридски“². Дисциплината е заложена в учебния план на специалността „Книгоиздаване“ още през 2000 г. от доц. Георги Лозанов, а от 2001 г. се преподава от доц. Милена Цветкова.

Книгата като медия проблематизира и Георги Лозанов в статията си „Книгата преди, по време и след книгата“³. По негово мнение книгата трябва да се освободи от фетишизиране и сакрализация, да се възстанови генеалогичната ѝ връзка с медийната публичност, да се анализира като първата медия, задала модела на масовата комуникация.

Според Ани Гергова книгата е близка до средствата за масова комуникация в следните аспекти: книгата е функциониращ обект и субект, който взаимодейства със социалните субекти и се включва в системата на социалните комуникации; в процеса на книгата може да се открият основните елементи на комуникационната верига: източник (автор и писане), съобщение (текстът), канал (материалният носител), реципиент (читател), обратна връзка (отзив, цитиране, рецензия и др.), информационен шум (манипулиране, цензуриране, фалшифициране, плагиатство и т.н.)⁴.

М. Цветкова определя книгата като интровертен тип медия, защото е средство за самообщуване. Тя следва логиката на информационния процес: „търсене-откриване-преработване-предаване“. Книгата е синтетичен тип медия, защото предлага синтетичен тип комуникация.

Дебатът книга-медия се свързва с важния проблем за еволюцията на книгата

² Цветкова, М. Книгата като медия. София: Entusiast, 2012, с. 49.

³ Лозанов, Георги. Книгата преди, по време и след книгата. - В: *Литературен вестник*, 2000, № 13, с.1-2.

⁴ Гергова, Ани. Книгознание. Лекции за студентите от СУ „Св. Климент Охридски“, София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 1995.

и четенето в Постгутенберговата епоха. В историята на книгата тя променя формата си, като материалната ѝ реализация се минимизира и напуска класическото определение за две корици и книжно тяло. В движението печатна книга – аудио и аудиовизуална книга – дигитална книга, електронната книга е „вододел“, според Дик Брас от Microsoft. Електронните книги променят традиционното четене като телесна функция и налагат четенето “handsfree” (свободни ръце). Най-големият в света интернет магазин Amazon съобщи през август 2010 г., че за първи път електронните книги са превишили по продажба хартиените си първоизточници. Новите технологии за четене Kindle, Kindle DX и базираните на Android съществено са задминали продажбите на класическите книги (съотношението е 100:180, без да се отчитат безплатно разпространяваните електронни книги).

Същевременно, „съвременните мултимедийни книги са доказателство за извършващия се сега обратен процес на синкретизъм, на сливането на всички медийни канали и технологии в една среда, отново наричана книга”⁵.

Любовта към четенето е редно и правилно да се възпитава от най-ранна детска възраст. Разбира се, съвсем ранната основната роля е на родителите (когато детето расте в семейна среда) и възпитателите - в детската градина или мястото, на което пребивава, ако не е в семейна среда. Следва ролята на учителя, която също е основна. Важна роля има и библиотекарят - в училищна, читалищна, регионална или дори национална библиотека. Различни са подходите в зависимост от различните фактори и профила на библиотеката. В училищните библиотеки няма такива възможности, читалищните и регионалните са по-различна и привлекателна среда за децата. Излизането им от училище е един вид приключение и тук вече е ролята на библиотекарите в регионалните библиотеки, а и в Националната. Има условия за провеждане на учебни часове в регионалните библиотеки - например им се поставят задачи да си търсят сами литература за дадено задание, което ги обучава и в работа със справочна дейност; провеждат се „екскурзии в библиотеката“. В Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ има зала-музей, наречена „История на книгата“ (Класна стая в библиотеката), която може да се посещава от групи ученици чрез предварителна заявка. Също така там могат да бъдат връчвани свидетелства за завършване на учебна степен.

В читалищните библиотеки има други разнообразни дейности, които могат да задържат интереса на децата. Но главната роля е на библиотечния специалист – той се явява медиатор между читателя и книгата. Той напътства читателите в чудния свят на книгите и любовта към знанието. Четящият млад човек изгражда и правописна култура. Съвременните ученици използват предимно интернет като източник – там информацията невинно е достоверна и проверена, а правописните норми рядко са спазени. Тук не може да се разглеждат и слабостите на разнообразието от езиковите употреби в медийната сфера. Защото в медийната комуникация се включват участници от всички социални сфери. Тя не предста-

⁵ Цветкова, Милена. „Книгата като тяло”. -В: *Култура*, 2005, бр. 7.

вя само езика на журналистите, но и на широк кръг хора от различни социални прослойки, с различен социален статус и професионална заетост, с различни личностни специфики⁶. Но не всичко в социалните мрежи може да бъде наречено медия и определено като такава.

Продължават изследванията върху това дали електронната книга ще измести книжния носител в съвременната информационна среда. Разнопосочни са мненията на изследователите, работещите в библиотечната и издателска сфера, а и на читателите. Пандемичната обстановка наложи множество промени и дори постави един нов етап в библиотечно-информационното обслужване. В отговор на потребностите на читателите беше въведено предоставяне на услуги от разстояние. В това отношение отличен пример е Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, която бързо и адекватно реагира на предизвикателството, пред което бяха изправени всички библиотеки. Ситуацията, без аналог в историята на библиотеките, оказва влияние върху цялостната им дейност и организация⁷. Въпреки създадените условия и нови електронни услуги в полза на читателите, по тяхно настояване Библиотеката отново отвори врати през пандемията, спазвайки мерките за сигурност. Към днешна дата броят на читателите се увеличава все повече.

Това дава донякъде отговор на въпрос може ли електронните ресурси да изместят традиционните. Има ли всичко в дигиталния свят и в интернет? Има ли основна роля библиотечно-информационният работник в съвременната дигитална ера?

Според Алберт Бенбасат дигитализирането и битуването във виртуалното пространство, определяни като революционни, лишават книгата от нейната вещност, една от малкото ѝ опори, които са я държали все още в полето на сакралността. По негово мнение в глобалната мрежа книгата се превръща в не-книга (файл) и респектът към книгата намалява – като духовно, телесно и стоково единство⁸.

В практиката си на библиотекар ежедневно срещам читатели, които споделят задоволството си от увеличаването на броя на дигитализираните документи. Това улеснява работата им в изследванията. Дори и на другия край на света, те могат да използват услугите на Националната библиотека. Но невинаги търсените от тях библиотечни единици са дигитализирани, не могат да се открият и в други библиотеки или на книжния пазар. Книжният носител е предпочитан от много от читателите – дори и сред младите. Радващо е да се наблюдава това ежедневно и да знаеш, че си полезен в професията, която обичаш. За това, че „мишката не е

⁶ **Ефтимова**, Андреана. Медиен език и стил: теория и съвременни практики. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2014, с. 9.

⁷ **Александрова**, Красимира, Аврамова, Ваня. Предизвикателството на промяната: COVID 19 и новите услуги, въведени в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. - В: *Библиотека*, 2020, №3, с. 9.

⁸ **Бенбасат**, Алберт. Образът на книгата във виртуалното пространство. Книгата във виртуалния свят. Сборник с доклади от научния семинар по книгоиздаване. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2012, с. 18.

изяла книжката“, говори и фактът, че на читателите се отрази липсата през пандемията на събития като представяне на книги в библиотеките и други културни институции, преустановяването на събития като Панаирът на книгата. Увеличиха се четенето на електронни книги и слушането на аудиокниги, но и поръчките онлайн на книжните носители.

Децата живеят основно във виртуален свят от ранна възраст. Нито една електронна игра не може да замени оцветяването и разлистването на книжката. Затова ролята на библиотечния специалист остава основна като посредник между читател и книга. А новите технологии, както и в образованието, не заменят традиционните носители, а помагат да бъдат по-ефективни и представени по-атрактивно.

Съставители и автори

Съставител

Красимира Александрова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Модератори и координатори

Мария Бранкова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Даниела Василева

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Автори

Красимира Александрова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Събина Анева

Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“

Емилия Боянова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Мария Бранкова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Давор Брачко

ИЗУМ, Марибор, Словения

Адриана Гайдарова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Елизабета Георгиев

Народна библиотека „Детко Петров“

Димитровград, Република Сърбия

Селима Груева

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Саболч Данс

Национална библиотека „Сечени“, Будапеща, Унгария

Мария Ефремова

Централна библиотека на БАН

Радка Калчева

Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Варна

Мариана Каравасилева

Университет по билиотекознание и информационни технологии

Иван Крачанов

Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив

Александра Куманова

Университет по билиотекознание и информационни технологии

Димитър Минев

Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив

Бояна Минчева

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Вяра Митева

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Поли Муканова

Университет по билиотекознание и информационни технологии

Силвия Найденова

Централна библиотека на Българската академия на науките

Емилия Николова

Национална академия за театрално и филмово изкуство „Кръстьо Сарафов“

Лора Петрова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Рита Радо

Национална библиотека „Сечени“, Будапеща, Унгария

Анета Райкова

Национален център за информация и документация

Ивета Рашева

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Евгения Русинова

Университет по билиотекознание и информационни технологии

Валя Симеонова

Военна академия „Г.С. Раковски“

Радослав Спасов

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Ванеса Стефанова

Университет по билиотекознание и информационни технологии

Таня Тодорова

Университет по билиотекознание и информационни технологии

Силвия Филипова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Искра Цветанска

Университет по билиотекознание и информационни технологии

Цецка Янакиева

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“